

**HADİSLER BAĞLAMINDA KADINLARIN
CAMİDE CEMAATLE NAMAZA
KATILIMI MESELESİ**

Kübra SÜTCÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2021

**HADİSLER BAĞLAMINDA KADINLARIN
CAMİDE CEMAATLE NAMAZA KATILIMI
MESELESİ**

Kübra SÜTCÜ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2021

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kübra Sütcü tarafından hazırlanan Hadislerde Kadınların Camide Cemaatle Namaza Katılımı Meselesi başlıklı bu çalışma 29/01/2021 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.../ .../ 2021

Prof Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Kübra SÜTCÜ

İMZA

ÖZET

HADİSLER BAĞLAMINDA KADINLARIN CAMİDE CEMAATLE NAMAZA KATILIMI MESELESİ

SÜTCÜ-Kübra

Yüksek Lisans, 2021

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kadir Demirci

Bu tezde Müslüman kadınların sosyal hayatlarındaki önemli mevzulardan bir tanesi olan camiye gitmeleri meselesi hadisler bağlamında incelenmiş ve ulemanın bu konuyla ilgili günümüze kadar dile getirdiği görüşlere temas edilip, bu görüşler değerlendirilmiştir. Zira tarihsel bağlamda bakıldığında kadınların camiye devam etmesiyle ilgili farklı uygulamalar görmekteyiz. Çalışma, girişi takip eden dört bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, önemi ve metodu ele alınmaktadır. İlk bölümde, çalışmanın kavramsal çerçevesine ve araştırma için gerekli olan ön bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadının mescitlerdeki durumu ve bununla alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tavrı ve tavsiyeleri ele alınmıştır. Bunlara ek olarak da kadının cemaatle kılınan namazlara katılımı meselesi değerlendirilmiştir. Tarihsel olarak, bu bölümün devamı niteliğinde olan üçüncü kısımda, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonraki süreçlerde, özellikle Hulefa-i Râşidîn döneminde, kadının cemaatten nasıl uzaklaşmaya başladığına ve ilgili tartışmaların ortaya çıkışına sebep olan etkenlere ana hatlarıyla temas edilmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise kadının tekrar camiye dönüşüne ve camide bulunuşuna dair meselelere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Cami, Cemaat, Fitne, Namaz.

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF HADITH THE ISSUE OF WOMEN'S PARTICIPATION IN PRAYER WITH CONGREGATION IN THE MOSQUE

SÜTCÜ-Kübra

Master Thesis, 2021

The Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Kadir Demirci

In this thesis, the issue of Muslim women going to the mosque, which is one of the important issues in their social life is examined in the context of hadiths and pointed out the views expressed by the scholars with this subject until today, these views have been evaluated. Likewise when we look at the historical context, we see different practices regarding women's attendance to mosques. The study consists of four chapters following the introduction. In the introduction are discussed the subject, purpose, importance and method of the study. In the first part are given the conceptual framework of the study and the preliminary information required for the research. In the second part, the situation of women in mosques in the time of the Prophet and the attitude and advice of the Prophet are discussed. In addition to these, the issue of women's participation in prayers performed with congregation was evaluated. Historically, in the third part, which is a continuation of this chapter. In the processes after the Prophet, especially in the period of Hulefa-i Râşidîn, how women started to move away from the congregation and the factors that led to the emergence of related discussions were outlined. In the fourth part, which is the last part, the issues regarding the return of women to the mosque and their presence in the mosque are mentioned.

Key Words: Women, Mosque, Congregation, Unrest, Prayer.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA MESCİT-CAMİ VE KADIN

1.1. MESCİT-CAMİ KAVRAMLARI VE ANA MESCİTLERİN OLUŞUM SÜRECİ.....	4
1.1.1. Kâbe ve Hz. Hacer	6
1.1.2. Mescid-i Aksâ ve Hz. Meryem	9
1.1.3. Mescid-i Nebevî ve Hz. Âişe	13
1.2. CAMİNİN ÖNEMİ	16
1.2.1. İbadet Mahalli Olarak Cami	16
1.2.1.1. Cemaatle Namaz Kılmanın Önemi	17
1.2.1.2. Camide Uyulması Gereken Davranışlar	20
1.2.1.2.1. Kadınların Camide/Mescitte Uyması Gereken Hususlar	21
1.2.1.2.1.1. Kadınların Camide/Mescitte Namaz ile Alakalı Uyması Gereken Hususlar	22
1.2.1.2.1.2. Kadınların Camide/Mescitte Namaz Haricinde Uyması Gereken Hususlar	23
1.2.2. Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami	24
1.2.3. Siyaset Merkezi Olarak Cami	26
1.2.4. Askerî Bir Merkez Olarak Cami	26

1.3. KADIN OLGUSU	27
1.3.1. İslam'dan Önce Kadın Olgusuna Bakış	28
1.3.1.1. Yahudi ve Hristiyanlıkta Kadın	28
1.3.1.2. Cahiliyede Kadın	32
1.3.1.3. Türkler de Kadın	35
1.3.2. İslam'da Kadın Olgusuna Bakış	37
1.3.2.1. İslam'da Kadının Hukuki Statüsü	38
1.3.2.2. İslam'da Kadının Siyasi Hakları	41
1.3.2.3. İslam'da Kadının Sosyal Hayattaki Konumu	43
1.3.2.4. İslam'da Eğitim ve Kadın	45
1.3.2.5. İslam'a Göre Aile Hayatı İçinde Kadının Konumu	48

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLARIN NAMAZLARINI CEMAATLE KILMALARI MESELESİ

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARA KARŞI TAVRI VE MUAMELESİ ..50	
2.2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADININ CAMİDEKİ DURUMU VE HZ. PEYGAMBERİN BU KONUDAKİ TAVRI VE TAVSİYELERİ	52
2.3. SAHÂBÎ KADINLARININ UYGULAMALARI	55
2.4. KADINLARIN TOPLU KILINMASI EMREDİLEN NAMAZLARI CAMİDE CEMAATLE KILMASI MESELESİ	57
2.4.1. Kadınların Cuma Namazına Katılımı	57
2.4.2. Kadınların Bayram Namazına Katılımı	60
2.4.3. Kadınların Cenaze Namazına Katılımı	63
2.5. HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARIN CAMİYE GİTMELERİNİ İSTEMESİNDEKİ AMAÇ NEDİR?	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER SONRASI DÖNEMDE KADINLARIN NAMAZLARINI CEMAATLE KILMASI VE CEMAATTEN UZAKLAŞMASI MESELESİ

3.1. HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİNDE KADINLARIN CAMİDE CEMAATLE NAMAZ KILMASI DURUMU	68
3.2. KADININ CAMİDEN UZAKLAŞMASINDA ETKİLİ OLAN TEMEL NEDENLER	72
3.2.1. Hz. Âişe'nin Kadınların Mescide Gitmelerini Hoş Görmediğini Belirtmesi	73
3.2.2. Toplumun Namus Kavramına Yüklelediği Anlamdan Dolayı Kadına Dair Fitne Söylemi ve Kıskançlık	75
3.2.3. Kadınların ibadetlerini Camilerde Değil de Evlerde Yapmalarının Daha Hayırlı Olduğu Düşüncesinin Doğuşu	77
3.2.4. Cinsiyete Ait Roller ve Bu Rollere Ait Vazifeler	81
3.2.5. Dini Konulara Dair Fikir Özgürlüğü Adı Altında Ölçsüz Söylemler ..	82
3.2.6. Kültür İçerisinde Yer Etmiş Kadın Karşıtı Söylemler	82
3.3. FUKAHÂNIN KONUYA YAKLAŞIMI VE GEREKÇELERİ	83
3.4. KADINLARIN CAMİYE DÖNÜŞÜ VE CAMİDE BULUNUŞU İLE İLGİLİ MESELELER	86
3.4.1. Kadınların Camiye Dönüşü Üzerine	86
3.4.1.1. Zihinlerdeki 'Kadının Camiye Gitmemesi Gerektiği' Algısının Etkileri ve Yönetimi	87
3.4.1.2. Camide Kadınların Namaz Kılmaları İçin Ayrılan Bölümün Fiziki Uygunluğu	89
3.4.1.3. Bir Kadınların Camiye Dönüş Çalışması: Camilerde Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme/3t Projesi	90
3.4.1.3.1. 3T Projesinin Hedefi	91
3.4.1.3.2. Tespit-Tedarik-Takip Nedir?	92
3.4.1.3.3. 3T Projesi Uygulama ve Sonuç Süreci Üzerine Değerlendirme	94
3.4.2. Kadınlar Özel Hallerinde Mescitlere Girebilir Mi?	96
3.4.2.1. Kadınların Mescide Girebileceğine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi	98

3.4.2.2. Kadınların Mescide Zaruri Halde Girebileceğine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi	101
3.4.2.3. Kadınların Mescide Zaruri Halde Dahi Olsa Giremeyeceğine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi	102
3.4.3. Kadınların Cami Eğitimi	103
3.4.4. Kadının İmamlığı Meselesi	106
3.4.4.1. Kadının Diğer Kadınlara İmâmetine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi	107
3.4.4.2. Kadının Erkeklere İmâmetine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi.....	109
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	117

KISALTMALAR LİSTESİ

ATAÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: Binti (Kız)
c.c.	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Erişim	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ibn	: Oğlu
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nşr.	: Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
SÜİFD	: Selçuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz

UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İnsanlar tarih boyunca inançlarının zorunluklarını yerine getirmek, beraber ibadet etmek ve dînî bir merkez olarak kullanmak amacıyla mabetlere ihtiyaç duymuşlardır. Mabetlere gelen insanlar, bir yandan dinlerini öğrenip ibadetlerini yerine getirirken diğer yandan da aynı inançlara sahip insanlarla bir cemaat oluşturmuşlardır.

İslam'ın başlangıcından günümüze kadar Müslümanlar bu işlevleri yerine getirmek için camileri inşa etmişlerdir. Camiler toplumun farklı kesimlerinden insanları grup haline getirip bu grubu Allah'a iman şuuruyla kaynaştıran ve onlara ibadetlerin en doğru şekilde yapılmasını öğreten yerlerdir. Ayrıca ilk dönemden itibaren Müslümanların dîni, sosyal, siyasi, idârî ve eğitim merkezi olmuş, İslam kültürünün doğup gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicretinden sonra ilk iş olarak bir mescid inşa etmiş ve bu şekilde İslam'ın kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bireysel ve sosyal pek çok ihtiyacı karşılayan ve iletişim yollarının yeterince gelişemediği dönemlerde sosyalleşmenin en önemli vesilesi olarak görülen camilerin, Müslümanlar arasındaki kültürel bütünlüğün korunmasında ve aralarında birlik-beraberliğin sağlanmasında büyük etkileri olmuştur.

Camiler genel manada cemaat olma bilinci ve şuuruyla dolu olması gerekirken, uygulamada bu durumdan farklı icraatlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Müslüman toplumun bir bireyi olan kadının camideki konumu, camilerde cemaatle namazlara katılması meselesi yıllardan beri tartışılmalıdır. Bir dönem alimleri kadınların da camilere gidebileceğini söylerken bazı alimler ise gidebilme ihtimalini birtakım şartlara bağlamıştır. Bununla birlikte hiçbir şekilde kadının camiye gitmemesi gerektiğini düşünen birçok alim de olmuştur.

Ülkemize gelince, camilerle ilgili kısa bir gözlem yapacak olursak kadınların ibadetlere katılması, tarihî süreçte farklılıklar göstermiş ve camilerin de genellikle erkeklere yönelik tasarlandığı, kadınların bu tasarımın dışında tutulduğu görülmüştür. Nitekim bazı dönemlerde bu oran artsa bile kadınlar cemaat içinde çok az yer almıştır. Kadınlara yönelik bu farklı uygulamaların sebepleri, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşayan alimlerin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yahut

onun sahabesinin farklı rivayetlerini ele alarak değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Hadisler bağlamında, kadınların camilere gelmesi ve cemaatle namazlara katılımı meselesine dair çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konumuz için genel hatlarıyla kavramsal bir çerçeve oluşturduğumuzu söyleyebiliriz. Sonraki iki bölümde, kadınların cami veya mescide devamlılığını, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalar ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in irtihalinden sonraki dönemlerdeki uygulamalar olarak ikiye ayırdık. Bu ayrımları rivayetler bağlamında değerlendirdik. Son bölümde ise camiden uzaklaşan kadının tekrar camiye dönüşü, devamlılığı ve buna dair meseleleri ele aldık.

Belirtildiği üzere tezimiz dört bölüme ayrılmıştır. Burada belirleyici olan temel nokta bölümlerin bir bütünlük ve tutarlılık içerisinde olmasıdır. Konumuz tarihsel süreçte geniş bir çerçeveye sahiptir, bu sebeple konuların bir anlam bütünlüğüne sahip olması için bu şekilde konumlandırılmasını uygun gördük.

Çalışmamın en başından olgunlaşma ve sonuç aşamasına kadar yardım ve desteklerini esirgemeyen, titizlikle ve özenle bu süreci takip eden ve her tavsiyesiyle ufkumu açan kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Kadir DEMİRCİ'ye en samimi şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim. Yine çalışma boyunca bu zorlu ve değerli süreci benimle paylaşan aileme de teşekkürlerimi sunarım.

Kübra SÜTCÜ

Eskişehir/2021

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi:

Tezin içeriğinde temel olarak kadınların cemaatle eda edilen beş vakit namaz, bayram namazı, cuma namazı, cenaze namazı gibi namazlara katılıp katılamayacağı konusundaki hadisler sıhhat ve anlam bakımından incelenmiştir. Kadınların camiye gitmeleri ve orada cemaatle namazlara katılmaları konusunda Müslümanlar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup Müslüman bilim insanları, kadınların cemaate katılmalarını iyi ve faydalı görüp teşvik ederken bir başka grup bilim insanları da bunu doğru bulmayıp, buna karşı çıkmaktadırlar. Her iki grupta kendilerine dayanak olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerini ve sahabenin rivayetlerini göstermektedirler. Her iki grubun da iddia ettiği gibi bu konuda birbirinden farklı hadisler var mıdır? Şayet var ise bunların sahilik durumları nasıldır? Her iki fikrin dayanağı olan hadisler sahil ise bu konuda ihtilafa düşülmesinin sebebinin ne olabileceğı şeklinde sorular bu tezin problematiğini oluşturmaktadır. Bu ve buna benzer soruların cevaplandırılması için iddia edilen hadislerin incelenmesi ve ilmî bir sonuca varılması gerekmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamız kadının tarihsel süreçteki durumu üzerine bina edilmiştir. Kadının toplum içindeki konumu ve önemi yıllardan beri tartışılmıştır. Biz de bu tartışmanın bir ucundan tutup camide kadın meselesinin aydınlatılması için çalıştık. İnsan sosyal bir varlık olmasına rağmen kadının toplumsal mekanların en önemlisi olan camilere aidiyeti meselesinin sağlam bir zemine oturtulamamış olması, bizde bu konunun titizlikle değerlendirilmesi gerektiğı fikrini uyandırmıştır. Kadınların cemaatle namaza katılmaları ve camiye iştirakleri konusunda farklı yaklaşım sergileyenlerin dayandıkları rivayetler çerçevesinde ortaya çıkan tartışmaların sebeplerine temas ettikten sonra nispeten bu çelişkileri neticelendirip net bir sonuca ulaşmak ve bu doğrultuda projeler geliştirip çalışmalar yapılması gerektiğı üzerinde durmak bu çalışmanın en temel maksadıdır.

Bugünün Müslümanları olarak Rasûlullah'ın fiillerini tatbik etmenin ve tavsiyelerine uymanın bizim için en doğru yol olacağını bilerek görüşlerimizi şekillendirmek durumundayız. Çünkü müslümanların bütün meselelerde en önemli ölçütü Allah'ın kitabı ve Rasûlü'nün sünnetidir. Bizim istikametimizi belirleyecek

olan da sadece bu yollar olabilir. O halde kadınların camideki yerlerini ve cemaatle namaz kılmaları meselesini bu görüşler doğrultusunda tekrar ele almak gerekmektedir. Çalışmamız bu konudaki rivayetlerin derli toplu bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi ve müstakil bir çalışma olarak ortaya konması açısından gereklilik arz etmektedir.

Dini hayatın merkezi olan, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü camiler ile İslam dininde kadının konumu üzerine birçok çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Camiye kadının devamlılığı, camideki konumu, cemaatle namaz kılması ve imamlık meselesi gibi konular üzerine de fiili ve akademik çalışmalar son yıllarda adeta katlanarak artmaktadır. Çalışmamıza başlama sebebimiz bu konuya dair lisansüstü düzeyde bir tezin olmamasıydı. Literatürdeki bu boşluğu önemli ölçüde kapatacağını düşündüğümüz araştırmamızın yazım sürecinin sonunda başka bir tezin çalışıldığını gördük. ‘Rivayetler bağlamında kadının camideki konumu’ üzerine yapılan çalışmayı incelediğimizde kadın-cami ilişkisi ile kadınları camiden men eden söylemler üzerine yazılan bölümlerden oluştuğunu görmekteyiz. Biz de bunların haricinde çalışmamızda kadını camiden uzaklaştıran fitne kavramıyla birlikte buna sebebiyet verecek bütün algı ve söylemlere yer verdik. Bunlara ek olarak kadının camiye geri dönüşü meselesine, buna dair yapılan projelere ve yapılması gerekenlere değindik. Ayrıca konumuzun daha iyi anlaşılması ve geniş çerçeveden bakılabilmesi amacıyla kadınların cemaatle kılınan namazlara katılımı, imamlığı meselesi ve camide uyması gereken kriterler gibi konuları da ele aldık.

3. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizin ana konusu olan kadınların cemaate katılmaları meselesi hakkında zikredilmiş, ulaşılan rivayetler derlenmiş ve kadınların cemaate devam etmelerini teşvik eden rivayetler ile onları mescitlerden men eden rivayetler olarak bir ayrıma gidilmiştir. Bu sınıflandırmanın değerlendirilmesi noktasında anahtar kelimeler belirlendikten sonra ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkacak olan sonuç, kadim kaynaklar temel alınarak çağdaş yorumlar üzerine bina edilmeye çalışılmıştır. Bilgiye öncelikle kavramsal bir çerçevede zemin hazırlanmış, ardından diğer bölümlerde bilginin tarihsel bağlamı göz önünde bulundurularak konu genelden özele olacak şekilde ele alınmaya

alışılmıştır. Konunun aslı itibariyle incelenmesinde, gerekli olan örnekleme, analiz ve eleştiri metotları kullanılmıştır.

Çalışmada mümkün olduğu ölçüde birinci el kaynağa ulaşılmış, ikinci el diyebileceğimiz duyumlara riayet edilmemiştir. Bununla birlikte bazı bilgilere DİA aracılığıyla ulaşılmış ve alimlerin ölüm tarihleri de bu kaynak referans alınarak eklenmiştir. Atıf yapıldığı taktirde İSNAD sisteminde ki akademik teamüller dikkate alınmış ve bu ölçüde kaynakların bilgileri verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM'DA MESCİT-CAMİ VE KADIN

1.1. MESCİT-CAMİ KAVRAMLARI VE ANA MESCİTLERİN OLUŞUM SÜRECİ

Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" manasındaki cami' kelimesi, ilk olarak sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-cami' (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.¹ "el-Mescidü'l-cami'" tabirinin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kullanıldığını Taberâni (ö. 360/971) rivayet etmiştir.² Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere cami kavramının kökü derleyen, toparlayan, birleştiren anlamlarına gelir ki bu yapının da Müslümanları bir çatı altında toparlayan ve burada her türlü ilmî ve sosyal meseleleri konuşmalarını ve tartışmalarını sağlayan bir mabet olduğu anlaşılmaktadır. Yeryüzündeki ilk mescit Mekke'de ki Mescid-i Haram yani Kabe'dir.³ İslam tarihinde ise ilk mescit 622 yılında Kuba'da yapılan Kuba Mescididir. İkincisi ise Medine'de yapılan Mescid-i Nebi'dir.⁴

Mescid secde edilen yer, secde ise namazın ve ibadetin en yüksek mertebesi kulun Allah'a en yakın olduğu, tezelzül ve tazarru noktasıdır. Mescid esas itibariyle müslümanların ilk olarak ibadet etmek için inşa ettikleri mabetlerdir.⁵ Ancak daha sonra bu mescitlerin fiziki olarak büyütülmüş haline ve müslümanların ibadet ettiği, cemaatle namaz kıldığı yerlere cami denmiştir.⁶ Ülkemizde de nispeten daha küçük ibadet mahalline mescit, büyük olanlara ise cami denilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e, hadislere ve ilk İslam kaynaklarına baktığımızda cami terimine karşılık olarak mescit kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin; "*De ki: Rabbim bana adaleti emretti. Her mescitte yüzünüzü O'na doğrultun ve dîni yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na*

¹ Ahmet Önkal & Nebi Bozkurt "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/46.

² Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberâni, *El-Mu'cemu'l-evsat*, nşr. Tarık b. İvedullah b. Muhammed. Abdulmuhsîn b. İbrahim el-Huseynî, (Kahire: Dâru 'l-Haremeyn, 1415), 1/43.

³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-A1-i İmran 3/96.

⁴ İsmail Karagöz vd., "Cami", *Dîni Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 82.

⁵ İbrahim Balcı, *Camilerin Çağrısı* (İstanbul: Ebrar Yayınları, 1991), 23.

⁶ Fahri Kayadibi, *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 35.

döneceksiniz.”⁷ ve de “Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte hidayet üzere oldukları umulanlar bunlardır.”⁸ ayetlerinde bahsedilen aslında cami olmakla birlikte cami kavramı yerine mescit kavramı kullanılmıştır. Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Kim: Allah'ın rızasını talep ederek bir mescit inşa ederse, Allah ona cennette bir ev inşa eder.”⁹ Hz. Osman tarafından nakledilen bu hadis-i şerifte ise aynı durum söz konusudur.

Mescid, Arapçada “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manalarına gelen, sücûd kökünden türemiş, “secde edilen yer” anlamında ibadet edilen yapılara verilen isimdir.¹⁰ Sami dil ailesinden olan Ârâmî dilindeki “Masged” kelimesinin daha sonra Arapçada da kullanıldığı fikri öne sürülmektedir.¹¹ Secde, Kur'an'a göre insanın yaratılışında tanık olduğu saygı ifadesidir. Mescid kavramı Kur'an-ı Kerim'de tekil ve çoğul olarak tamlamaların içinde kullanılmaktadır. Kâbe ve çevresini ifade eden Mescid-i Haram on beş yerde, Mescid-i Nebevî, “takva temeli üzerine kurulu mescit”¹² olarak kastedilen Mescid-i Kuba, Mescid-i Aksa ve münafıkların kötülüklerini planlamak amacıyla kurdukları Mescid-i Dırar birer ayette geçmektedir.¹³

İlk mescit yapımına İslamiyet gelmeden çok önce başlanmıştır. Öyle ki Hz. Adem (a.s), Allah'ın emri ile Serendip adasından Mekke'ye doğru yürümeye başladı. Bir melek kendisine yol gösteriyordu. Mekke'nin bulunduğu yere gelince, Allah ona yardımcı melekler gönderdi. Beyt'ül-Ma'mur'un tam hizasına gelecek şekilde Allah, melekler vasıtasıyla bu temelin üzerine bir Beyt indirdi.¹⁴ Kur'an'ın bildirdiğine göre de insanlar için inşa edilen ilk beyt (mabet) Kabe'dir.¹⁵

⁷ el-Âraf 7/29.

⁸ el-Tevbe 113/18.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Cami'u's-sahih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), “Salat” 65; Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac, *el-Cami'u's-sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), “Mesâcid” 25; Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1998), “Salat”, 237.

¹⁰ Önkâl & Bozkurt, “Cami”, 7/46.

¹¹ Jons Pederson, “Mescid”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1971), 8/2.

¹² et-Tevbe 9/108.

¹³ et-Tevbe 9/107.

¹⁴ Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1974), 1/126.

¹⁵ Ali İmran 3/96.

İslam'da değer atfedilen üç mescid bulunmaktadır. Bu mescitlerle alakalı olarak Ebu Hureyreden nakledilen rivayet şu şekildedir: “Ancak üç mescide (ibadet maksadı ile) gitmek üzere yolculuğa çıkılabilir: Benim şu mescidim (Mescid-i Nebevi), Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa.”¹⁶ Bu mescitlerin kuruluş ve gelişim süreçleri dikkatlice okunduğunda bir kadın faktörünün aktif rol aldığına sahit olunmaktadır. Adı geçen mescitler genel başlık ile bağlantılı olarak etkileri görülen bu kadınlar ile okunacaktır.

1.1.1. Kâbe ve Hz. Hacer

Kâbe, İslam'ın gelişiyle birlikte her yıl milyonlarca kişinin ziyaret edip hac ve umre görevini ihya etmek için devamlı olarak geldiği kutsal bir mekândır. Bu kutsal nişanenin şekilsel olarak da bu hale nasıl geldiği, ilk inşasının ne zaman olduğu ne gibi inşa ve onarım süreçlerinden geçerek günümüze ulaştığı gibi konular hakkında birçok tartışmalı rivayet ve görüşler mevcuttur.

Kâbe'nin, yeryüzü yaratılmadan önce yaratıldığı söylenmektedir.¹⁷ Rivayete göre Allah (c.c.) yeryüzünü yaratmadan iki bin yıl önce Beyt'in yerini yaratmış ve temellerini arzın yedinci katından en alt tabanına kadar uzatmıştır.¹⁸ Ancak bundan sonra Kâbe beş defa daha inşa edilmiştir. İlk olarak Hz. Âdem (a.s.), ikinci Hz. İbrahim (a.s.), üçüncü Kureyş kabilesi, dördüncü İbn Zübeyr (ö. 73/692), son olarak ise Abdulmelik b. Mervan (684-685) Kabe'yi inşa etmiştir.¹⁹ Bir diğer görüşe göre de Kâbe'yi ilk olarak melekler inşa etmiştir. Onlar Kâbe'nin gökyüzündeki uzantısı olan Beyt-i Ma'mûr'u tavaf ederler, daha sonra Yüce Allah onlara yeryüzünde bir bina inşa etmelerini buyurur, onlar da Kâbe'nin ilk inşasını bu şekilde yapmış olurlar.²⁰ İbn Kesîr ise şöyle düşünmektedir: Allah Teâlâ Kâbe'yi Hz. Âdem ile birlikte yeryüzüne indirmiştir. Âdem Kâbe'yi buldu ve tavaf etti. Hz. Adem'den sonra gelen peygamberler de onu tavaf ettiler.²¹

¹⁶ Müslim, “Hac”, 511.

¹⁷ Yılmaz Can, “Kâbe”, *OMÜİFD* 7/7 (Ağustos 1993), 21.

¹⁸ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 63.

¹⁹ Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Mısır Matbaası, 1385/1955), 1/ 192,193.

²⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Osman Erdem, (İstanbul: Osmanlı yayınevi, 2017), 84.

²¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-kur'âni'l-azim*, 1/179.

Buraya kadar Kâbe ile ilgili anlatılan inşa faaliyetleri dikkate alınacak olursa, Kâbe'nin tarihinin yaşadığımız dünyadan daha eski olabileceği mümkündür. Aktarılan bilgiler genelde israiliyattan geldiği için bütünüyle kesinlik ifade etmemektedirler. Hakkında kesinlik bulunmayan ve doğrusuna ulaşamayacağımız şeyler hususunda tevakkuf etmek bizler için en uygun olanıdır.

Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önceki yapım aşamaları hakkında net bir bilgi bulunmadığını ifade ettik. Bir olasılıkla İbrahim (a.s.)'dan önce Kâbe yapılmış O'da yıkılıp harabe olan bu inşaatı aynı yerde yeniden inşa etmiştir.²² Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yapması hakkında Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerimde ayetler mevcuttur. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut”.*²³ *“İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: ‘Rabbimiz! yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, sen hem işitir hem bilirsin’ dediler.”*²⁴ Ayetlerde görüldüğü üzere Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce inşa edilmiş olduğunu, Hz. İbrahim ve oğlu tarafından ise Kâbe'nin temelleri üzerine yeniden bina edildiğini görmekteyiz. Kutsal mekân Kâbe'yi Hz. İbrahim ve evladı İsmail'den sonra kimlerin kaç defa yenilediği hakkında net bilgilere ulaşamamaktadır. Genel kabul gören görüşler ise şu şekildedir: Hz. İbrahim ve evladı İsmail'den sonra Kâbe'nin sorumluluğunu İsmail'in oğlu Sabit devralmış,²⁵ ondan sonra ise Kâbe'nin harap olması nedeni ile Kâbe'yi Mekke'de bir kabile olarak yaşayan Amalikalılar yenilemişlerdir.²⁶ Amalikalılardan sonra bir sel felaketinde Kâbe harap olmuş ve ondan sonra da Kâbe'yi Cürhümlüler inşa etmişlerdir. Onların inşası aynen Hz. İbrahim (a.s.)'ın inşa ettiği temeller üzerine olmuştur.²⁷

Cürhümlüler'den sonra Kâbe-i Muazzama'yı inşa etme işini Kusay b. Kilab (ö. 480 dolayları) yapmıştır. Kusay peygamberimizin baba tarafından dördüncü

²² M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları* (Konya: Beyan Yayınları, 2019), 167- 172.

²³ el-Hac 22/ 26.

²⁴ el-Bakara 2/ 127.

²⁵ Hüseyin Algül, “Haram aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 16/105.

²⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Osman Erdem (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2017), 173.

²⁷ Can, “Kâbe”, 71.

dedesidir.²⁸ O, Cürhümlüler'in yerinden söktüğü Hâcerü'l-esved'i yerine koymuş, önemli toplantıların yapılacağı Dârü'n-nedve denen yeri yaptırmış, Kâbe ve Mekke ile ilgili olan bütün görevleri kendi elinde toplamış bir liderdir.²⁹ Kusay'dan sonra Kâbe'nin inşa faaliyetini Kureyşliler yapmıştır.

Tarihi kaynaklarda Hz. İbrahim'in Kâbe'nin ilk inşası faaliyetine gelecek olursak; Hz. İbrahim ve eşi Sâre'nin çocukları olmamaktaydı ve onlar da Allah'a "*Rabbim bana sâlihlerden olacak bir evlât ver!*"³⁰ şeklinde dua etmiştir. Bu duruma üzülen Sâre eşi Hz. İbrahim için Mısırdan bir cariye getirtmiş ve onu Hz. İbrahim'e 2. eş olarak almıştır. Hz. İbrahim ile ikinci eş olan Hz. Hacer'in bir evladı dünyaya gelmiştir. Ancak rivayetlere göre Sâre onları kıskanmış ve Hz. İbrahim'den Hz. Hacer ile oğlunu evden uzaklaştırmasını istemiştir. Hz. İbrahim'de onları Mekke'de Kabe'nin bulunacağı yere getirmiştir. Hz. Hacer'den Kur'anı Kerim'de bahsedilmezken, Tevrat'ta mısırlı bir cariye olarak anılmaktadır.³¹ Taberî de ise Hâcer, Mısır ve Kıbt krallarından birinin kızı olduğu zikredilmiştir.³² Resûl-i Ekrem bu konuyla alakalı olarak şöyle buyurmuştur: "Mısır'ı fethettiğinizde halkına iyi davranın; çünkü onlara karşı ahdimiz ve onların bizimle akrabalığı vardır."³³

Hacer ile İsmail geldikleri sırada Mekke henüz bir yerleşim yeri değildi. Hz. İbrahim, Hz. Hacer ile İsmail'i biraz su ve hurma ile bu yere bırakıp dönmüştür. Hz. Hacer bunun sebebini sorduğunda ise ona bunun Allah'ın bir emri olduğunu söylemiştir. Hz. İbrahim'in bıraktığı az miktarda su ile erzakın bitmesi sonucu oğluna açlıktan ve susuzluktan bir şey olacağı korkusuyla Hz. Hacer Safa ile Merve tepeleri arasında koşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine oğlunun ayağının dibinden bir su oluşunun aktığını görür ve bunun için Rabbine şükürle niyaz eder.³⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.), "Allah İsmail'in annesine rahmet etsin. Eğer suyun önünü kapamasaydı zezem akıp giden bir ırmak olurdu" demiştir.³⁵ Daha sonraki mesele olan Hz. İsmail'in kurban edilmesinde de Hâcer'in şeytana kapılmayıp tevekkül ile

²⁸ Algül, "Haram aylar", 16/106.

²⁹ Ali Osman Ateş, "Kusay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/461.

³⁰ el-Saffât 37/100.

³¹ Tekvîn 16/1.

³² Taberî, *Târih*, 1/245.

³³ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1995), 5/174; Müslim, "Fezâ' ilü's-sahâbe", 227.

³⁴ Taberî, *Târih*, 1/ 252; Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, 1/54.

³⁵ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, I/ 347; Buhârî, "Enbiyâ", 9.

bu duruma razı geldiğini bilmekteyiz.³⁶ Bu olay ile aslında yeryüzünün ilk mabedi olarak kabul edilen Kabe'nin teşekkülünün ve hatta İslam'ın ilk nazil olacağı ve ilk hüküm süreceği toprakların bereketlenmesinin bir kadının sabrı ve tevekkülünün üzerine bina edildiğini kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda görebilmekteyiz. Hz. Hacer daha sonraki Kabe'nin onarım faaliyetlerinde de yer almıştır.

Fakat kadim Mekke toplumunda kadının hiçbir alanda değeri olmadığı gibi ibadet etme, Kâbe'de bulunma hususunda da onu aşağılayıcı ve değersizleştirici bir ibadet anlayışı vardı. Cahiliye döneminin özelliklerini taşıyan oldukça garip dini ayin ve ritüeller mevcuttu. Buna örnek olarak, Abdullah b. Abbas'ın rivayetini verebiliriz; bu dönemde kadınlar avret yerine eşeklerin yüzüne takılan küçük bir bez parçası takar ve “Bana kim ödünç bir tavaf elbisesi verir?” derdi. Bu garabet ayin sırasında aslında kadın adeta: “Çıplaklığım sakın birilerini cesaretlendirmesin hiçbir art niyetim yok; ama gelin görün ki, atalarımın miras aldığım bu ayini icra etmek mecburiyetindeyim” demek istemektedir.³⁷ Sözde günahların affi için yapılan bu ayinlerden kadınların cahiliyede Rabbine edep ve erkan içerisinde ibadet etmesi hakkından bile mahrum olduğunu anlamaktayız, bu sebeple Kâbe de böyle hayasızca sahnelere şahitlik etmek zorunda kalmıştır.

Oysa Allah'ın kadına verdiği ve verilmesini istediği değer bu uygulamalardan çok farklıdır. Nitekim dinimiz için en kutsal yer olan Kâbe ile kadın arasında bile bir bağ kurması da buna işarettir. Hz. Hacer'in Safa ile Merve tepeleri arasında su arayışı, Allah'ın iradesi ile İslam'ın en temel ibadeti olan Hacc ibadeti içerisinde Sa'y diye adlandırılan bir ibadete dönüşmüştür. Bu durum kadının Allah'ın evi ile bağının ne denli köklü ne denli güçlü olduğunu gösteren eşsiz bir örnektir.

1.1.2. Mescid-i Aksâ ve Hz. Meryem

Kudüs, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan, hem Hz. Peygamber (s.a.v.) ve İslam dünyası için hem de diğer dinler için önemli bir dîni merkez

³⁶ es-Saffat 37/99-113.

³⁷ Müslim, “Tefsir”, 25; Taberî, *Târîh*, 8/154.

kimliğine sahiptir.³⁸ Bu itibarla gerek Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde zikredilen Mescid-i Aksa'ya³⁹ gerekse bu mabede sahip olan Kudüs şehrine Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabesi büyük önem vermişlerdir.

Mescid-i Haramdan sonra yeryüzündeki ikinci mabet olan Mescid-i Aksa'nın⁴⁰ ilk inşasını Hz. Süleyman gerçekleştirmiştir.⁴¹ Ancak bu haliyle uzun süre kalmamış, zaman içinde bazı tamiratlar geçirmiştir. Kudüs'ü fethettikten sonra Hristiyanlar döneminde yerle bir edilmiş, molozlar altındaki Süleyman mabedini temizleyen Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644) Sahranın güneyinde bir düzlükte cemaatle namaz kıldırılmış⁴² ve buraya yepyeni bir mescid inşa ettirmiştir. Bugün Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa, Kubbetü's-Sahrâ'nın güneybatısında yer almaktadır⁴³.

İslam alimleri Mescid-i Aksâ'nın kutsal özelliklerine çokça değinmişlerdir. Kutsiyet özelliğine sahip olmasındaki en temel gerekçe ayette Mescid-i Aksâ'nın kendisi ve çevresinin mübarek ve bereketli olarak vasıflandırılmasıdır. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: *“Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammed'i, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, her şeyi işiten, her şeyi gören O'dur.”*⁴⁴ Mescid-i Aksâ Kur'an-ı Kerim'de sadece bu ayette zikredilmişse de tek başına bu ayet bu yerin önemini anlaşılması açısından yeterlidir.

Mescid-i Aksâ, bütün Peygamberlere ev sahipliği yapmış tek mescittir. Çünkü miraç hadisesinin yaşandığı gece Hz. Peygamber (s.a.v.) diğer Peygamberlere namaz kıldırılmıştır.⁴⁵ İbn Kesîr (ö. 808/1406) tarafından rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Miraç'tan sonra Beytül Makdis'e diğer peygamberlerle beraber inmiş ve burada onlara namaz kıldırılmıştır. Rivayete göre bu namaz sabah namazıdır.

³⁸ Ömer Faruk Harman, “Kudüs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/327.

³⁹ İsmail Altun, “Hz. Peygamber döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var mıydı?” *Turkish Studies Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar*, 12/2 (Ekim 2017), 1.

⁴⁰ Buhâri, “Enbiyâ”, 10, 40; Müslim, “Mesâcid”, 1/2.

⁴¹ Nebi Bozkurt & Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mescid-i Aksâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/281.

⁴² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012), 2/450.

⁴³ Ahmet Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 356.

⁴⁴ el-İsra 17/1.

⁴⁵ Müslim, “İman”, 75.

Bu durumda İbn Kesîr Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gökte diğer peygamberlere namaz kıldırıldığını reddetmiştir.⁴⁶

İslâm uleması, Beyt'ül-Makdis'in Kur'ân-ı Kerîm'de el-Mescidü'l-Aksâ adıyla anılan mekân⁴⁷ olduğu konusunda görüş birliği içerisinde. ⁴⁸ Bu mescidin bizim için en ayırıcı özelliklerinden biri, bir hanımın buraya adanmış olup burada yetişmesi ve eğitimini burada alarak yaşamasıdır.

İmran ailesi Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen faziletli bir aile olup İmran Hz. Meryem'in babasıdır. Annesi ise Hanne'dir. Bilinene göre Hanne, artık yaşlanmış kısır bir kadındı. Bir gün ağacın altında otururken yavrusunu besleyen bir kuş görüp iç geçirdi ve eğer bir evladı olursa Allah'a adamak adına onu mabede bağışlayacağına dair adakta bulundu.⁴⁹ Bu olay Kur'an-ı Kerim'de "*Hani, İmran'ın karısı, 'Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin' demişti. Onu doğurunca, 'Rabbim! Onu kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum,' demişti.*"⁵⁰ ayetiyle anlatılır. Hanne, karnındaki bebeğin cinsiyetini bilmeden onu mabede adanmıştı.

Hanne, bebeğin erkek olacağını zannediyordu. Bebek doğduğu vakit daha önce meydana gelmemiş bir durum ile karşılaşıldı. Bu zamana kadar mescide sadece erkek çocukları adanabiliyordu, Meryem ise adanan ilk kız çocuğu olacaktı. İnsanın erkek-kadın olarak yaratılışı ve yaratılış sonrasında meydana gelen yaşantılar Yahudilikteki cinsiyetle ilgili farklı anlayışları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kutsal metinlerde geçen ifadeleri değerlendirdiğimizde erkeğin kadın karşısındaki üstün durumunu görmekte ve kadın üzerindeki egemenliğine şahit olmaktayız.

Bebek kız olunca Meryem'in annesi, Allah tarafından adağının kabul olup olmayacağı endişesine düştü. Bebek dünyaya gelir gelmez annesi onu kundağa sarıp hahamlara götürdü. Bebeğin mabette kalabileceği zaman kadar kime emanet

⁴⁶ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsirü'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Beyrut: Maarif Matbaası, 1999), 5/40.

⁴⁷ el-İsrâ 17/1.

⁴⁸ Nevevî, *Tehzîb* (Beyrut: 1416/1996), 3/327.

⁴⁹ Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-tenzil ve esrarü't-te'vîl* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015), 1/371.

⁵⁰ Ali İmran 3/35-36.

edileceği hususu tartışılınca Hz. Zekeriyya, teyzesi ile evli olduğu için onun bakımını üstlenmeye en layık olanın kendisi olduğunu söylese de hahamlar ikna olmadılar ve kura çekmek istediler. On yedi kişi, ırmağa varınca kalemlerini suyun içine attılar. Kimin kalemi suyun üzerine çıkarsa bebekle o ilgilenecekti. Hz. Zekeriyya'nın kalemi suyun üstüne çıktı ve diğerlerinin ki battı. Hz. Meryem'in bakımını böylelikle Hz. Zekeriyya üstlenmişti.⁵¹ Meryem Beyt-i Makdis'e geldikten sonra, doğu tarafında bir yere çekilmişti. Sonra, insanlardan saklanmak amacıyla bir perde çekmişti.⁵² Ali İmran 37. ayette Hz. Meryem'in Rabbi tarafından kabulünden bahsedilmektedir. O, daha doğar doğmaz, henüz Mescid-i Aksa'ya hizmet edecek yaşa gelmeden Allah tarafından kabul edilmişti.⁵³ Hz. Meryem burada yetişiyordu. Zekeriyya (a.s) O'nun yanına girdiğinde çeşit çeşit nimetlerle karşılaşılıyor ve şaşkınlıkla “bunlar nereden” diye sorduğunda “Rabbimin katındandır” cevabını alıyordu. Bu durumlar Hz. Meryem'in Allah tarafından seçilmiş bir kişi olduğunun göstergesiydi. Onun yüce bir mertebeye gelmesinde tek sebep sadece seçilmiş olması değildi elbette. O vaktini zikir ve ibadetle geçirir, boş işlerle meşgul olmaz ve salih kimselerle birlikte olurdu. Rivayetlere göre kadınların en üstün olanları arasında Hz. Meryem de bulunmaktaydı. “Zamanındaki dünya kadınlarının en hayırlısı İmrân kızı Meryem, bu ümmetin kadınlarının en hayırlısı da Hatice'dir” denilmekte, bu rivayetin benzer başka metninde Hz. Hatice yerine Hz. Âişe (r.anhâ) (ö. 58/678), diğer bir rivayetinde ise Hz. Fâtıma (ö. 11/632) zikredilmektedir.⁵⁴

Yeryüzünün en eski mabedlerinden olan Mescid-i Aksa'nın bir kadınla-Hz. Meryem ile- bütünleşmesi ve Allah'ın onun mescitteki ibadet ve hizmetini onaylaması ve ona ikramlarda bulunması Allah'ın nimetlerindedir. O günden bugüne kadar, kadınları sadece kadın olmaları sebebiyle Allah'ın evine devamlılığını engellemeye çalışmak en hafif ifadesi ile Allah'ın muradını görmezden gelmek demektir.

⁵¹ Ebû Ca 'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'ul-beyan 'an Te'vilil 'Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki (Kâhire: Hicr, 2001), 3/241.

⁵² el-Meryem 19/16-17.

⁵³ Beydâvi, *Envârü't-tenzil*, 1/372.

⁵⁴ Buhârî, “Şehâdât”, 30; “Enbiyâ”, 32, 45-46; “Et'ime”, 25; “Menâkıbü'l-ensâr”, 20; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/263-264.

1.1.3. Mescid-i Nebevî ve Hz. Âişe

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in ilk yıllar bir evde irşat ve tebliğ yaptığı ve ibadet ettiği bilinmektedir. Bu anlamda bu ev ilk ibadet yeri olma özelliği gösteriyordu. Bu eve Dâru-l Erkam deniliyordu. Burada Kur'an okunuyor, namaz kılınıyordu. Hz. Ebu Bekir de bahçesinde inşa ettiği küçük bir mescitte ibadet ediyordu. Bu mescit bir Müslüman tarafından yapılan (kurumsal olmayan) ilk mescit sayılır.⁵⁵ Bundan sonra Müslümanlar tarafından yapılan ilk mescit Mescid-i Nebevî olarak bilinmektedir.

Müslümanların sayısı Akabe Biatlarından sonra artmaya başlamış bunun üzerine Medine'de mescit yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu biat sırasında Rasûlullâh'a ilk biat eden kişi Ebu Ümame Es'ad b. Zürâre (ö. 1/623), bir hurma kurutma yerinin etrafının çevrelemiş ve mescid olarak kullanıma açmıştır. Hicretten önce cuma namazı da kılınmış bulunan bu mescitte Esad bin Zürene arkadaşları ile cemaat yaparlardı.⁵⁶ Hicret sırasında ise Peygamber Efendimiz Medine'ye geldiğinde birçok kimse Mescit yapılması için arazilerini vermek istemiş ve onu davet etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise devesini salmış yeri onun belirleyeceğini işaret etmiştir. Deve Mâlik b. Neccar'ların evlerinin önünde durdu. Rasûlullah devenin önünde durduğu yeri Sehl ve Süheyl isimli kardeşlerden satın alarak Mescid-i Nebevî'yi yaptırmıştır.⁵⁷ Mescidin doğu duvarı Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ailesine ayrılmışken arkasında da fakir sahâbiler için Suffe denen bir yer yaptırılmıştır.

Mescid-i Nebevî vahyin en çok geldiği yerlerden biri olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ziyaret edilerek burada ibadet edilmesi tavsiyesine nail olan 3 mescitten biri olmuştur.⁵⁸ Buna ek olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) bu mescitte kılınan namazın diğer mescitlerde kılınana nazaran bin kat daha hayırlı olduğunu nakletmiştir.⁵⁹ Diğer bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Nebevî hakkında: "Evimle minberim

⁵⁵ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Gelenekten Geleceğe Camiler (Kültür Tarihi Araştırmaları)*, (İstanbul: KİPTAŞ Yayınları, 2006), 43.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l kübra* (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2016), 1/239.

⁵⁷ Buhârî, "Menakibü'lensar", 45.

⁵⁸ Buhârî, "Fadlu's-salah fi mescid-i mekke ve'l-medine", 1/6.

⁵⁹ Müslim, "Hac", 505-510; İbn Mâce, *es-Sünen* thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), "Mesâcid", 1; Tirmizî, "Salat", 126; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986), "Mesâcid", 4.

arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır ve minberim de Havz üzerindedir” diyerek övmüştür.⁶⁰

Mescid-i Nebevi yapılması ile Müslümanların sayısının arttığını gören Hz. Peygamber (s.a.v.) yeni mescitlerin yapılmasını istemiştir. Kısa bir müddet sonra Medine ve çevresinde birçok mescit yapılmıştır. Mescitlerin sayısı gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerekse halifeler döneminde sürekli artmıştır. Sadece Hz. Ömer devrinde İslam ülkelerinin genelinde toplam 4000 cami yapılmıştır.⁶¹

İslamiyet’le henüz tanışmış olan kabileler ise Medine dışında farklı bölgelerde eski mabetlerini yıkarak yerine yeni camiler yapmışlardır. Örneğin Taif’te yaşayan Sakif kabilesine ait Lat putu yıkıldıktan sonra bir rivayete göre kendileri başka bir rivayete göre Allah Rasûlü mescit inşa etmiştir.⁶²

Mescid-i Nebevî sadece erkeklere tahsis edilmiş bir mescit ya da eğitim öğretim kurumu değildi. Hanımlar da aktif olarak kullanırdı. Onlar Mescid-i Nebi’ye sık sık gidiş geliş yapar, namaz kılar,⁶³ toplantılara katılırlar⁶⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)’den ders alır hatta itikâfa girerler,⁶⁵ küsuf namazına katılırlardı.⁶⁶ Mescid-i Nebi’nin temizliğini de bir kadın yapardı.⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Nebevîde eşleri ile yaşardı. O’nun, eşlerini sosyal hayatın merkezinde, mescidin içinde tutması hanımlar için avantajdı. O, sadece kendi eşlerine değil bütün kadınlara mescitlere devamlılık tavsiyesinde bulunmuştur.⁶⁸ Dönemin sosyal hayatının kalbi camilerde atar her türlü faaliyet burada gerçekleştirilirdi.⁶⁹

Rasûlullah eşlerini sadece bir perde ile ayırırdı.⁷⁰ Her yolculuğa çıkışında, eşlerinden bir veya birkaçını mutlaka yanına alması ise onları mescit dışında yaşanan hayata da katmak içindi. Ezvâc-ı Tâhîrat ise kendine sunulan fırsatları

⁶⁰ Buhârî, “Fadlu’s-salah”, 512.

⁶¹ Mehmet Zeki Canan, *İslam Tarihi* (İstanbul: Yelken Yayınları, 1977), 1/528.

⁶² İbn Mâce, “Mesâcid”, 3.

⁶³ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 3/295.

⁶⁴ Müslim, 8/203.

⁶⁵ Abdulhalîm Ebû Şakka, *Tahrîru’l-mer’e fî asri’r-risâle* (İslam Kadın Ansiklopedisi), çev. Şaban Haklı (İstanbul: Denge Yayınları, 2007), 2/27.

⁶⁶ Müslim, 3/33

⁶⁷ Buhârî, “Namaz”, 288.

⁶⁸ Sehal D. Kotan, *Peygamberimiz (as) Döneminde Kadınların Yaşantısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 19.

⁶⁹ Nebi Bozkurt & Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mescid-i Nebevî”, 29/289.

⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrut: 1968), 8/295-296.

değerlendiriyor yetenekleri ölçüsünde kendilerini geliştiriyorlardı.⁷¹ Nitekim sahabeden nakledilen hadislerin ekseriyeti Hz. Âişe'dendir.

Hz. Âişe'nin (r.anhâ) babası Ebû Bekr Abdullah b. Ebi Kuhafe Osman b. Amir (ö. 13/634), annesi ise Ümmü Rûmân bnt. Amir b. Uveymir b. Abdi's-Şems el-Kinaniye'dir (ö. 6/628 [?]). Babasının yanında başlayan ilim hayatı Hz. Peygamber (s.a.v.) ile devam etmiştir. Hz. Âişe'nin (r.anhâ), Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yetiştirilen ilim öğrencileri arasında ayrıcalıklı ve dikkat çeken bir yanı olmuştur. Hz. Ömer döneminde, 10 kişi fetva verebilirken bunlardan biri de Hz. Âişe'dir. Sahabe içinde ise fetvası en çok 7 kişiden biridir.⁷² Ebu Musa'nın "Allah Rasûlü'nün ashabının rivayet ettikleri herhangi bir hadiste zorluk görürsek, Âişe'ye (r.anhâ) sorardık, mutlaka ona bir açıklama getirirdi" demesi⁷³, Hz. Âişe'nin hadis birikiminin ne kadar engin olduğunu göstermektedir. Sahabe içinde görüşü kuvvetli olan hatta sahabenin ileri gelenlerinin bile danıştığı kişi olduğu da rivayet edilmiştir.⁷⁴

İlmi şahsiyeti sadece hadis rivayeti alanında değil tefsir, fıkıh, şiir gibi alanlarında da şöhret olmuştur.⁷⁵ Yeğeni Urve b. Zübeyir (r.a) ona "Ebû Bekir'i kızı ve Rasûlullah'ın eşi iken senin anlama ve kavrama kabiliyetine şaşırıyorum, Ebû Bekir'in kızı iken şiir ve tarih konusundaki ilmine de şaşırıyorum ama senin tıptaki ilmine şaşırıyorum. Bu nereden?" sorusuna şöyle cevap vermiştir; "Rasûlullah âhir ömründe hastalandı, ona her yerden Arap kabileleri gelip tedavi şekillerini sunuyorlardı. Bunları belledim".⁷⁶ Onun bu cevabı öğrenme imkânı olduğu her konuda kendini geliştirdiğini göstermektedir. O, muksirûn⁷⁷ sahabe arasına girmiş râvilerindendir.

Son olarak Hz. Âişe (r.anhâ) özellikle ilimle meşgul olan ve bu alanda öne çıkmış bir annemiz olması hasebiyle ona Mescid-i Nebevî'yi ele aldığımız bu bölümde dikkat çektik. Efendimiz'in diğer bütün hanımları Mescid'in hemen

⁷¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Beirut: 1968), 8/295-296.

⁷² Mustafa Fayda, "Aişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989), 2/204.

⁷³ Tirmizî, "Menâkıb", 62.

⁷⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 8/231-235.

⁷⁵ Fayda, "Aişe", 2/203.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/67.

⁷⁷ Mustafa Karataş, "Muksirun ve Hadis Sayıları", *Diyanet İlmi Dergi* 35/4 (1999), 96.

bitişğinde yer alan hücrelerde kalıyorlardı. Mescid ile iç içe yaşıyorlardı. İtikafa giriyor veya itikafa giren Efendimiz'in ihtiyaçlarını karşılıyor, onunla ilgileniyorlardı. Başta annelerimizin bu konumu ve ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere Müslüman kadınların mescitle olan ilişkilerini Hz. Peygamber (s.a.v.)'in pek çok açıdan örnek aldığı başta İbrahim aleyhisselam olmak üzere Süleyman, Zekeriyya peygamberlerin tutum ve davranışlarının devamı mahiyetinde uygulamalar olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ismi geçen Peygamberler kadınla mescidin bağlantısını bir şekilde kurmuş yahut onların döneminde bu bağlantı bir şekilde kurulmuştur.

1.2. CAMİNİN ÖNEMİ

İlk bölümde belirtildiği üzere İslam gelmeden önce birçok mescit, İslamiyet'ten sonra ise çok sayıda cami inşa edilmiştir. Bununla birlikte İslam'ı kabul eden her toplum hemen bir cami yapmış yahut yeni gidilen ve fethedilen topraklarda eski mabetleri camiye çevirmiştir. Bu da insanlığın başlangıcından beri mabetlerin, İslamiyet'ten sonra ise caminin ne kadar gerekli ve önemli olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte caminin tarihi gelişimini incelediğimizde de bunların sadece ibadethane olarak kalmadıklarını birçok sosyal fonksiyonu yerine getirdiğini görmekteyiz. Hz. Muhammet (s.a.v.) tarafından yapılan Medine mescidi sadece namaz kılmak için yaptırılmamıştır. Asr-ı Saadette mescit hayatın merkezi idi. İbadet mahalli olan camilerde cemaat, burada dini ilimler öğrenirken dünyalık meseleler üzerine de kritik yapardı.⁷⁸ Şimdi camilerde gerçekleştirilen faaliyetlerden bazılarını üzerinde duralım.

1.2.1. İbadet Mahalli Olarak Cami

Cami, İslam'ın temel ibadeti olan namazın cemaatle kılındığı yerdir. Ve namaz taş, onu içeriden hareketle nakşetmek, düzenlemek ve şekillendirmek için yansıtılır. Bu yüzden de namazın ifa edildiği o mekân, fert çapında değil, cemaat ölçeğinde genişletilir.⁷⁹ Namaz bireysel olarak da başka yerlerde de kılınabilir.

⁷⁸ Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, (İstanbul: 1990), 118.

⁷⁹ Roger Garaudy, *İslam'ın Aynası Camiler*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: 2013), 18.

Ancak burada esas emir cemaat olma şuurunu kaybetmemedir. Zira din cemaat olmayı etkileşim içinde bulunmayı hedefler. Yalnızlığı tek başınalığını özendirmez. Cami kelimesi de zaten bir araya getiren demektir. Cemaat olma şuru, aidiyet duygusunu, din duygusunu bireyde her zaman güçlü kılar. Toplumsal sorumluluk Müslüman kardeşe karşı hak ve hukuk, saygı, birliktelik, gönül bağı, sevgi, merhamet, saygı, eşitlik vs. birçok duygu, ahlaki değer camide cemaat olarak ibadeti yerine getirmekle güçlenir.

Camilerin asıl fonksiyonunun ibadet olmasıyla ilgili bilgiler ayet ve hadislerde bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi; "Allah'ın adı anılan, sabah akşam tesbih edilip namaz kılınan evler"⁸⁰ şeklinde başlayan ayeti kerimedir. Bir başka ayette ise "İlk günden takva temeli üzerine kurulan mescit, içinde namaz kılmaya daha uygundur"⁸¹ şeklinde geçmektedir.

1.2.1.1. Cemaatle Namaz Kılmanın Önemi

Mescid ve caminin ana işlevi temel ibadet olan namazın cemaat halinde kılınmasını sağlamasıdır. Bu nedenle biz burada cemaatle namaz kılmayı ayrı bir başlık altında özel olarak ele almayı ve vurgulamayı amaçladık.

Cemaat kavramı, "toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki cem' kelimesinden türeyen Arapça bir isim olup sözlükte "insan topluluğu" manasına gelir. Hemen her dinin gayesi, birbirleriyle uyumlu, birbirini tamamlayan, birbirinin ihtiyaçlarını giderecek şekilde planlanmış fertlerden oluşan ve insanın, içinde mutlu olabileceği, mutlu ve huzurlu bir hayat sürebileceği örnek bir toplum/cemaat/ümmet oluşturmak ve böylece dünyanın, hatta ahiretin, ma'mur hale getirilmesidir.

Bir toplumu, toplum yapan en önemli vasıflardan birisi ortak kültür, tavır ve yaşantılardır. Bu toplumu bir arada tutan değerler onun daha güçlü bir yapı olmasına yardımcı olur. Camiler de insanları bir araya getirir. Burada toplanan insanların zihniyet bakımından benzer yapıda olmaları onları kaynaştırır ve bir cemaat bilinci oluşturur. İslam dinindeki ibadetlerin pek çoğu cemaat yani topluluk halinde gerçekleştirilmektedir. Yani bu toplumsal birlikteliği sağlayan camiler sadece gidilip

⁸⁰ en-Nûr 24/36.

⁸¹ et-Tevbe 9/108.

ibadet edilen bir yer olmaktan ziyade insanları birbirine bağlayan, aralarındaki ilişkileri güçlendiren sosyal bir misyona da sahiptir.

Cemaatle kılınan namazlar her tabakadan insanı bir araya getirerek sosyal ilişkileri güçlendirir. İslam toplumunda camiler kişiler arasındaki sevgi, saygı gibi erdemleri geliştirerek toplum olma bilincinin temellerini atar. Dolayısıyla bir müminde olması gereken değerlerin öğretildiği yer camilerdir. Dolayısıyla yetişmiş bireyler cematti oluşturur bu grupta toplumun bel kemiğidir.

Cemaatle namaz kılmanın sosyal ve psikolojik yönlerinden bahsettikten sonra hadisler bağlamında Peygamberin tavsiyelerine ve ayetlerden çıkarılacak hükümlere bakılmalıdır. Kur'an'da en fazla zikredilen ibadet namaz ibadetidir. Kur'an-ı Kur'an'ı Kerim'de sıkça namazın farziyetine ve namaz kılmayı emreden birçok ayetlere, rastlamaktayız, bu da aslında namazın ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla namaz Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en fazla ihtimam gösterdiği ibadet olmuş ve namazı "gözümün nuru" diye tarif etmiştir. Rivayetlerde namazın dindeki konumuna baktığımızda ise namazın İslâm'ın direği olduğunu, beş temel esasından biri olarak zikredildiğini, cemaatle namaz kılmanın teşvik edildiğini, görmekteyiz.

Âlimlerimiz, cemaatle namaz kılmanın farz, vacip ve müekked sünnet olduğuna dair 3 farklı kanaat bildirmişlerdir. Bilindiği üzere farz-vacip ayrımı Hanefiler tarafından yapılmakta olup farz veya vacibin terk etmenin günah olduğunu bütün mezhepler kabul etmiştir. Vakit namazların cemaatle ifasını farzı 'ayn olarak görenler başta Hanbeliler olmak üzere bir kısım Hanefi, Şafi ve Malikilerdir. Diğer bazı Hanefi Şafi ve Malikiler ise bunu farzı kifaye olarak değerlendirmişlerdir. Bunun sonucunda da namaz kılmakla mükellef olmuş erkeklerin tamamının günahkâr olduğu görüşü çıkmaktadır. Bununla birlikte Maliki ve Şafilerin çoğu, bazı Hanefi müçtehitler, 5 vakit namazın cemaatle kılınmasının hükmünün müekket sünnet olduğunu bildirmişlerdir. Bunun en önemli dayanakları, cemaatle namaz kılmanın ferdi namaz kılmaya göre daha faziletli olduğuna dair hadislerdir.

Kur'an-ı Kerim, müminlere namaz emrini hep toplu/cemi olarak yöneltmiştir. "Namaz kılınız." "Rükû edenlerle rükû edin." "Namazlara ve orta namazına devam edin" ayetleri namazı cemaatle kılmanın önemini göstermektedir. "Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin" ayetini esas alan müfessirlere

göre, bu ikinci rükû emrinden maksat, cemaate katılım sağlamaktır. Burada namazdan ‘rükû’ şeklinde bahsedilmiştir. Bazı ulema, bu gibi ayetlerden namazın cemaatle kılınmasının vacip olduğu hükmünü çıkarmışlardır.

Hadislerde cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namaza göre daha faziletli olduğu bildirilmiştir: “Bir kimsenin câmide cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yirmi küsur derece daha sevaptır. Şöyle ki bir kişi güzelce abdest alır, sonra başka hiçbir maksatla değil, sadece namaz kılmak üzere câmiye gelirse, câmiye girinceye kadar attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir ve bir günahı bağışlanır. Câmiye girince de namaz kılmak için orada durduğu sürece, tıpkı namaz kılıyormuş gibi sevap kazanır. Biriniz namaz kıldığı yerden ayrılmadığı, kimseye eziyet etmediği ve abdestini bozmadığı müddetçe melekler: Allah’ım! Ona merhamet et! Allah’ım! Onu bağışla! Allah’ım! Onun tövbesini kabul et! diye ona dua ederler.” Hadislere göre bir kişi namaz kılmak üzere mescide gittiğinde geç kaldığını görse bile cemaat sevabını alır. Yani cemaatle kılmaya niyet etmek bile ferdi namaz kılmaktan derece olarak daha yüksektir. Rivayetlere göre sadece mescide gidip cemaat oluşturma zorunluluğu yoktur, mescid dışı yolda, evde, dağda, ovada nerede bir insan grubu varsa burada cemaat olabileceğini bilmekteyiz. Zira bu anlayışın Müslüman arasında benimsendiğini her yerde iki kişi bile olsalar cemaatle namaz kılmaya özen göstermelerinden anlamaktayız.

Cemaatsiz bir İslam ümmeti tasavvur edilemez. Ancak günümüzde cemaatle namaz kılmanın çok zayıfladığını, camilerin yeteri kadar cemaate sahip olmadıklarını müşahade etmekteyiz. Bunun en büyük sebebi cemaat şuurunun çok zayıflamış olmasıdır. Bununla birlikte camide cemaatle ibadet; omuz omuza aynı safta hiçbir sınıf, ünvan, ayırımı yapmaksızın bu şekilde birliktelik birbirine bağlı güçlü bir Müslüman toplum oluşturur. Ancak bugün bu ruh yaşatılamıyor. Çünkü insanlar camide bir araya gelmiyor. Kendilerine has mekanlarda müminleri birbirinden uzaklaştıran mekanlarda bir araya geliyorlar. Dar, sınırlı bir kardeşlik algısı güçleniyor, kendi cemaatini, kendi kardeşlik alanını oluşturuyor. Aynı cemaatin mensupları için ihvanımız tabiri kullanılıyor. Halbuki Allah bu kelimeyi müminler için kullanmıştır. Bugün camide bir araya gelme emekli olmuş yaşlı insanlara bırakılmış bir vazife olarak görülüyor.

1.2.1.2. Camide Uyulması Gereken Davranışlar

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den rivayet edildiğine göre Allah’a en sevimli gelen mekân müslümanların ubudiyet vazifelerini ifa ettikleri mescitlerdir. Çünkü mescitleri Allah’ın nurunun aydınlattığı zikredilmiştir. Bu sebeple buralarda bulunulduğunda daha titiz bir şekilde edebe riayet edilmelidir. Dolayısıyla camide uyulması gereken bazı edep ve adablar vardır. Müslümanlar ilk olarak maddi olan katı ve sıvı pisliklerden, ikinci olarak cünüplük gibi hükmi pisliklerden, son olarak da küfür gibi manevi pisliklerden arınmalıdır. Sadece caminin içi değil altı, üstü de dahildir.

Gayri Müslimlerin camilere girmesi meselesine gelince mezhepler farklı görüşler zikretmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de gayri Müslimler Kabe’ye yaklaşmaktan genellikle men edilmiştir. Ancak Hanefi mezhebine göre eğer haz ve umre amacı taşıyorsa istedikleri zaman Kabe’yi ziyaret edebilirler. Zira bu tarz geziler onlar için İslam ile tanışmaya ve onun büyüklüğüne şahit olmaya vesile olur. Malikiler ise onların Kabe’ye ya da herhangi başka bir camiye girmelerini uygun görmediyse de sadece Harem bölgesinde sıkıntı görmemiştir. Mescidi Haram dışındaki camilere izinle girebileceklerini söyleyen mezhepler ise Şafiiler ve Hanbelilerdir.

Genel olarak camide uygun davranışlar sergilemeyecek çocukların götürülmesi de hoş görülmemişse de aslında çocuklar küçük yaşlarda camiye götürülerek sevdirmeli, alıştırmalı ve dîni eğitim aldırılmalıdır. Bununla birlikte kadınların da camiye gitmesi hususunda uygun olmadığı söylenmiş olmakla birlikte bu mesele 2. bölümde deliller doğrultusunda ana konu olarak işlenecektir.

Cemaate namaz kıldırın kişinin arkasındaki insanların halini düşünerek namazı çok fazla uzatmaması gerekir. Rivayete göre; “Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek: ‘Filanca bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki, bu yüzden bazen sabah namazına gelemiyorum,’ dedi. Ben Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’i hiçbir konuşmasında o günkü kadar öfkeli görmedim. Şöyle buyurdu: ‘İnsanlar! İcinizde nefret ettiren kimseler var! Kim imamlık yaparsa, namazı kısa kıldırın; zira arkasındaki cemaatin içinde yaşlısı var, çocuğu var, iş gücü sahibi olanı var.’ Buyurdu.” Bu rivayete göre Asr-ı Saadette cemaatle namaza herkes katılmaya çalışır, cemaatle namaz kılmak hususunda titizlik gösterirlerdi, bu sebeple namazı kıldırın kişinin de cemaati düşünerek hassasiyet sahibi olması gerekmektedir.

Camide Efendimizin uyguladığı bazı davranışlara gelecek olursak; mescitlere sağ ayakla girmek tahiyat'ül mescid namaz kılıp sonrada sol ayakla çıkmaz sünnet davranışlardandır. Camide bulunan bir kişi içerdeyken ezanı duyar ve namazı kılmadan çıkarsa mekruh olur. Sosyal bir ortam olan camilerde yüksek sesle konuşup gürültü yapmak, yüksek sesle zikir çekmek, soğan sarımsak yedikten hemen sonra mescide gelmek yani cemaati rahatsız edecek başkalarının sınırlarına dahil olacak şeyler yapmak mekruh sayılmıştır.

Hanefî, Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre namaz kılmanın en faziletli olduğu mescitler Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa'dır. Malikilerde ise ilk sırada Mescid-i Nebevî, ikinci sırada ise Mescid-i Haram'ı zikrederler. Lakin mahalle mescitleri boş iken büyük camilere gitmek suretiyle buraları boş bırakmak cami adabına aykırıdır ve hoş karşılanmaz.

Cami adabı ile ilgili hükümler hadis eserlerinde "el-Mesâcid" ve bununla alakalı diğer başlıklar altında ele alınmıştır. Camilere dair çeşitli hükümleri içeren müstakil eserler ele alınmış olup bu kaynaklarda cami adabına dair ayrı bölümler yer almıştır.

1.2.1.2.1. Kadınların Camide/Mescitte Uyması Gereken Hususlar

Mescitleri sosyal hayatın merkezi olarak nitelediğimizde kadınlar ve erkekler için uyulması gereken adabı muaşeret kuralları olduğunu söyleyebiliriz. Erkekler için bunlar, güzel koku kullanmaları ve temiz kıyafet giyinmeleridir. Kadınlar için ise hem namaz esnasında hem de namaz dışında uyması gereken hususlar olarak ayırabiliriz. Mescitte uyulması gereken kriterlere dair bilgilere genel olarak birinci bölümde değinmiştik. Ancak kadınlar için hususi olarak özen gösterilmesi gereken kriterleri ayrıca ele almak kadının camiye Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra da devam edebilmesi noktasında önemli bir meseledir. Çünkü Asr-ı saadette kadının mescitlere gittiğini cemaatle namaz kıldığını bilmekteyiz. Lakin bu uygulamada Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra görülen problemlerin en temelde sebebinin bu cami adaplarına uyulmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

1.2.1.2.1.1. Kadınların Camide/Mescitte Namaz ile Alakalı Uyması Gereken Hususlar

Hız. Peygamber (s.a.v.) zamanında Kadınlar ve erkekler arasında namaz camii de ibadet etme özgürlüğü anlamında bir farkın olmadığını daha önce de bahsettiğimiz rivayetlerden bilmekteyiz. Bu dönemde giyim şekli ve imkânları bizim zamanımızdan oldukça farklıydı. Çünkü hem hava şartları çok farklıydı hem de maddi yeterlilik oldukça kısıtlıydı. Dolayısıyla ya giyilen elbiseleri kısa olduğundan ya da giyim şeklinden dolayı elbisenin namaz kılarken kısalma yahut açılma ihtimali doğuyordu. Peygamber Efendimiz böyle bir problem oluşmaması için şöyle bir tedbir düşünmüştür; Esmâ bnt. Ebî Bekr (73/692) anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah’a ve ahiret gününe inanan hanımlar, mescitte cemaatle namaz kılarken, elbiselerinin kısalığından dolayı, erkeklerin avret yerlerini görmemeleri için başlarını secdeden bizden önce kaldırmalarını.” Kadınlara yapılan bu tavsiyeden, kadınların camilerde cemaatle namaz kılarken bir perde olmadan dahi erkeklerin arkasında namaz kıldığını anlamaktayız. Bununla birlikte hiçbir tedbir almadan da kadınların bu adaba uyarak namazlarını kılmalarının yeterli olacağını söyleyebiliriz.

Mevzu bahis olan hadisten yola çıkarak kadınlar ve erkekler cemaat oluştururken aralarında bir saf boşluk, perde yahut bir sütre olup olmaması meselesine de değinmek yerinde olacaktır. Kadın ve erkek arasında sadece bir saf boşluğu bırakıldığında namazları; Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli alimler nezdinde kabul görmüştür. Fakat Hanefilere göre eğer 7 yaşını doldurmuş bir kız ve kadınlık özelliği belli olması şartı ile muhâzât yaparsa yani bir saf boşluk bırakmadan erkekle aynı hizada ki safta namazını eda ederse bu kadının sağında, solunda ve arkasında bulunan erkeklerin namazları istihsânen bozulmuştur. Bunun sebebi olarak da namazının duruş düzeninin bozulmuş olduğudur. Şafii mezhebine göre ise kadın gider de erkeğin hizasında namazını kılırsa bu erkeğin namazına herhangi bir zarar vermez. Bu konu hakkında ihtilaf olmakla birlikte kadının camide cemaatle namaz kılarken dikkat etmesi gereken bir diğer husus olarak da saf duruşunu söyleyebiliriz.

Kadınların cemaate katılma adabı ile ilgili Ümmü Seleme’den (r.anhâ) gelen şu rivayete de dikkat etmek gerekir: “Resûlullah (s.a.v.), namazını bitirip selam verdiği zaman, kadınlar hemen kalkıp giderlerdi. Resûlullah (s.a.v.), makamından (namaz kıldırıldığı yerde) kalkmaz biraz beklerdi.” Hadisi rivayet eden sahâbî yani Ümmü Seleme (r.anhâ) bu rivayetini “Allah daha iyisini bilir, ama kanaatimize göre

Resûlullah (s.a.v.) bunu, kadınların, erkeklerin kendilerine yetişmesinden önce ayrılıp gitmesine (fırsat vermek) için yapıyordu” şeklinde yorumlamıştır. Ümmü Seleme hali hazırda hadis-i şeriften çıkarılması gereken manayı en iyi şekilde ifade etmiştir. Ancak kadınların namaz biter bitmez çıkması erkekler ile aynı yerde herhangi bir ayırım olmaksızın namaz kıldıkları durumlar için geçerlidir. Eğer kadınlar için ayrı bir bölüm yahut erkekler aralarında bir perde var ise o taktirde mescitlerde kalıp dualarını yapıp tesbih ve zikirle katılmaları onlar için daha evladır. Çünkü kadınlar mescitlerde buldukları sürece melekler onlara salavat getirirler.

1.2.1.2.1.2. Kadınların Camide/Mescitte Namaz Haricinde Uyması Gereken Hususlar

Kadınların camilerde yapması uygun olmayan davranışlarından birisi giyim kuşamda dikkatsizlik diğeri de güzel koku kullanmaktır.

Yerine göre uygun giyinmek bir adab-ı muaşeret kuralıdır. Örneğin cenazeye gitmek için giyinen kıyafet ile düğüne giderken giyinen kıyafet aynı olamaz. Yani camide de uyulması, dikkat edilmesi gereken kıyafetle alakalı bazı adaplar mevcuttur. Kıyafetlerin, sade, insanların dikkatini çekmeyen ve onları kıskançlığa, özenmeye sürüklemeyecek tarzda olması dikkat edilmesi gereken önemli ayrıntılardır. Bunlarla birlikte dinimizin emrettiği kadının dışarıda dikkat etmesi gereken tesettür kuralına camide de özen göstermelidir. Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin bir rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) eteği sürünen, kibir alâmeti taşıyan giysilerin ve takıların mescitte giyilmemesini istemektedir. Ancak münekkitler hadisin senedindeki iki râvî hakkında olumsuz kanaat belirtmişlerdir. Bunlardan birinin bilinmeyen diğeri ise zayıf bir râvî olduğu bildirilmiştir.

Bir diğerk dikkat edilmesi gereken durum da kadınların parfüm kullanmasıdır. Peygamber Efendimizin “Allah’ın cariyelerine Allah’ın mescitlerini yasaklamayınız” hadisinden sonra bazı rivayetlerde şu ilâve cümleyi görüyoruz: “Parfüm kullanmadıkları zaman gitsinler veya parfüm kullanmazlarsa gitsinler.” Ayrıca Peygamber Efendimiz, kadınların mescide gitmesi konusu sorulduğunda: “Koku sürünmeden gitsinler” buyurarak kadınların gitmelerini şartlı olarak kabul etmiştir. Ancak Heysemî bu hadisin hasen bir rivayet olduğunu bildirmektedir.

Bu konu ile alakalı yine bazı merfû' haberleri örnek olarak zikrederim: “Biriniz, mescide gittiğinde parfüm kullanmasın” “Mescitte yatsı namazına gelmek isteyen hanımlar, o gece parfüm kullanmasın, kullanmışsa camiye gelmesin.” Nakledilen hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yine yatsı namazı için erkeklerin kadınlarını engellememesi gerektiğini ancak gelen hanımların da bu şarta uyarak gelmelerini istediğini anlamaktayız. “Allah (c.c.), parfüm kullanarak bu mescit veya herhangi bir mescide gelen bir kadının namazını, güzelce gusül abdesti almadıkça kabul etmez.” Bu rivayetler ile Efendimiz'in (s.a.v.) aslında bu konuyu farklı zamanlarda dile getirerek onun ne kadar önemli olduğunu dikkat çekmek istediğini söyleyebiliriz. Burada da asıl önemli olan şey gusül alması değil insanları rahatsız etme ya da erkeklerin dikkatini çekme ihtimali olan kokudan kurtulmasıdır. Öyle ki bu konunun önemini rivayetten anlayabiliriz, Hz. Ömer, mescitte kadın saflarını teftiş ederek, güzel koku yayılan hanımları ikaz etmiş, parfüm kullanmanın yerinin burası olmadığını sert bir dille onlara hatırlatmıştır.

İleriki bölümde de daha ayrıntılı dile getireceğimiz Hz. Âişe'nin (r.anhâ) kadınların camiden uzaklaştırılması gerektiğine dair olan engellemeleri yerine Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet olunan bu kurallara uyulması ile camilere devam edilmesi fikrimizce muhakkak ki daha yerinde olacaktır.

1.2.2. Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami

Eğitim İslam'da bir zorunluluktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde; “İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır”⁸² buyurmuş, bir başka hadisinde de “Kim ilim tahsil etmek için bir yola girse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır.”⁸³ tavsiyesinde bulunmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde camilerin en önemli işlevlerinden birinin eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmek olduğunu en iyi şekilde şu hadisle anlatabiliriz; “Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün mescide girdiğinde cemaatin bir kısmını dua ve zikirle, diğer bir kısmını ilimle meşgul halde görüp, ‘Ben muallim olarak gönderildim’ diyerek ilimle meşgul

⁸² İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁸³ Müslim, “Zikr”, 39. Ayrıca bk. Buhârî, “İlim”, 10; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.) “İlim”, 1; Tirmizî, “Kur'ân”, 10; “İlim”, 19; İbni Mâce, “Mukaddime”, 17.

olanların yanına oturdu.”⁸⁴ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların camiden ilmî anlamda yararlanmalarını da desteklemiştir.

Mescidi Nebevînin eğitim yönüne en güzel örnek Suffedir. Mescitte kalan sahabenin sayısı zaman zaman 400 kişiyi bulduğu olurdu. Ashabı Suffe gün içinde çoğunlukla ilimle meşgul olurdu hatta içlerinden kimisi asıl işi olan ticaret ya da zanaatı bırakıp Suffe’de barınmaya başlamıştı. Burada sadece erkekler değil haftanın bir günü kadınlar da eğitim almaktaydı.

Mezhep imamları döneminde de camilerin bu vazifesi aynı şekilde devam etmiştir. İmam Şafi (ö. 204/820) daha çok küçük yaşta camilerde ders halkalarına katılmıştır. Büyüyüp bir alim olduğunda ise kendisi ders vermeye başlamıştır. Ebu Hanîfe (ö. 150/767) ise her zaman camide ders verir sabah namazından itibaren bütün gününü camilerde geçirir sürekli farklı bir ilim halkasıyla uzunca dersler yapardı. Hatta burada talebeleriyle yüksek sesle tartışmalar gerçekleştirir gelen cemaat de onları dinler ve faydalanırdı.

Mescitler eğitim öğretim faaliyeti içerisinde sadece dinî ilimler ihtiva etmezlerdi. Bununla birlikte mescitlerde birçok halka oluşturulur ve öğrenciler bunlardan kendilerine uygun olanını seçerlerdi. Yine camilerde, orta ve yüksek düzeyde kurlar bulunabilirdi. Öğrenim seviyeleri derecelerine göre imtihanlar ve diplomalarla değerlendirilir. Hocalar dahi başlangıçta, ders vermek için özel haklara sahip değillerdi. Onları da öğrenciler bir çeşit imtihandan geçirirler. Hazır bulunanların karşısında yerlerini aldıklarında, hocaların oturarak öğrencilerinin sorularına cevap vermeleri gerekirdi. Şayet bunda başarı kazanamazlarsa, Bağdat’ta hukukçu Ebu Hanife'nin başına geldiği gibi, öğrenimlerini tamamlamaları gerekirdi. Hatta Hadis hocaları, en iyi öğrencilerine, onların şu hadis eserini veya şu hadis serisini okutabileceklerini, bunları kendi yanlarında tahsil etmiş olduklarını gösterir belgeler vermede öncelik taşırlardı. Daha sonra bu yetki, icazet usulü genelleştirildi ve yavaş yavaş bütün dallara yayıldı.⁸⁵

Ayrıca camiler ilmî kitapların saklanması, korunması ve alimlerin istifadesine sunulması bakımından da kullanılmıştır. Yani camilerin en önemli özelliklerinden

⁸⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁸⁵ Chikh Bouamrane, “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”, *Panorama de la Pensure Islamique*, çev: Nesimi Yazıcı (Paris: 1984), 222.

birisi Ayasofya ve Süleymaniye camii örneklerinde gördüğümüz üzere buralarda ders alan talebelerin ve cemaatin faydalandığı kütüphanelerinin olmasıydı.

1.2.3. Siyaset Merkezi Olarak Cami

İslam dînine göre ‘din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaz’ kaidesinin en önemli göstergesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in evinin Mescide bitişik olması idi. Burada ibadetler gerçekleştirilirken bir taraftan da yönetim ve idareyle alakalı kararlar alınır hatta bu kararlar yine buradan insanlara duyurulurdu. Bu uygulama Peygamber döneminde bu şekilde yapılırken ondan sonra ki dönemlerde uzunca bir süre bu şekilde devam etmiştir. Halifeye biat töreni Ebu Bekr zamanından sonra minberde yapılmaya başlamıştır. Halife de biatten sonra hutbede yönetimde uygulayacağı genel prensipleri dile getirirdi. Minber bu dönemde demokrasi olan yönetimlerdeki kürsüler görevini görmüştür⁸⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) diplomatik görüşmeleri de mescitte yapar, yabancı elçileri burada kabul ederdi. Fakat camilerin bu işlevleri zamanla kaybedilmiş, minberler sadece dua edilen bir yer olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonraki dönemlerde de camiler yönetimle alakalı işlerin görüşüldüğü, kamusal meselelerin masaya yatırıldığı ve sonucunda alınan kararların masaya yatırıldığı yer olmuştur. Öyle ki daha sonraki süreçte dâru’l-imâre denilen hükümet konakları caminin yanlarına bina edilmiş, fethedilen yerlere yapılacak yeni camiler ise yönetim merkezleriyle yan yana konumlandırılmıştır. Halifenin temsilcisi valiler aynı zamanda merkezde olan camilerde imamlık da yapmışlardır. Özetle camiler valilerin ve halifenin halk ile görüşüp kaynaşabildiği, iletişim kurabildiği en müsait yer olmuştur.⁸⁷

1.2.4. Askerî Bir Merkez Olarak Cami

Müslümanlarda cihat kavramı büyük bir öneme sahiptir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ordu komutanı olarak görev yapmıştır. Camiler aynı zamanda askerî birlik için toplanan yer ve askerî hastane olarak da görev yapmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) burada savaştan önce toplandığı vakit ashâbı ile istişarede bulunur

⁸⁶ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Sosyal, Kültürel*, çev: İsmail Yiğit & Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985), 2/242.

⁸⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ (Ankara: 2003), 2/1121.

ve bu kararları uygulamaya özen gösterirdi. Alınan bu kararları da mescitte minberden ilan ederdi. Gönüllüler burada oluşturulan gönüllü defterine ismini yazdırırdı. Savaştan önce yine halkı mescitlerde toplar ordunun donatılmasını isterdi. Eğer bir seriyye gönderilecekse, bu seriyyenin başındaki komutana vazifesini yine burada verirdi.

Mescidin bunların dışında içtimai görevlerinden bazıları da şunlardır;

- Misafirhane görevi görmüş,
- Savaş hazırlıkları yapılmış,
- Arap toplumunda çokça meşhur olan şiirler söylenmiş,
- Peygamberin isteği üzerine nikahlar da mescitlerde kıyılmıştır.⁸⁸

Fakat İslam yayılıp da Müslümanlar çoğaldıkça camiler bu kadar çok fonksiyonu yerine getirmekte zorlanmaya başlayınca, merkezine cami konumlandırılan külliye inşaa edilmeye başlanmıştır. Böylece cami etrafında birçok yapıyı barındıran merkez bir müessese olmuştur.

1.3.KADIN OLGUSU

İnsan, bütün yönleriyle pek çok araştırmaya konu olmuş bir varlıktır. Bununla birlikte, insanı tanımlarken yapılan en önemli sınıflandırma, cinsiyete dayalı yapılan sınıflandırma olmuştur. Tarih boyunca, erkek ve kadın cinsinin farklılıkları tartışılmış, bir cinsin diğeri üzerinde hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Kimi zaman üstün olan tarafı güç belirlemiş, kimi zaman da gelenekler ya da inançlar... Bununla birlikte bu ayırım insan yaşamında onu ilgilendiren her alana yansımakla birlikte günümüze kadar süregelmiştir ve muhtemelen de bu şekilde devam edecektir.

İlk bölümde kadın olgusuna genel hatlarıyla yer verdik, çünkü kadınların cemaatle namaza katılımı meselesi kadın olgusuna bakış ile alakalı bir durumdur. Bu bakışın tarihi kökenleri derindir. Erkek egemen bir bakış toplumlarda kendini göstermektedir. İslam bu bakış açısını düzeltmeyi belli bir düzeye getirmeyi hedeflemektedir. Ancak insanlığın çok derinlerinde yer alan bu olgunun etkisinden kurtulmak kolay bir olay değildir. Bizce cemaatle namaza katılımın hoş karşılanmamasında kadın olgusunda kendini gösteren bir algılayış vardır.

⁸⁸ Tirmizî, "Nikah", 6.

Kadın kavramının kültürel bir olarak üzerine çokça konuşulmuş uzun bir geçmişe sahiptir. Ona yüklenen anlamın sürekli değişmiş olması sebebiyle araştırmalara konu olmuştur⁸⁹ Değişen toplumsal süreçte kadının konumuna baktığımızda; birçok toplumda kadının, sosyal hayatta, çalışma alanında, mülkiyet gibi haklara sahip olması hususunda veya yöneticilik gibi faaliyetlerinde bulunma noktasında söz hakkı olmamıştır. Doğrusunu ifade etmek gerekirse kadınlar aleyhinde tarih boyunca görülen bu adaletsiz durumun günümüzde de devam etmek olduğunu; kadının hala bir erkeğin gölgesinde var olabileceği düşüncesinden anlayabilmekteyiz.⁹⁰

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde de insanlık tarihi boyunca görülen bu durumun varlığına şahit olmaktayız. Ancak İslam'ın gelişiyle birlikte kadınların önü birçok alanda açılmış sahip olması gereken haklar ona teslim edilmiştir. Kuran'ın oluşturduğu farkın daha iyi anlaşılması için bu bölümde, ilk olarak Kuran'ın vahyinden önce ve kadının durumunu batı, cahiliye ve Türk toplumlarında nasıllığını kısaca ele alıp değerlendirilecektir. Ardından Kur'an-ı Kerim geldikten sonra kadınlara hitap edilmesi ve kadınlara getirilen haklar konularında değerlendirmeler yapılacaktır.

1.3.1. İslam'dan Önce Kadın Olgusuna Bakış

1.3.1.1. Yahudi ve Hristiyanlıkta Kadın

Medeniyetin merkezi diye anılan Avrupa'da kadınlar toplumdan tamamen uzak ya babalarının ya da eşlerinin evinde onların boyunduruğu altında yaşamaktaydı.⁹¹ Toplumda cinsiyet ayrımı zengin ve fakir olma durumuna göre farklı muamelelere yol açardı. Zengin kadınlar evlerinden çıkmaz 'saygıdeğer' olarak görülürlerdi. Hatta evlerinin de en dip odalarında bulunmak onlar için en doğru olanıydı. Ancak özel gün ve gecelerde yanlarında koruyucularıyla çıkarlar yabancı erkeklere görünmezlerdi. Onların farkı teninin yanıklığına göre değişirdi. Açık tenli kadınlar her zaman daha fazla hürmet görürdü. Fakir kadınlara gelince onlar dışarı

⁸⁹ Sıddık Ağçoban "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2016), 1.

⁹⁰ Rowan Harvey, "An Economy That Works for Woman", Oxfam (20 Temmuz 2020).

⁹¹ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies* (New York: Cambridge University Press, 2014), 16.

işlerine koşturur, hizmetçilik kölelik gibi vazifelere layık görülürlerdi. Kadınlar için en önemli vazife çocuk doğurmaktı. Ayrıca kadınların hiçbir siyasi hakkı da yoktu ne bir idari göreve seçilebilir ne de kendileri seçebilirdi.⁹² Bu tutumlar farklı dönemlere bakıldığında aşağı yukarı benzer şekilde devam etmiştir.

Yahudilik dinine gelince kaynakları Talmut'ta kadın karşı olumsuz söylemlere rastlanmaktadır. Onlara göre kadın varlık olarak erkeğe göre daha alt seviyede yaratılmış hatta insanlığın cennetten kovulma sebebi olarak görülmüştür. Ortodoks Yahudileri ise her gün uyandıklarında Rablerine kadın olarak yaratılmadıkları için şükretmektedirler. Ayrıca kadınlar dünyada bir tehlike olarak var olmakta erkeğin yardımcısı olarak görülmektedir.⁹³ Bazı hahamlar kadının büyücü, dedikoducu, kibirli yaratıklar olduğunu söylemiştir. Yine onların dini kaynaklarından olan Yikudda kadınların kendi usul ve fürusu hariç çocuk yaştaki erkeklerle bile aynı ortamda bırakılmasına müsaade edilmemiştir.⁹⁴

Kadınlar ibadet hususunda da cemaatten uzak tutulmuş dini ayin ve törenlere katılımı hoş karşılanmamış, yani bu konuda da 2. planda bırakılmıştır. Cenaze merasimlerine de katılmayan kadınlar hac olarak yapılan ibadetlerle de mükellef tutulmamaktadır.⁹⁵ Ayrıca kadının birinci görevi ve varlık sebebi Yahudiliğe göre de çocuk doğurmak⁹⁶ ve yuvaya bakmak, koca için iyi bir eş, çocuklarına iyi bir anne olmaktır.⁹⁷ Kadının kısır olması ise kınanma ve üzüntü sebebidir.⁹⁸

Yahudilikteki kadınlar ile ilgili yaklaşımın, birçok açıdan aynısı veya benzeri "İsrailiyat" ile İslam'a girdiğinden, İslam'daki yanlış kadın algısının oluşmasında İsrailiyatın etkisi büyüktür.⁹⁹

Diğer taraftan Eflatun (m.ö. 427-347) ve Aristo'nun (m.ö. 384-322) kadının, erkeğe göre alt seviyede ve zayıf olduğunu resmen ilan ettiklerini görüyoruz¹⁰⁰. Yunan kültüründe kadın erkekle denk olamaz erkeğin dengi sadece yine başka bir

⁹² Ahmed, *Women and Gender in Islam*, 28-29. Yale University Press, Connecticut, 1992.

⁹³ Tayyib Okıç. *İslamiyet'te Kadın Öğretimi* (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 7.

⁹⁴ Caner Taslaman & Feryal Taslaman, *İslam ve Kadın* (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2019), 26.

⁹⁵ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972); Yaratılış 1/12; Çıkış 23/17, 34/23; Tesniye 16/16.

⁹⁶ Tekvin 3/16.

⁹⁷ Süleyman'ın Meselleri 31/28.

⁹⁸ Tekvin 25/21; 11/30; 29/31.

⁹⁹ Taslaman & Taslaman, *İslam ve Kadın*, 27.

¹⁰⁰ Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cingöz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971), 143; Aristoteles, *Politika*, çev. Murat Temelli (İstanbul: Ark Kitapları, 1975), 8-13.

erkek olabilirdi. Kadın bir mal gibi babasında kocasına aktarılırdı. Sonraki süreçte kadına haklar verilmeye başlanmışsa da topluma yerleşmiş kültürel algı ve cehalet sebebiyle kadın bu haklarını kullanmak konusunda eksik kalmıştır.¹⁰¹ Bu durumda bazı akademisyenler tarafından öne sürülen; “Doğu Kültüründe kadın erkekten sonra gelen bir varlık olarak algılandığı halde Eski Yunan ve Roma mitolojisinde kadının güçlü ve etkili bir konumu vardır”¹⁰² şeklinde ki görüşünü desteklemek mümkün olmamaktadır.

Kadın yüzünden Hz. Adem’in cenneten kovulduğu görüşünü kabul eden Hristiyan düşünürleri tarafından da kadın aşağılanan bir varlık olamaya devam etmiştir. Bu yüzden Hıristiyanlık karı koca arasındaki ilişkiyi de günahtan sayardı¹⁰³. Yani Hıristiyanlıkta kadın kötülüğü, şeytana uymayı ve kötü yola çağırmayı temsil ediyordu. Öyle ki Hristiyanların büyük bilginlerinden olan İskenderiyeli Clement’e (ö. 215) göre, “Kadın, kadın olmaktan ötürü utanmalıdır.” Öyle ki günümüzde bile Katolik kiliselerinde yapılan evlenme törenlerinde okunan duada, “günahla düşmüşüm annemin karnına, günah işlemiş annem bana gebe kalırken” deniliyor.¹⁰⁴ İşte bu sapkın düşünce tarihçilere göre Batı Roma’nın nüfusunun azalarak yıkılma sürecine girmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰⁵ Bu sebeple kadınlar için tek çare Hz. Meryem gibi kendilerini mabetlere kapamaktır. Onlar orada Hz. İsa’nın eşleri olup temiz kalmaktadırlar.

Özetle Hristiyanlık kadını öyle aşağılamış ve değersizleştirmiştir ki, 6. yy. da Mason Meclisi toplandığında kadının ruhunun varlığını tartışmışlardır. Ve sadece bir kişi kadının ruhunu ve özgürlüğünü kabul etmiştir.¹⁰⁶ Bu bilgiler sürekli dile getirilen Hristiyanlıkta kadına dair değer söylemlerini yalanlamak adına yeterlidir.

Bu bölümde genel olarak tarihsel sürece bağlı olarak Kur’an vahyedilmeden önce kadının konumu dile getirilmiş olsa da batı dünyası İslam geldiği sırada onunla tanışmamış olduğundan geleneksel yaşam biçimini aynı şekilde devam ettirmiş ve

¹⁰¹ Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (Aralık 1997), 251.

¹⁰² Kurban Özügürlü, *Evlilik Raporu* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1985), 29.

¹⁰³ Richard Lewinsohn. *Histoiree De La Vie Sexuelle*, çev. Ender Gürol (İstanbul: Varlık Yayınları, 1966), 102.

¹⁰⁴ Özügürlü, *Evlilik Raporu*, 32.

¹⁰⁵ Lewinsohn, *Histoiree De La Vie Sexuelle*, 104.

¹⁰⁶ August Bobel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Sabiha Sertel & Sevinç Altınçekiç (Ankara: Yordam Kitap, 1978), 46.

bundan dolayı kadın için bahsedilen durumlar büyük ölçüde İslam'dan öncesini kısmende sonrasını kapsamaktadır. Örneğin kadının zaten kıymet görmediği Hıristiyanlık 13. asırdan itibaren, Batı'da insanlığın başına korkunç bir felaket hazırlayacaktır. Kilise bu dönemde büyücü avına çıkmıştır. Bunlar şeytanla cinsi ilişkiye giren ve böylece insanlar arasında fuhşu ve kötülüğü yaymak isteyen kadınlardır. Şu hâlde kilise tabi ki insanlığı tehdit eden bu belayı def etmeye başladığı ve böylece kilisenin büyücü avına çıktığına ve birçok masum insanı diri diri yaktığına ya da suda boğduğuna şahit olmaktayız. Kilise büyücülerin kökünü kazımak istedikçe, yakılan masum insanların sayısı da giderek artıyordu. Papa bu işe resmiyet kazandırmak için 2 müfettişine bir soruşturma yürütmeleri görevini vererek bir kitap yazdırmıştır. Bu soruşturmada sorulan 35 soru müfettiş tarafından kadına yöneltildiğinde aslında daha ilk sorudan sonuç hazırды. “Büyücülere inanıyor musun?” Sanık şayet “evet” derse bunun anlamı büyücülerle ilişkisi olduğudur. Şayet “hayır” derse bu sefer de dinsiz olmuş olurdu. Şayet inkarda ısrar edecek olursa onu işkence masasına yatırır ve aleyhinde şahitlik yapması için bilhassa düşmanı olan diğer büyücülerini çağırırdı. Eğer bu kimse hakkında hala kesin bir yargıya verilemediyse o taktirde kadın elleri bağlı şekilde suya atılır, üstünde kalırsa büyücü olduğu iddia edilir, eğer batarsa da Allah'ın hükmü gereği büyücü olduğunun ortaya çıktığı söylenirdi.¹⁰⁷ İngiltere'de büyücü avı Kraliçe Elizabeth zamanında zirveye çıkmıştır. Görüldüğü üzere tek tek kadınları öldürmek yerine toplu katliama dönmekte olan bu olayda bir Sakson hakim Kutsal kitabı 53 kez okuması ve 20 bin büyücüyü ölüme mahkum etmesiyle övünmüştür.¹⁰⁸ Ayrıca burada şunu da ifade etmek gerekir ki tarihçiler yakılan büyücü sayısının 2 milyon dolayında olduğunu tahmin etmektedirler.¹⁰⁹

Bu akıl almaz düşünceler sonucu yapılan bütün ile kadının ne denli aşağılandığını görmekteyiz. Bu nedenle de bu zulümlerin karşısında durmak amacıyla feminizm hareketleri ilk olarak Batı'da doğmaya başlamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Lewinsohn, *Histoiree De La Vie Sexuelle*, 134-135.

¹⁰⁸ Lewinsohn, *Histoiree De La Vie Sexuelle*, 136.

¹⁰⁹ Elizabeth E. Bacon, “Witchcraft”, *Encyclopedia Americana* (Erişim 20 Eylül 2020)

¹¹⁰ Aynur Erdoğan, “Erkek Aklına Eklemlenen Feminizm”, *Dünya Bülteni Araştırma Masası* (Mayıs 2011), 3.

1.3.1.2.Cahiliyede Kadın

“Cahiliye” kavramı, İslam’ın insanlığı ulaştırmaya çalıştığı zihniyetin karşıtıni işaret etmesi bakımından İslam düşüncesindeki temel nitelendirmelerden birisidir. “Cehalet” kelimesi o günkü Arap dilinde “mutlak bilgisizliğin” ötesinde bir anlam alanına sahiptir. İlk dönemlerde bu kelime bilgisizlik anlamından ziyade vahiyden yoksunluk anlamında ki tasavvur ve fiiller için kullanılmaktaydı. Bu tasavvur ve fiillerin sahipleri “cahil”, sürdürmekte oldukları hayat biçimi de “cahiliye” adını alıyordu.¹¹¹ Ancak burada bu anlam zamanla dönüşmüş ve sığlaşmıştır. Yani ilk anlamın gittikçe yenileriyle yer değiştirmesi ve nihayetinde silinmeye yüz tutması, söz konusu kavramların oluşturduğu zihniyetin de aslından uzaklaşması ve doğru anlaşılabilmesiyle sonuçlanıyor. Cahiliye kavramının anlamı olarak eskiden beri kabul edilen “bilgisizlik devri” anlayışına son dönem araştırmacılar yeni bir yorum getirmişlerdir. Onlara göre, ilmin zıttı olarak bilgisizlik tanımı 2. sırada yer almaktadır. Goldziher (1850-1921) cahiliye dönemini “barbarlık dönemi” olarak tanımlamış, Hz. Peygamber’in (sav.) de İslam’ı barbarlığın karşıtı olarak açıklamış olduğunu söyler ve bu anlamdaki cahiliyenin asıl karşıtının “hilm” olduğunu belirtir. “Hilm” kelimesi “metanet, güç, fiziki bütünlük ve sağlık, teenni, sükûnet, bağışlama, yumuşak huyluluk, ahlak ve karakter sağlamlığı, fazla duygusal olmama, ihtiyat ve ılımlılık” gibi manalara gelir.¹¹²

Kur’an-ı Kerim çerçevesinde baktığımızda görüyoruz ki “cahiliye”, esasen İslam dininin kavramlarından biri olup dört Medenî ayette geçmektedir. Ancak “Cahiliye” kavramının bu formda İslam’dan önce kullanılmadığı iddia edilmektedir.¹¹³ Bu durumda cahiliye kavramının vahyin inzaliyle kullanılmaya ve anlam kazanmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu noktada kadınla ilgili olarak, Cahiliye teriminin ikinci defa geçtiği Ahzab suresi 33. ayetteki kullanımına baktığımızda; Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımları, “ilk Cahiliye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın” (teberruce’l câhiliyye) şeklinde ikaz edilirken yine İslam

¹¹¹ Bedüzzaman Said Nursi, *Hutbe-i Şamiye* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 1990), 88.

¹¹² Mustafa Fayda, “Cahiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/17-19.

¹¹³ Sayed Khatib, *The Political Thought of Sayyid Qutb: The Theory of Jahiliyyah*, çev. Ömer Peksöz (Oxon: Routledge, 2006), 31-32.

öncesi dönemden bahisle kadının bedeniyle temayüz etmesi konusuna dikkat çekilip bu davranış olumsuzlaştırılmıştır.¹¹⁴

Hadis literatürüne baktığımızda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı, İslam gelmeden önceki dönem için cahiliye kavramını kullanmışlardır. Onlar Müslüman olmadan önceki hayatlarına dair bir şeyler anlatırken o dönemi bu kavram ile ifade etmişlerdir.¹¹⁵ Burada evvela bu dönemde yaşayan kadının toplum içerisindeki konumunu ve ona verilen değeri tahlil ederek devam edeceğiz.

Bedevi toplumda ataerkil bir aile düzeni olmakla birlikte kadın her ne kadar erkek gibi değer görmese hatta toplumun bir ferdi olarak görülme de erkekten daha hareketli bir hayata sahipti. Bu dönemde kadın evin bütün işin yapar, çocuklara bakar, hayvan işlerini halleder bunlara ek olarak kış olduğunda yakacak vb. ihtiyaçları temin ederdi.¹¹⁶ Hatta İslam öncesi Arap toplumlarında kadının insan olup olmadığı dahi tartışılmıştır.¹¹⁷ Kadın bu toplumlarda sosyal statü ve haklar bakımından oldukça fakir durumdaydı. Kadın miras alamazdı. Bir erkek sayısız kadınla evlenebilirdi¹¹⁸. Kadın ancak evlenince biraz statü, hak ve yetki kazanıyordu.¹¹⁹

Cahiliye döneminde nüfuz sahibi kadınlarında var olduklarını bilmekteyiz. Hatta İslam'ın gelmesine yakın dönemlerde yönetimde dahi kadınların var olduğu bir gerçektir. Mesela, cahiliye döneminde uzun yıllar Amalika kabilesine mensup olan ez-Zebbâ isimli bir kadın yöneticilik, Lokman kızı Suhr isimli bir kadın ise, ordu komutanlığı yapmışlardır.¹²⁰ Yani buradan anlıyoruz ki câhiliye toplumunda hürler

¹¹⁴ Teberrüc kelimesi 'kadın' için kullanıldığında şu üç anlama gelir: 1) Kadının yüzünün ve vücudunun cazibesini insanların önünde göstermesi; 2) Takılarını ve elbisesinin süsünü başkalarına göstermesi; 3) Yürüyüşü, endamı ve işvesi ile dikkat çekip kendini ortaya koyması. İleri gelen dilbilimciler ve müfessirler de kelimeye bu anlamı vermişlerdir. Mücahid, Katâde ve İbn Ebi Nuceyh: "Teberrüc, cilveli, dikkat çekici, endamlı bir şekilde yürümektir" demişlerdir. Mukatil: "Kadının gerdanlıklarını, küpelerini ve göğsünü (gerdanını) göstermesidir" der. El-Müberred: "Kadının gizlemesi gereken ziynetlerini açığa vurmasıdır" der. Ebû Ubeyde ise: "Kadının, erkeklerin dikkatini çekmek için vücudunu ve elbiselerini göstererek kendisini ortaya koymasıdır" der. (Mevdudi, *Tefhim'ül Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996); el-Ahzab 33/33.)

¹¹⁵ Fayda, "Câhiliye", 7/17.

¹¹⁶ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, nşr. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (Beyrut: 1306), 3/327.

¹¹⁷ Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın* (İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınları 1991), 43.

¹¹⁸ Canan, *İslam Tarihi*, 1/443.

¹¹⁹ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme, Makallerler:2* (İslam'da Kadının Konumu), çev. Adil Çiftçi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 131-132.

¹²⁰ Muhammed b. Yesâr İbn Ishâk, *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullah (Konya: Esra Yayınları 1981), 91; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/167.

ve cariyeler olarak kadınlar ikiye ayrılır buna göre muamele görürlerdi. Hür kadınların durumu bazı erkeklerden bile üstün görülürdü.¹²¹ Ancak hür kadınların tamamı aynı muameleyi görmez zenginler ve fakirler olarak ayrılırlardı. Zenginler yine kendileri gibi asil ve soylu ailelerle evlenir, fakirler erkeklerinin baskısı altında ezilebilirdi.¹²² Yani buraya kadar ki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere eski Arap toplumlarında kadının pek büyük bir mevki ve itibara sahip olduğunu düşünenler de vardır. Bilgiseven'e göre Cahiliye Arapları kadını bazı şartlarda çok önemser ve değer verirdi. Kız çocuklarının öldürülmesinin nedeni değer vermemekten değil aşırı kıskançlıktan kaynaklanıyordu¹²³

Cahiliye döneminde cariye kadınlara gelecek olursak; bu dönemde kadınlar çocuk doğurduklarında itibar görmesine rağmen cariye böyle bir muameleye sahip olmazdı. Hatta Arap toplumu cariyesini dişi devesiyle bir tutardı. Kimi de onu bir ticari sermaye olarak görüp onları zorla fuhşa sürüklemekten hiç çekinmezdi.¹²⁴ Toplum köle veya cariyesine malı gibi davranır öyle ki bazen ondan daha kötü muamelede bulunur, azasını kesebilir, dövebilir, hatta öldürebilirdi.¹²⁵ O zaman için kabile hukuku anlayışı bu şekildeydi.

Cahiliyede genel görüş; kadının bir fikri temsil etmesinin mümkün olmadığıysa da meslek ve iş hayatında önemli mevkilere sahip olabilecek düzeyde müstesna kadınların varlığı da bir gerçektir. Savaş hazırlıklarında ve savaş esnasında da kadınlar erkeklerin yanında bulunur destek olurdu. Savaşın şiddetlendiği esnada, kadınlar, erkeklerin cesaret ve gayretini artırmak, yaralıları tedavi etmek ve savaşta susayanlara su taşımak gibi görevleri yerine getirirlerdi.¹²⁶

Genel olarak bakacak olursak her ne kadar kadının konumlandırılabilirdiği durumlar mevcut olsa da cahiliye toplumunda kadın ne aile ve ne de toplumun esaslı bir parçası olarak kabul görmüştür. Nihayetinde hür ve zengin kadınlar istisna, kadını toplumun bir yerlerinde fikri sayılır vaziyette görmek mümkün değildir. Zira o toplumda bir meta ya da erkeğin işlerini gören bir yardımcı olarak görülürdü. Kadın,

¹²¹ Cevad Ali, *el-Mufassal ft târihi'l-arab kable'l-islâm*, çev. Dursun Hazer & Fethullah Zengin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 4/616.

¹²² Cevad Ali, *el-Mufassal*, 4/617.

¹²³ Amiran Kurtkan, *İslamiyetin Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989), 189.

¹²⁴ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: AÜİFY, 1982), 132.

¹²⁵ Çağatay, *İslam öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 133.

¹²⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 4/621.

esir ve hemen hemen bütün hakları elinden alınmış erkeğin her türlü aşağısında nitelendirilmiştir. Nitekim tarihi tecrübe bunu doğrulamaktadır. Cahiliyede kelimenin tam karşılığı olarak kadın salt bir dişi varlıktı. Hatta biz bunu, cahiliye Arap toplumunun nikah şekillerinin çeşitliliğinde görebiliyoruz. Ta ki bu durumlar İslam'ın doğuşuna kadar sürmüştür.

1.3.1.3. Türkler de Kadın

Türklerin bilinen en eski tarihi, ilk Türk imparatorluğunun kurulduğu, M.Ö. III. Yüzyıla, ilk “Büyük Türk Hakanı” unvanlı Tuman (Teoman) Yabguya (ö. m.ö. 174) kadar gitmektedir. O günlerden günümüze Türkler, başka hiçbir milletle mukayese edilemeyecek büyüklükte bir coğrafya üzerinde, iniş çıkışlarla dolu maceralar yaşamış köklü bir millettir.¹²⁷ Bunca uzun tarih içerisindeki başarılarında erkeklerin olduğu kadar elbette kadınların da yeri ve etkisi büyüktür.

Türklerin ana yurdu, mevcut bilgiler ışığında, Orta Asya olarak kabul edilmektedir. Fakat Türkler, çeşitli nedenlerden ötürü dünyanın pek çok farklı bölgesine göç etmişler, fetihler sayesinde farklı coğrafyalarda da egemenlik kurmuşlardır. Türk tarihinin bu göçler ile dolu yaşamı içerisinde, kadın da farklı roller almıştır. Sosyal hayatın karmaşası, kadının evi dışında da aktif olmasını gerektirmiş; Türk kadını erkekler ile beraber hareket etmiş, onunla beraber ata binmiş ve yaşam savaşına dâhil olmuştur. Bir yere yerleştiğinde ise, iş bölümü esasına göre kurulu sosyal hayatta yerini almıştır.¹²⁸ Buraya kadar ki Türklerle alakalı giriş kısmından bahsettiğimiz süreç 3-4. yüzyıllardır ve daha öncesinde bahsettiğimiz diğer toplumlarla karşılaştığımızda farklı bir yaşam tarzı ve cinsiyet konumlandırması olduğunu açıkça görüyoruz.

Eski Türklerde kadının, savaşçı bir karaktere sahip olduğundan bahsedilmektedir. Türk erkekleriyle özdeşleştirilen binicilik, silahşörlük ve kahramanlık niteliklerinin Türk kadınlarında da var olmasının yanı sıra evde de karı kocanın müşterek bir hayat kurdukları dile getirilmektedir.¹²⁹ Eski Türklerde aile içi ilişkilerde ise demokrasi itibarıyla fertler arasında bilinmeyen eşitliklerin olduğu

¹²⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983), 10-13.

¹²⁸ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982), 16.

¹²⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1976), 152.

görmek mümkündür; sorumlulukları yüklenmek ve aileyi temsil itibariyle eşler arasında bir eşitlik söz konusudur. Türk aile yapısında var olan, erkek ve kadın arasındaki demokratik eşitliği, fertlerin diğer insani ilişkilerinde de görmek mümkündür.¹³⁰

Kadınların sosyal hayattaki yerini tespit ederken, tarih kitaplarında aktarılan bilgilerin yanı sıra, yazılı ve sözlü edebiyat ürünleri de bizim için önemli birer kaynak olmaktadır. Örneğin, Türk tarih ve geleneğinde önemli bir sözlü edebiyat ürünü olan destanların hemen hepsinde kadına dair ipuçlarına rastlamak mümkündür. Her ne kadar, bazı Türk destanlarında kadın, diğer kültürlerin de etkisinde kalarak, kötülüğün bir sembolü olarak sunulmuşsa da (Örneğin, *Yaratılış Destanı*)¹³¹ genel olarak, Türk destanlarında kadın daima, erkeğin yanında, ona yardımcı, saygıdeğer ve ahlaklıdır.¹³² Mitolojilerdeki kötü kadın ruhların aksine, Türk destanlarında kadın kutsallaştırılmakta, Türk kadını ok atan, ata binen, savaşlarda erkeğinin yanında yer alan, hakan kocası ile fermanlara imza atan, namusuna oldukça düşkün asil bir insan ve aynı zamanda iyi bir anne, eş, arkadaş ve yardımcı olarak tanımlanmaktadır.¹³³

Türk milletinin geleneklerini aksettiren edebî eserlerden biri de “Dede Korkut” kitabıdır. Bu kitaba değinmemizin sebebi, Türk aile yapısını yansıtan destanların ötesinde, bizzat kadın hakkında bilgi verme amaçlı söylenmiş sözler de yer almasıdır. Bu sözler, hem Türkler’in kadına bakış açısını yansıtmaları hem de o dönem Türk kadınının gündelik yaşamdaki yerini ve faaliyetlerini göstermesi bakımından önemlidir.¹³⁴ Bu eserde kadın tiplerinin çoğunluğunun kötü niteliklere sahip olması dikkat çekicidir. Ayrıca, övülen kadın ise, yalnızca evin desteği oluşuyla tanımlanmakta, kadınların hiçbirinin sosyal hayatta bir görev üstlendiğine değinilmemektedir. Burada iyi diye nitelendirebileceğimiz kadın ise ancak misafire ikramda kusur etmeyen kadın olmaktadır. Kültürümüzü yansıtan sözlü edebiyat ürünlerinden biri atasözlerimizdir. Atasözlerimizde de destanlarda olduğu gibi, kadına yönelik hem olumlu hem de olumsuz bakış açılarını yansıtan ifadeler yer almaktadır.

¹³⁰ Yaşar Kalafat, *Türk Dünyası Halk İnançları* (Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları, 2001), 42.

¹³¹ M. Necati Sepetçioğlu, *Türk Destanları* (İstanbul: Tokar Yayınları, 1972), 18-21.

¹³² Sepetçioğlu, *Türk Destanları*, 69.

¹³³ Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, “21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)” (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994), 34.

¹³⁴ Sepetçioğlu, *Türk Destanları*, 22-23.

Yukarıda örnek olarak verilen edebi ürünlerin bir kısmı ve Türklerde kadın hakkındaki söylenen genel özellikler Türkler Müslüman olmadan öncesidir. Örneğin, Türk Yaratılış Destanı böyledir. Atasözlerimiz ise, anonim olduğu için, bu ifadelerin, zamanla sınırlandırılmaksızın, genel olarak Türk düşünce yapısını yansıttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Türkler'in İslam'a geçişinden sonra, kadının sosyal durumu da İslam hukukunun kurallarına uyarak düzenlenmeye ve değişmeye başlamıştır. Örneğin, Karahanlılar zamanında yazılmış ilk İslami Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'de, eski Türk geleneklerinin etkisi görülmekle birlikte, kadın hakları bakımından Orhun Kitabeleri ile karşılaştırıldığında, eski geleneklerden uzaklaşmış olduğu görülür.¹³⁵

1.3.2. İslam'da Kadın Olgusuna Bakış

Kadının cemaatle namaza katılımı meselesinin doğru anlaşılabilmesi kadının genel olarak İslam'daki yerini incelememizle alakalıdır. İslam, meseleye bugün bakıldığı gibi kadın cinselliği açısından mı bakmaktadır? Yoksa kadını tıpkı erkek gibi sorumlu bir birey olarak mı ele almalıdır? Bunun bir bütün olarak gösterilmesi gerekmektedir. Amaç kadının özellikle cinselliğinden dolayı İslam'da bir ayrımcılığa tabi tutulmadığı ve bu sebeple engellenmediğini göstermektir.

İslam'ın yayıldığı toplumlarda kadının konumunu dini kurullarla birlikte sosyal ve etnik çevre ile İslam'dan önceki kültürel birikim belirlemiştir. Bu nedenle kadının yeri her Müslüman toplumda İslam'ın getirdiği saf haliyle korunamamıştır. Hatta aynı dönemde, aynı coğrafyada yaşayanlar arasında bile köyde ve şehirde yaşayan olarak farklılık göstermektedir.

Eğer kadının İslam'daki konumu değerlendirilecek olunursa o halde ilk olarak dikkati çekilmesi gereken nokta İslam'ın, kadının nasıl bir değer gördüğü toplumda meydana geldiğidir. Bu noktada Arap toplumundaki uygulamalar İslam'ın doğduğu ilk toplum olması açısından değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Zaten önceki bölümlerde cahiliye döneminden bahsedildi, o yüzden burada nasıl bir topluma doğduğuna ayrıntılı bir şekilde değinilmeyecek sadece konu içinde nelerin değiştiğinden söz ederken temas edilecek.

¹³⁵ İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 35-36.

İslam'da kadının konumu ile alakalı genel olarak şunları söyleyebiliriz; Kadın İslam'da yaratılış, kulluk ve ibadet bakımından erkekle eşit konumda olup aynı haklara sahiptir.¹³⁶ Rivayetlere bakıldığında ise Rasûlullah'ın kadınlar hususunda titiz davrandığını Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği yolda muamelede bulunduğunu görmekteyiz.¹³⁷ Ancak biz İslam toplumlarındaki uygulamalara baktığımızda her zaman yukarıda belirtilen esaslara uygun olarak şekillendiğini söyleyemeyiz. Yine daha önce dile getirdiğimiz gibi İslam hükümleri temelde geliştiği toplumlarda şekillenmiştir. Dolayısıyla bazen kökleşmiş ataerkil aile yapısının etkisiyle kadın haklarını kısıtladığı şeklinde yorumlanan ayetlere ve hadislere dayandırılmak istenmiş, bazen de sıhhati şüpheli hadislere yaygınlık kazandırılarak bu yorumlara uygun bir zemin hazırlanmış olduğunu söyleyebiliriz.

İslâm her şeyden önce kadına şahsiyetini iade etmiştir. İslâm'ın kadınlar adına yaptığı en büyük devrim, ona bir kimlik kazandırması, onun da bir insan olarak erkekle eşit olduğunun ilan edilmesidir. Bunun yanında ona kanun önünde haklar verilip gerektiğinde erkeğin mahkûm edilerek, kadının hakkının savunulması da büyük bir devrimdir.¹³⁸

1.3.2.1. İslam'da Kadının Hukuki Statüsü

Kadının İslam'ın tarihsel süreci içindeki konumunun belirlenmesinde hukukî hükümlerin önemli bir payının olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla burada fıkıh kitaplarına göre kadının İslam'la kazandığı hak ve fiil ehliyeti, bu çerçevede evlenme özgürlüğü boşanma imkânı, miras paylaşımı, yargılama hukukundaki durumu, şahitliği, kamu alanındaki yeri gibi konulardaki hukuki hükümlerin bazılarında kısaca bahsedilecek.

İslâm kadın ile erkeği insan türünün birbirine denk iki cinsi olarak görür. Allah (c.c.) bu hakikati "*O, sizi bir tek candan yaratandır...*"¹³⁹ ve "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve*

¹³⁶ el-Âl-i İmran 3/195; et-Tevbe 9/71.

¹³⁷ Mehmet Akif Aydın, "İslam'da Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 87.

¹³⁸ Adnan Demircan, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ailesi ve Aile Hayatı*, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014), 21.

¹³⁹ el-En'am 6/98.

*kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının...*¹⁴⁰ ayet-i kerimeleriyle ifade buyurur. İslam'da elbette kadın ve erkek arasında bir ayrımcılık yapılmamıştır. Ancak her anlamda eşit olduklarını söyleyebilmek için birbirine yaratılış itibariyle eşit olmalıdır. Ama biz görüyoruz ki kadının ve erkeğin üstün olduğu yönler farklıdır, burada önemli olan sorumlukların yerine getirilmesidir.

İslâm dîni ile beraber kadının da erkek gibi hakları ve sorumlulukları olduğu teyit edilmiş oldu. İslam'dan evvel erkek kadar değer verilmeyen kadına karşı bir suç işlendiğinde, bu suç erkeğe karşı yapılmış gibi kabul edilmemekte ve suçlu daha az ceza almaktaydı. Kur'an-ı Kerim ise *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır..."*¹⁴¹ buyurarak; ırk, cinsiyet, renk herhangi bir fark gözetmeksizin bütün insanların eşit olduğunu tüm insanlığa ilan etti. İslâm daha önce geçerli olan güçlülerin hukukunu kaldırdığı gibi toplumda zayıf konumda olan, yetim ve kimsesiz çocuklara,¹⁴² kadınlara ve yaşlılara karşı pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bu şekilde onların haksızlığa uğramalarının da önüne geçilmiştir.

İslâm dîni aile içerisinde mülkiyet ayrılığı prensibini benimsemiştir. İslâm sayesinde ekonomik hürriyetine de kavuşan kadın, ailede nafaka yükümlülüğü olmadığından zengin dahi olsa istemediği takdirde kocasının parasına ve mülküne müdahale etmesine izin vermeyebilmiştir. Kur'an-ı Kerimde bu husus *"Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir"*¹⁴³ buyurularak ifade edilir. İslâm'dan evvel Mekke'de örfeye göre kadının mal varlığı, evlendikten sonra kocasının mal varlığına dâhil edilmezdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Hz. Hatice ile evlendiğinde onun mallarına karışmamış, bu mallar Hz. Hatice'nin mülkiyetinde devam etmişti.¹⁴⁴ İslâm'ın beş şartından biri olan zekâtın erkeğin üzerine farz olması için malı veya parasının asli ihtiyaçları karşılandıktan sonra nisap miktarını aşması gerekmektedir. Kadına mal hürriyeti veren İslâm, kendisine nafaka

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/1.

¹⁴¹ el-Maide 5/32.

¹⁴² en-Nisâ 4/2, 6, 10, 19; el-En'am, 6/152; el-İsra 17/34.

¹⁴³ en-Nisâ 4/32.

¹⁴⁴ Sadrettin Gümüş, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Aile Hayatı* (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.) 43.

sorumluluğu yüklediği için malı veya parası nisap miktarını geçtiğinde kendisini zekât yükümlüsü kabul eder. Dinimiz hayatın her alanında olduğu gibi ailede de dengeleri gözeterek adaleti tesis etmeye çalışır. Ailede nafaka erkeğin sorumluluğunda olduğu gibi daha kuruluşu sırasında evi ve eşyalarını temin etmek de onun vazifesi olarak kabul edilir. Kadının böyle bir sorumluluğu yokken varsa eşyalarını eşine kullanırmayabilir; hatta buna mukabil ondan ücret de talep edebilir.¹⁴⁵

İslâm'dan önce Araplar arasında bulunan adaletsiz uygulamalar miras hususunda da kendini gösterir. Mirasta kadınlara ve çocuklara bir pay verilmezdi. Mirasın pay edilmesi ile ilgili ayet-i kerime gelmeden evvel iki kızı olan bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına geldi. Cabir b. Abdullah (ö. 78/697) bu kadının Sabit b. Kays veya Sa'd b. er-Rebi'nin hanımı olduğunu söyler. Kadın, "O (kocası) Uhud'da benimle beraberdi ve orada öldürüldü. Bu kızların amcaları geldi ve onun mirasının tamamını aldı ve onlara hiçbir şey bırakmadılar. Allah'a yemin olsun ki, bu çocukların paraları olmadan evlenemezler." dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bu konuda hükmü Allah verecektir." buyurdu ve ilgili vahyi beklemeye başladı. Bu konuyla ilgili Nisâ suresi 11. ayet-i kerimesi nazil olunca Allah Resulü olayın taraflarını çağırdı. Kızların amcalarına, mirasın üçte ikisini iki kıza, sekizde birini ise kadına vermelerini kalanı ise kendisinin almasını emretti.¹⁴⁶ Kadının erkeğe nazaran mirastan daha az pay alması evlilikte nafaka erkeğin üzerine tevdi edildiği, kadının bu hususta bir sorumluluğu olmadığı içindir. Erkek evinin geçimini sağlamakla yükümlü olduğu gibi evlenirken eşine mehir vermek durumunda da kalmaktadır.¹⁴⁷ Kur'an-ı Kerîm miras paylaşımında kadının hissesinin erkeğin hissesinin yarısı olacağına işaret eder.¹⁴⁸ Bu ayetin istisnaları bulunmaktadır; kadın bazen erkeğin yarı hissesini alırken bazı durumlarda da erkek kadar pay alır. Burada kastedilen eşitlik matematiksel eşitlik değildir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Orhan Çeker, "İslâm Hukukunda Kadın Hakları", *Aile Sempozyumu, Medeniyet Vakfı Tebliğler* (Ankara: Sistem Ofset, 2015), 109.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 3/485; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî, *Sâhibu'l-meğazi*, thk. Marsden Jones ('Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984), 329-331; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *Esbabü'n-nüzûl*, nşr. Mâhir Yâsin el-Fahl, çev. Necati Tetik & Necdet Çağıl (Riyad: 1426/2005), 107.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/4-20.

¹⁴⁸ en-Nisâ 4/11.

¹⁴⁹ Çeker, *İslâm Hukukunda Kadın Hakları*, 109.

Cahiliyede değer görmeyen kadının fikirlerine de başvurulmazdı ancak İslam ile birlikte kadının çeşitli meselelerde şahitliğine de başvurulmaya başlanmıştır. Aslında İslâm'da kadına değer verilmediği ve onun erkeğin gölgesinde kaldığını iddia edenlerin delillerden biridir. Bu hususta Kur'an-ı Kerîm'de “*Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir...*”¹⁵⁰ buyurulmaktadır. Bu hususta İslâm'ı eleştirenler kişinin fazileti ile şahsiyetini birbirine karıştırmaktadırlar. Bazı meselelerle alakalı erkeklerin konuya daha hâkim oldukları görülürken, bazı meselelerde ise kadınların erkeklere nazaran konuya daha vakıf oldukları görülür. Ayette şahitlik hususunda bahsi geçen borç alışverişi günümüzde olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de kadınların pek aşına olmadığı hususlardan bir tanesiydi.¹⁵¹ Ayrıca burada unutulmaması gereken husus, şahitlik konusunda illetin unutkanlık olmasıdır.¹⁵²

1.3.2.2. İslam'da Kadının Siyasi Hakları

Bir toplumu yöneten emîri yahut devlet başkanını seçmek o toplumda yaşayan kadın ve erkek her kişinin hakkı olmakla birlikte bunun aksini iddia etmek mantık dışı bir durumdur, çünkü Allah kadın ve erkek kullarını böyle meselelerde eşit yaratmıştır. Ancak islam'ın zuhur ettiği toplumda devlet başkanı olmak için nüfuzlu ve erkek olmak gerekirdi. Onu seçmekte yine erkeklerin göreviydi. Kabile şeyhleri hükümdarlık, kadılık, ordu komutanlığı ve beyt-ül malın sahipliği gibi birçok görevi birden üstlenirken Arap kadını siyasi bir görüş bildirme, kendisini yönetecek başkanı seçme veya başkan olarak seçilme gibi bir hakka sahip değildi. İslam hukukunda kadına bu hakların verildiğini görmekteyiz.¹⁵³ Yine İslam hukukunda, açık bir nass ile istisna durum belirtilmediği takdirde kadın ve erkeğin, hak ve görevlerinde eşit oldukları esas kabul edilmektedir.¹⁵⁴ İslam tarihindeki uygulamalara baktığımızda kadının seçme hakkına sahip olduğunu şahit olmuştuk.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/282.

¹⁵¹ Rıza Savaş, *Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 151.

¹⁵² Çeker, *İslâm Hukukunda Kadın Hakları*, 112.

¹⁵³ Subhi Mahmasani, *Erkan-u hukuk'l insan bahs mukarene fi's-şeriat el-islamiyye ve't-kavanini el-hadise* (Beyrut: Dar'ül ilm lil-Melayim, 1979), 297.

¹⁵⁴ Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saîdî, *en-Nazariyetü'l-islamiyye fi'd-devle* (Mısır: Matbaatu Dari't-Te'lif, 1977), 232.

Örneğin; Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Medine'de dolaşarak Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Osman'dan (ö. 35/656) hangisinin halife seçilmesi gerektiği konusunda halkın görüşünü almıştır. İbn Kesîr, Abdurrahman b. Avf'ın kadınlar ve genç kızlarla da görüştüğünü, bu konuda onların fikirlerini de sorduğunu zikretmektedir.¹⁵⁵ Hamîdullah (ö. 2002) gibi İslam alimlerinden bazılarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınlardan bey'at alıyor olması, kadınların seçme hakkına sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımları, Hulefa-i Raşidin döneminde güdülen siyasette görüşlerini açıklarlardı. Hz. Osman, Hz. Âişe'ye (r.anhâ) herhangi bir itirazda bulunmadığı gibi, sahabeden hiç kimse, onu açıkladığı görüşlerden dolayı tenkit etmemiştir. Hz. Âişe (r.anhâ) dört halife zamanında fetva vermiş, sahabeden bazıları önemli meselelerde onun görüşünü almışlardır. Hz. Osman'ın eşi en sıkıntılı siyasi günlerinde ona yardımcı olmuş ve fikir beyan etmiştir.¹⁵⁷ Kadınların siyasi faaliyetlerinin bir başka örneği de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası Ebu Talib'in (ö. 619 m.) kızı Ümmü Hani'nin, Mekke'nin fethi sırasında müşriklerden olan kocası İbn Hübeyre'ye (ö. 58/678) eman vermesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "senin ahd ve eman verdiğin kimseye biz de eman verdik" diyerek Ümmü Hani'nin bu davranışını tasdik etmiştir.¹⁵⁸

Netice olarak, akli ve dîni yönden herhangi bir eksikliği olmayan kadının devlet başkanlığı ve diğer siyasi görevleri üstlenemeyeceği de iddia edilemez, diyebiliriz. Ancak bazı alimler istisna olarak kadının fiziki ve ruhi yapısının, ebediyen onun böyle bir görevi üstlenmesine mâni olacağını söyleyen İslam hukukçularına göre kadın tabiatı gereği çabuk heyecanlanan, şefkat ve merhamet duyguları çok gelişmiş bir varlıktır. Kadının böyle bir fitrata sahip olmasında ki en temel sebebin ona verilen annelik vazifesinden kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Erkekten aynı şekilde şefkat ve merhamet sahibi olmakla birlikte akli

¹⁵⁵ İmadüddin Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye fi't-tarih*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1997), 7/146; Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan S. Sırma (İstanbul: Acar Matbaası, 1984), 148.

¹⁵⁶ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 11/933.

¹⁵⁷ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı* (Ankara: Gaye Matbaası, 1979), 126.

¹⁵⁸ Zeynuddin Ahmed İbn Abdullatif ez-Zebidi, *Sahih-i buhâri muhtasarı tecrid-i sarih tercemesi*, çev. Kâmil Miras & Babanzade Ahmet Naim (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1983), 2/282-284.

daha ön planda tutacak bir idrak gücüne sahiptir.¹⁵⁹ Kadın aşırı derecede hassas, sevinç, elem, korku gibi değişik duyguların kolayca etkisinde kalan bir yapıya sahiptir. Kadının bu mizacı bazen aklını hesaba katmadan olayları duygularına göre yönlendirmesine sebep olabilmektedir. Bu sebeple onun seçme hakkının saklı olmasıyla birlikte ona devlet başkanlığı gibi ağır ve külfetli bir görevi yüklemenin onu büyük bir yükün altına sokmak olacağını söyleyen alimler de olmuştur.¹⁶⁰ Kadının devlet başkanı olamayacağı kanaatinde olan İslam âlimleri, bu görüşlerini Hz. Peygamber'den rivayet edilen, “İşlerini kadına bırakan bir millet asla felah bulmayacaktır”¹⁶¹ şeklindeki hadise dayandırmışlardır. Ancak burada Hz. Peygamberin bu sözü söylemesini gerektiren sebebe bakmak gerekir: Hz. Peygamber (s.a.v) çevre ülkelerin devlet başkanlarına birer elçi ve mektup göndererek onları hak dine davet etmişti. İran hükümdarına da bir mektup göndermiş, hükümdar mektubu okuduktan sonra parçalayıp atmıştı. Bu haber Rasulullah (s.a.v)'e ulaştınca, “onlar da paramparça olsun” buyurmuştur. Daha sonra hükümdarın kızını kendi yerine hükümdar yaptığını ve öldüğünü haber alınca da bu sözü zikretmiştir. Bu durumda zikredilen rivayet, tarihi arka planıyla incelendiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu sözünün, genel geçer bir kaideye değil, bir toplumun akıbetini haber vermeye yönelik olduğu görülür. Zira bu konuda zikredilen nasların, söylendikleri bağlam dikkate alınarak incelendiğinde, kadının devlet başkanlığını engelleyecek şekilde yorumlanmaları zayıf görünmektedir.

1.3.2.3.İslam'da Kadının Sosyal Hayattaki Konumu

İslam geldikten sonraki ilk dönemlerden başlayarak kadının sosyal konumuna bakmamız için en sağlam kaynaklar hadislerdir. Aslında kadın hakkında ele aldığımız diğer bahisler içerisinde de sosyal konumu durumla bağlantılı olarak geçmektedir. O sebeple kısaca daha toplumsal mahiyette kadına muameleye bakacak olursak; Araplar, cahiliye döneminde kadınla birlikte oturmaz, onunla beraber yiyip

¹⁵⁹ Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Demici, *İmametü'l-uzma 'inde ehli's-sunne ve'l-cemaa'*, (Riyad: Daru Tayyibe, 1987), 243-247

¹⁶⁰ Ebû'l A'la el-Mevdudi, *İslam'da Hükümet*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 658-662.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/43, 51, 38, 47; Buhârî, Meğâzî, 82, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Nesaî, Kudât, 8.

içmezlerdi.¹⁶² Bu umumi durum dışında bazı istisnalar yok değildi. Mekke'nin en ileri ailelerine mensup kadınlardan Hind'in (ö. 14/635) Ebu Süfyan'ı (ö. 31/651-52) nüfusu altına aldığı malumdur. İkinci bir durum ise, ahlaki yüksekliği ve şefkati ile devrinde büyük hürmet gördüğü teslim olunan Hazreti Hatice'dir (ö. 620).

Sosyoloji tarihi ve araştırmaları bize gösteriyor ki; sosyal inkılapların en zor olanı halkın hoşlandığı ve benimsediği örf ve adetleri değiştirmeye çalışmaktır. Çünkü bunlar artık bir huy ve alışkanlık haline dönüşmüştür ve bunlara dair herhangi bir değişiklik zorlu psikolojik bir süreçtir. Bu itibarla, Arapların sosyal hayatında İslamiyet'in getirdiği inkılapların en büyüğü, cahiliye devrinin kadın hakkındaki örf ve adetlerinin yıkılarak dayanağını akıl ve mantıkta bulan olgun esasların ve prensiplerin kurulmasıdır. Hazreti Peygamber (s.a.v.) bu önemli değişiklikleri adım adım tatbik etmek suretiyle önce kadını mal veya bir esir sayan anlayışı bertaraf etmiştir. Her durumda kadınlara hürmeti ve saygıyı tavsiye buyurarak toplumun hak ve hürriyetine sahip bir parçası olduğu kanaatini yerleştirmiştir. Bu itibarla kadın konusundaki bahse delil olarak ayet gösterecek olursak, kadın ve erkek birlikte aynı gaye için yaratılmış olması buna bir delildir; *“Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”*¹⁶³

Kadın ve erkek Allah'ın eşit kullarıdır. Allah katında kadının mutluluğu erkeğin mutluluğundan aşağı değildir. Kısacası kadın ve erkeği ile Müslüman aşağılanamaz küçük düşürülemez ve zillete maruz bırakılamaz. Açıkçası İslam dîni her türlü eza ve mağduriyete maruz kalan kadının imdadına yetişmiştir.¹⁶⁴ İslam; beşeriyetin cinsine, soyuna, rengine ve diline bakmaksızın kadın ve erkeğin yaratılışının eşit olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁵ Kadın ve erkeğin arasında yaratılış farklılıkları varsa da bu fark tür boyutunda değil cins boyutundadır.¹⁶⁶ Lakin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması bakımından kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrım yoktur. Yeryüzünde Allah'ın halifesi, yaratılanlar arasında hak ve vazife sahibi olan sadece insandır. İnsanın dışında varlıkların ne temsil hakkı ne de görevi vardır. Yaratılan her şey insana emanet edilmiştir. *“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve*

¹⁶² Andreas B. Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri*, çev. Dr. Türkan Rado (İstanbul: 1945), 1/98.

¹⁶³ ez-Zariyat 51 /57

¹⁶⁴ Celal Yeniçeri, *İslam Ailesi ve Ev İdaresi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 40.

¹⁶⁵ Hatice Kelpetin Arpağuş, *“Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış”*, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2010), 587-606.

¹⁶⁶ en-Nisa, 4/32; Mehmet Alagaş, *Kadının Onuru* (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 2009), 16.

dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”¹⁶⁷ Bu sebeple aldığı emaneti insan kendi iradesi ve kendisine verilen hukukla yönetmektedir. Yeryüzüne insanın halife kılınması konusunda Allah Kur’an’da şöyle buyurmuştur: “*Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler, Allah da ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.*”¹⁶⁸ “*O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁶⁹ Bu ayetlere sosyal bakımdan baktığımızda kadın-erkek her ferdin bu düzende mükellefiyeti belirtilmiş, mesuliyetleri verilmiştir. Bu düzene uyulup sorumluluklar yerine getirildiğinde ne bir ayrıcalık nede bir bozgunculuk olacaktır.

1.3.2.4. İslam’da Eğitim ve Kadın

İslam dininde ilim öğrenmek kadın erkek ayırt etmeksizin kişinin kendisini gerçekleştirmesi ve statüsünün yükselmesi için gereklidir. Ayrıca sorumluluklarını fark edebilmesi, Allah’ın yarattığı nimetlere şükredebilmesi içinde bir ön şarttır.¹⁷⁰ Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) ilim öğrenen kişiye öldükten sonra bile sevabının intikal edeceğini rivayet etmiştir.¹⁷¹

“*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*”¹⁷² ayeti bilmeyenlerin öğrenmeleri gereken bir şeyler olduğu sonucunu ortaya çıkarıyor bu da bilenlere sormakla halledilecek bir meseledir. Bu sebeple nazil olan “*Eğer siz bilmiyorsanız, ilim sahiplerine sorun*”¹⁷³ ayeti bize ilmin anahtarını vermektedir. Ve aynı zamanda Kuran-ı kerimin bize burada tavsiyesi birbirimize bir şeyler sorup ilmimizi artırmak

¹⁶⁷ el-Ahzab, 33/72.

¹⁶⁸ Bakara, 2/30.

¹⁶⁹ En’am, 6/165.

¹⁷⁰ Ali Toksarı, “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi* 29/4 (Eylül 1993), 68.

¹⁷¹ Yusuf el-Kardavi, *Hz. Peygamber ve İlim*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Şule Yayınları, 1991), 44.

¹⁷² ez-Zümer 39/9.

¹⁷³ en-Nahl 16/43.

ve dinimizi tam olarak anlamaya ve kavramaya çalışmaktır. Çünkü dini öğrenmek ilmi, ilmi öğrenmek de dini bilmeyi gerekli kılar.

Hız. Peygamber (s.a.v.) İslam tarihinden de hatırlanacağı üzere savaşta esir alınanlara Müslümanlardan 10 kişiye okuma yazma öğretmesi durumunda serbest kalacaklarını onlara bir seçenek olarak sunmuş ve böylece ilme verdiği önemi ve değeri bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ayrıca Hız. Peygamber (s.a.v.) kendinden sonra gelenleri ve muhatabı olduğu ashabına her daim ilim öğrenmeyi teşvik ettiğini bilmekteyiz. Kaçınılması gereken şeylerin başında da cehaleti saydığını saymaktadır. İslam'ın güçlenmesine Müslümanlığı kabul ederek vesile olan Hız. Ömer de ilimle alakalı olarak: “Ey insanlar, ilim elde etmeye bakın. Muhakkak Allah'ın (c.c.) muhabbet elbisesi vardır. Kim ilimden bir bölüm öğrenirse Allah (c.c.) bu sayede o elbiseyi kendisine ikram eder,” rivayetinde bulunmuştur.¹⁷⁴

İslam dini toplumu oluşturan en küçük yapı birimi olan aileyi konu alarak aile reisine yani babaya birçok sorumluluk yüklemiştir. Bunların başında ise ailenin fertlerinin eğitimi gelmektedir. İlk başta baba elinden geldiği kadarıyla kendi eğitimine önem vermeli ve gerek aile içi gerek toplumun da örnek alınacak seviyeye gelmelidir. Daha sonra ise esas aile mimarı gelecek nesillerin emektarları annelerin eğitimi içinde ilk vazife tabi ki sorumluluğu altında olduğu eşine düşmektedir. Yani bir baba bilmelidir ki çocuğa verilecek eğitim anneye verilecek eğitimden geçmektedir. Nitekim Hız. Peygamber (s.a.v.) bu konuda “Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli bir bağışta bulunamaz” demiştir.¹⁷⁵ Allah Rasûlü'nün bizlere öğütleri dikkate alındığında genel manada ilim ve güzel ahlakın ne değerli bir miras olduğunu görmekteyiz. Ve bu konuda yukarıda da belirttiğimiz üzere cinsiyet ayrımı yapılmamıştır olup Ey insanlar şeklinde hitap vardır ki bu genelleyici bir ifadedir.¹⁷⁶ Nitekim Hız. Peygamber (s.a.v.) bir gün minberden: “Ey İnsanlar” diye seslendiğinde Ümmü Seleme (ö. 62/681) başını tarayan cariyesine: “Şimdi bırak sonra tararsın.” der. Cariye: “O erkekleri çağırıyor, kadınları çağırıyor.” dediği zaman Ümmü Seleme: “Ben de insanlardanım.” cevabını verir ve Hız. Peygamber'in (s.a.v.) konuşmasını dinlemeye gider.¹⁷⁷ Asrı saadette kadınların, Hız. Peygamber'in

¹⁷⁴ Kardâvi, *Hız. Peygamber ve İlim*, 19-23.

¹⁷⁵ Tirmizî, “Birr”, 33.

¹⁷⁶ Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Öğretim Metodu*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2001), 23.

¹⁷⁷ Müslim, “Faziletler”, 9/29.

(s.a.v.) zikretmiş olduğu “İlim talep etmek, her Müslüman’a farzdır.”¹⁷⁸ tavsiyesine titizlikle riayet ettikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak kadınlar tebliğ faaliyetlerinde bulunabilir, Dâru’l Erkam’da Rasûlullah’ın derslerine katılabilirlerdi.¹⁷⁹

Eğitim öğretim faaliyeti Hicretten sonra Mescidi Nebevî’nin yanında inşa edilen eğitim öğretimin ilk kurumsal mekânı olan Suffa da gerçekleştirilirdi. Burada Kadınlar için ayrı bir bölüm tahsis edilmişti ve Allah Rasûlü’nden yani ilk ağızdan dinlerini öğrenme fırsat ve imkânı verilmişti.¹⁸⁰ Böylece mescide devamlı gelen hanım sahâbîler aracı ile birçok kadın da dinle ilgili meseleleri öğrenmiş oluyordu.¹⁸¹

Kadınların Ashabı Suffa’ya olan yoğun ve devamlı ilgisi neticesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) onların giriş ve çıkışları için ayrı kapı bile açmayı düşünmüştür.¹⁸² Hatta hanımlar mescide gide gele Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ağzından Kaf suresini ezberlemişlerdir.¹⁸³

Her konuda olduğu üzere bu konuda da Allah Rasûlü cinsiyet ayrımı yapmadığı gibi toplumsal sınıf ayrımı da yapmamıştır. Toplumda hürler kadar cariyeler ve kölelerinde eğitim öğretimden faydalanmalarına imkan sağlamıştır. Hepsinin temelinde yatan düşünce birliği ise kadının her şeyden önce anne olması evinin öğretmeni olması ve terbiye edici olması gerçeğidir.¹⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilim halkalarında buluşan hanımların elbette ilme katkıları büyüktür. Bunu hadis Rivayetlerinde görmekteyiz. Hatta bu gayret ve istekleri ile Allah Rasûlü haftanın belirli bir günü belirli bir saatini hanımlara ayırmıştır. Hanım sahâbîler de bu sayede Allah’ın hitabını emir ve nehiyelerini ilk ağızdan duyma ve diledikleri zaman da soru sorabilme bahtiyarlığına ermişlerdir.¹⁸⁵

¹⁷⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

¹⁷⁹ Rıza Savaş, *Hiz. Muhammed (s. a. v) Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza yayınları, 1991) 125.

¹⁸⁰ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 3/230-232.

¹⁸¹ M. Faruk Bayraktar, “İslam’a Göre Kadının Eğitim Öğretimi” İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 86-87.

¹⁸² Ebû Dâvûd, “Salât”, 17/54.

¹⁸³ Müslim, “Cum’a”, 13/51-52.

¹⁸⁴ İbrahim Canan, *Kur’an’da Çocuk Eğitimi*, (İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1996), 26-27.

¹⁸⁵ Buhârî, “İlim”, 36; Müslim, “Birr”, 152; Tirmizî, “Birr”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/ 34, 72; 4/154; 6/27,29.

Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Rasûlullah'tan rivayeti olan 101 hanım sahabeden bahsetmektedir.¹⁸⁶

Peygamberimizin eşlerinden Âişe (r.anhâ), Hafsa (ö. 45/665[?]), Ümmü Habîbe (ö. 44/664), Meymûne (ö. 51/671) ve Ümmü Seleme'nin hadislerin yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bakî'nin Müsned'indeki sayılara göre; Âişe'nin (r.anhâ) 2210, Ümmü Seleme'nin 378, Meymûne'nin 76, Ümmü Habîbe'nin 65, Hafsa'nın 60 rivayeti vardır. Âişe (r.anhâ), Hafsa ve Ümmü Seleme'ye nispet edilen Mushafların olması,¹⁸⁷ bu üç annemizin Kur'an ve Sünnet bilgilerinin çokluğuna ve ilimle meşgul olduklarına en güzel delildir.¹⁸⁸ Ensarlı Ümmü Varaka bnt. Abdullah b. el-Haris'in de (ö. 23/644'ten önce) Kur'an'ı cem ettiği bildirilmiştir.¹⁸⁹

1.3.2.5. İslam'a Göre Aile Hayatı İçinde Kadının Konumu

Aile olma ve bir evi paylaşma insani bir gereksinimdir. Yüce kitabımızda bunu destekler nitelikte nice meseller vardır. Bir tanesinde şundan bahsedilir; Kuşlar için yuva ne ise insanlar içinde yuva odur. Adem ve Havva annemiz cennette aile hayatı yaşıyorlardı. Birlikte yaşamak her canlıda olduğu gibi insanda da belli ödev ve sorumluluklar meydana getirmektedir.¹⁹⁰ Nitekim Peygamberimiz, “Her biriniz yöneticidir ve her biriniz yönettiklerinden sorumludur. Adam, ev halkının yöneticisidir ve yönettiği aileden sorumludur. Kadın, kocasının evinde yöneticidir ve yönettiklerinden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malı üzerinde yöneticidir ve yönettiklerinden sorumludur. (Elhasıl) her biriniz birer yönetici ve yönettiklerinden sorumludur”, buyurmuştur.¹⁹¹

Toplumu oluşturan birçok yapı vardır ailede bunlardan biridir ve toplumun temelini oluşturur. Bu sebeptendir ki bizim ailemize karşı belli başlı sorumluluk ve vazifelerimiz olduğu gibi topluma karşıda görev ve sorumluluklarımız vardır. Mesela

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Cami' fi'l- 'ilel ve ma'rifetü'r-ricâl* (Beyrut: 1990), 2/244-246.

¹⁸⁷ İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, çev. Abdülkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018)94-98.

¹⁸⁸ Es'ad Salim Teym, *İlmu tabakti'l-muhaddisîn* (Riyad: 1415/1994) 113,115.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/457; Ümmü Varaka için bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib* (Haydarabad: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1908) 6/578.

¹⁹⁰ en-Nisa 4/124.

¹⁹¹ Buhârî, “Ahkam”, 1; Müslim, “İmâre”, 20.

yeni bir aile ortamı kurmak ya da kurulmuş bir aile ortamını çeşitli sebeplerden ötürü bozmak toplum için önem arz eden meselelerdir. Aileyi topluma karşı temsil eden babadır. Ve dinimizce de bu temsiliyete binaen boşama hakkı erkeğe verilmiştir. Bu konuda da her zaman olduğu gibi bunu bir eksiklik sayanların da olduğu aşıkardır. Fakat yine de bu kadına verilen yetkiyi yok saymaz.¹⁹²

Buraya kadar kadının aile içindeki görev ve sorumluluklarını, ne gibi haklara sahip olduğunu ifade ettik. Anlaşıldığı üzere İslam kadın ve erkeğe farklı sorumluluk alanları yüklese de özü itibarıyla bunlar arasında eşitliği hâkim kılmaktadır. Ancak İslam'ın kadına verdiği bütün hak ve özgürlüklere rağmen Müslüman ülkelerde henüz Kur'an Müslümanlığına erişilemediğini, düzeltilmesi gereken yanlışların olduğunu görmekteyiz. Ve bu yanlışların pek çoğu kadınlarla ilgilidir. Ancak bunun kaynağı asla din olmamakla birlikte yaşanan toplumdaki geleneksel adetler ve Ahlak kitaplarında Kur'an-ı Kerim'in kadınlara tanıdığı hakları vermeyi engellemek için uydurulmuş hadislerin bulunmasıdır.¹⁹³

Netice itibarı ile İslam da kadına verilen değeri özetlemek istersek; Öncelikle kadında tıpkı erkek gibi ilahi emir ve yasakların ilk elden muhatabıdır ve Allah'ın yer yüzündeki halifesidir. Yüce Allah biz kullarına hitap ederken Ey Müminler ve Ey İnsanlar şeklinde genelleyici ve kuşatıcı bir hitapla seslenir.

Yüce kitabımız Kuran-ı kerim bizlere hitap ederken her ne kadar cinsiyet ayrımı yapmasa da kadın ve erkek sadece hak konusunda eşittir. Onun dışında erkek ve kadının belli sorumluluk ve vazifeleri bulunmakta olup bunlar farklılık arz etmektedir. Ve her biri ayrı ayrı değerlendirileceği için bir ölçüm yapılamamaktadır. Örnek vermek gerekirse kadının annelik görevi ile erkeğin herhangi bir görevi tabi ki ölçülemez ve ayrı zorlukları vardır. Aynı zamanda bazı kadınlar ise şartlar itibarı ile hem çalışarak topluma fayda sağlamakta hem de annelik vazifesinin gereğini yerine getirmek için gayret sarf etmektedir.

Kadının toplumsal hayatın her alanındaki aktif konumunu ortaya koyduktan sonra şimdi de onun camideki ibadetlere katılmaları konusundaki konumu üzerinde duralım.

¹⁹² el-Bakara 2/228-232, 236,247; el-Ahzab 33/49; el-Talak 65/1-2.

¹⁹³ Beyza Bilgin, *İslam'da Kadının Rolü*, 29.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLARIN NAMAZLARINI CEMAATLE KILMALARINI MESELESİ

Kadınların namazlarını camide kılmaları meselesine geçmeden önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınlara karşı genel olarak tavrı ve muamelesi konusundan söz edilecektir. Çünkü kadınların namazlarını camide kılması meselesi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınlara karşı tavrı ve muamelesi incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Kadınların camide namaz kılmasına olumsuz bakanların Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınlara karşı olan tavır ve muamelesinden habersiz olduklarını ya da bu tavrı göz ardı ettiklerini düşünülmektedir.

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARA KARŞI TAVRI VE MUAMELESİ

Kadının toplumda yer edinemeyişini ve toplum tarafından gördüğü negatif muameleleri Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendi yıkmıştır. Çünkü Allah Rasûlü her türlü canlıya yaratılmış olması hasebiyle kıymet vermiş ve onları her koşulda Allah'ın (c.c.) bir ayet-i kerimesi olarak görmüştür. Bütün canlıları bu denli yücelten Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınlara karşı olan nezaket sahibi muamelelerini yine çoğunlukla kadın sahâbîlerin rivayetlerinden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda öğrenebiliyoruz. Burada bu sebeplerle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadınların mescide devamlılığını sürdürmesinin temelinde yatan Rasûlullah'ın kadınlara karşı tutumuna temas etmeye çalıştık.

Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) eşi Havle'nin önüne koyduğu sıcak yemekten eli yanınca "Ah!" etmiş ardından o incinmesin, suçlu hissetmesin diye "İnsan, parmakları üşüse de inler, yansa da inler!" diyerek ah etmesinin sebebini kendisine bağlamıştır ve yengesi ona Havz'ını sorduğunda "Oraya gelmesine en çok sevineceklerim kavmindir" diyerek onu ve kavmini övmüştür.¹⁹⁴ Koyun kesen amca kızı Dubâ'a bnt. Zübeyr'den pay istemiş; koyunun boynu dışında bir parçası kalmadığını, onu da Allah Rasûlü'ne göndermekten utandığı cevabına "Boyun koyunun değerli yeridir. Onun en faydalı yeridir, zarar

¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 410.

vermekten en uzağıdır” karşılığını vererek gönlünü hoş etmiş ve o parçayı göndermesini söylemiştir.¹⁹⁵ Bir başka amca kızı, Ümmü Hânî bnt. Ebî Tâlib’in evine geldiği bir gün “Yiyecek bir şeyiniz var mı?” diye sorduğunda “Biraz ekmek kırıntısı ve sirke hariç yok” deyince “Getir onu. Sirke bulunan kişinin evi, fakir değildir”¹⁹⁶ cevabıyla ev sahibini rahatlatmış, ikramının değerini arttırmıştır.

Kadınlara hastalandıkları vakit hasta ziyareti için bazen de günlük hâl hatır için ziyarette bulunmuş,¹⁹⁷ onlarla selamlaşmış,¹⁹⁸ ayrıca onlara ikramda bulunmuştur.¹⁹⁹ Kadınlarla sohbet etmiş, borçlarını ödemekte yardımlaşmış,²⁰⁰ onlara yönelik övgü ve sevgi ifadeleri kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), boşanma veya dul kalma durumundaki kadınların erkek tarafının kimler olduğuyla ilgilenip onlara evlilikleri için tavsiye niteliğinde önerilerde bulunmuştur.²⁰¹ Kendi eşlerini perdeyle ayrılmış bölümlerle mescide açılan odalara yerleştirmiş, sordukları her soruya cevap vermiş, sefer veya yolculuğunda eşlerinden mutlaka bir-ikisini yanına almış, rahat yolculuk edebilsinler diye yavaş gitmiş, eşlerinin şahsi ihtiyaçları için gerektiğinde kervanı bekletmiştir. Eşlerinin kıskançlıkla sergiledikleri davranışlara anlayışla yaklaşmış, onları en güzel şekilde uyarmış, gün içinde onlarla vakit geçirmiş, yanlış davranışlarında asla şahsiyetlerine eleştiri getirmeden yapılan davranışı kınamış,²⁰² İslam’ın prensiplerine uymayan davranışa karşı, yapanın kişiliğine hakaret etmeden, tavır almıştır.²⁰³ Peygamber kadınları kırmamak için onlara karşı sözlerinde naifliği, davranışlarında hep gönül almayı tercih etmiş, hediyelerine üstünüyle karşılık vermiştir. Onların sözlerine değer vermiş, verdikleri emanı kabul etmiş,²⁰⁴ biatlerini almış ve bir kadının sözüyle yazmayı düşündüğü fermanı vaz geçmiştir.²⁰⁵

Hala daha günümüzde bile devam ettiğini söyleyebileceğimiz kadının zorla evlendirilmesi ya da mirastan men edilmesi ile ilgili Allah Rasûlü annenin şikâyeti

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 361.

¹⁹⁶ Tirmizî, “Et’ime”, 35.

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 339, 364; Müslim, “Fezâil”, 3; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 2; Tirmizî, “Tıb”,1.

¹⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 148; İbn Mâce, “Edeb”, 14; İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/ 319.

¹⁹⁹ Nesâî, “Eşribe”, 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/452.

²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 364, 378, 410; Taberânî, *Mu’cemu’l-evsat*, 6/ 16.

²⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 373-374, 411; Müslim, “Talâk”, 6; Tirmizî, “Nikâh”, 38; İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/162; Taberânî, *Mu’cemu’l-evsat*, 2/, 108.

²⁰² Taberânî, *Mu’cemu’l-evsat*, 24/ 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/138.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 132.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/341, 342, 343, 423, 425; Müslim, “Hayz”, 16; Ebû Dâvûd, “Tetavvu”, 12/ 136.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Haraç”, 36.

üzerine kız çocuklarının mirastan mahrum edilmesini ve zorla evlendirilmesini yasaklayan ferman yazdırmıştır.²⁰⁶ Bununla birlikte velisinin zoruyla evlendirilen kadının nikâhını geçersiz saymış,²⁰⁷ boşanma talep eden kadınların boşanmasını sağlamıştır.²⁰⁸ Yaşadığı dönemde Allah Rasûlü, Yemen'deki bir kadın için bile haksızlığa uğradığında ümitti.²⁰⁹ Yani Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi döneminde olduğu gibi kendinden sonra ki dönemlerde de kadın özelinde bütün insanlığa nasıl davranılması gerektiği hususunda rol model olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescidinden engellemeyin sözü de onun kadınlara olan güzel tavrının ve muamelesinin bir sonucudur.

2.2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADININ CAMİDEKİ DURUMU VE HZ. PEYGAMBERİN BU KONUDAKİ TAVRI VE TAVSİYELERİ

İslam geldiği zaman doğuda ve batıda kadının hangi durumda olduğuna, bir önceki bölümde yeterli şekilde yer verilmiştir. Kız çocukları doğduğunda ana-baba için bir hataydı. Kadınların hukuki şahsiyetleri, seçme-seçilme hakkı hatta bazen yaşama hakkı bile yoktu. İşte İslam böyle bir ortamda geldi ve kadına tam bir hak ve vazife ehliyeti getirdi. Birçok sahada aşağı kabul edilen kadını yükseltip erkeğin seviyesine çıkardı ve ona 'eş' yaptı. Kur'an-ı Kerim, 'zevc' kavramını karı kocadan her birine 'eş' anlamında kullanır. Mesela "*Ey Âdem, eşin (zevceke) ve sen Cennette kal.*"²¹⁰ buyurulmuştur. Arapçada zevc, bir cinsten diğeri ile beraber bulunan ikiden her birine verilen addır.²¹¹

İman ve ibadette, amel edip karşılığını almakta kadın ile erkek arasında hiçbir fark olmadığını göstermek için erkek ile kadını birlikte zikreden birçok ayet nazil olmuştur. Mesela ister dünyada ister ahirette olsun, çalışan kadın ve erkeğin ücretini veya ecrini mutlaka alacağını bildiren ayette şöyle buyurulmaktadır: "*Rabları, onların dualarını, 'Sizden erkek olsun, kadın olsun, hiçbir çalışanın çalışmasını boşa*

²⁰⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, 25/ 7; 11; Ayrıca bkz. Rıza Savaş, "Hz. Peygamber'in Bir Kadın Konuğu: Kayle bnt. Mahrama", *DEÜİFD* 12 (Aralık 1999), 39.

²⁰⁷ Buhârî, "Nikâh", 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 328; 328-329; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 26.

²⁰⁸ Nesâî, "Talâk", 34-54; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), "Talâk" 2/209. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/433-434; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18.

²⁰⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, 25/7-11; bkz. Rıza Savaş, "Hz. Peygamber'in Bir Kadın Konuğu: Kayle bnt. Mahrama", 39-46.

²¹⁰ el-Bakara 2/35.

²¹¹ İbrahim Mustafa vd., "Zevc", *Mu'cemu'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları 1986), 441.

çıkarmam; siz birbirinizdensiniz', diyerek kabul etti."²¹² Başka bir ayette de "*Erkek veya kadın kim mümin olarak, yararlı işler yaparsa, işte onlar Cennete girerler ve kendilerine zerre kadar zulmedilmez.*"²¹³ buyurulmaktadır. İslam'a göre Allah'ın nezdinde kadın ile erkeğin eşit olduğunu göstermesi bakımından şu ayet de belirleyicidir: "*Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar, erkek ve kadın müminler, boyun eğen erkekler ve kadınlar, doğru sözlü erkekler ve kadınlar, sabırlı erkekler ve kadınlar, gönülden bağlanan erkekler ve kadınlar, sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlar, işte Allah bunların hepsine mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır.*"²¹⁴ Sonuç olarak kadının en aşağı seviyede itibarsızlaştırıldığı bir dönemde İslam'ın getirdiği kadın anlayışı için tekrar özetle şöyle söyleyebiliriz: Kadın, erkek gibi Allah'ın emir ve yasaklarına karşı sorumludur. Allah'a iman ve ibadet boyutunda kadın ve erkek ayrımı yapılmadan; insan sıfatı ve üst kimliğiyle, kadın ve erkek herkes Allah'ın kitabına bağlıdırlar ve ibadetlerini bu eşitlik vasfı ile yerine getirirler.

İslam dininde kadın ile erkek, insan olmaları bakımından eşit²¹⁵, rollerdeki farklılıklar yönüyle de birbirlerini tamamlayan varlıklar²¹⁶ olarak kabul edilmektedir. Günümüz toplumu, içinde bulunmuş olduğu şartlar neticesinde kadınlar erkekler kadar camide bulunma cemaate katılma hususunda aktif olamamaktadırlar. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bunun birçok sebebi olabilir. Bu konuda bir değerlendirilme yapılması için Nübüvvet yıllarına bakmak gerekmektedir.

Rivayetlerden edindiğimiz bilgilerden anladığımız üzere kadınlar Hz. Peygamber (s.a.v.) ile mescitlerde cemaate katılarak namaz kılmak hususunda çok istekliydi. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) hava karardıktan sonra kılınan namazlar için mescide gitmek hususunda izin isteyen kadınlara bunun sağlanmasını istemiştir.²¹⁷ Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rivayetlerinin bazılarında kadınların cemaate katılımı için teşvikte bulunurken bazılarında ise evlerinde kıldıkları namazın faziletinden bahsetmiştir. Kadınların camiye gitmemesi

²¹² el-Âli İmran 3/195.

²¹³ en-Nisa 4/124.

²¹⁴ el-Ahzab 33/35.

²¹⁵ el-Hacc 22/5; es-Secde 32/9.

²¹⁶ el-Bakara, 2/187.

²¹⁷ Buhârî, "Ezan", 163.

hususundaki rivayetlerden ve görüşlerden 3. bölümde bahsedileceği için bu bölümde sadece Peygamber Efendimizin uygulamaları ele alınacaktır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, kadınların mescide rahat gidip gelmelerini sağlamak için tedbirler aldığı ve mescidin bir kapısını kadınlara tahsis etmeyi teklif ettiği rivayet edilmektedir.²¹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namaz kıldırırken kadınların durumunu dikkate aldığından ve namazda çocuk ağlarsa uzatmayı düşündüğü namazı, annenin o anki durumunu göz önünde bulundurarak namazı kısalttığından bahsedilmektedir.²¹⁹

Allah Rasûlü'nün bu husustaki naif davranışların başka bir örnek verecek olursak namaz çıkışında kadınların rahatça mescitten ayrılabilmesi için selam verdikten sonra bir müddet beklerdi. Kadınlar çıktıktan sonra kendisi çıkardı ve ardından erkekler çıkardı.²²⁰ Eğer namazdan sonra bir sohbet olacak konuşulacak ise kadın sahâbîler beklerlerdi. Nitekim Fâtıma bnt. Kays (ö. 54/674 [?]), Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir gün namazdan sonra neler yaptığını ve neler konuştuğunu rivâyet etmektedir.²²¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir gün yatsı namazını geciktirmesi üzerine Hz. Ömer'in gelerek; "Ey Allah'ın Rasûlü, Kadınlar ve çocuklar mescitte uyuyakaldılar namazı ne zaman kılacağız"²²² diye durumu arz etmesi ile alakalı rivayeti işittiğimizde kadınların yatsı namazlarına gittiğini hatta bunu çocukları ile yaptıklarını öğrenmekteyiz. Konuyla ilgili olarak dikkate alınabilecek başka sahih bir rivayette Hz. Âişe'den (r.anhâ) nakledilmektedir; "Allah'ın Elçisi sabah namazını kıldırırdı. Mümine hanımlar üzerlerine mırt denilen elbiselerini giyinmiş olarak onunla beraber namaza katılırlardı."²²³ Burada mırt, yünden veya haz denilen kumaştan elbise anlamına gelmekte olup bununla namaza gittiklerinin söylenmesi hanımların yine camide olduğunu göstermektedir.

²¹⁸ Nüreddîn Ali b. Ahmed es-Semhudî, *Vefâ'ul-vefâ bi ahhâri dâri'l-mustafâ*, (Beyrut: 1971), 2/693.

²¹⁹ Buhârî, "Ezan", 65, 163; Müslim, "Salât", 191; Ebû Dâvûd, "Salât", 122, 123; Tirmizî, "Salât", 159; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd* (Kuveyt: 1981), 1/265.

²²⁰ Buhârî, "Ezân", 163, 167; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. M. Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 3/ 108.

²²¹ Ebû Dâvûd, "Melâhim", 4326.

²²² Buhârî, "Mevakit",22; "Ezan", 161, 162; "Temenni", 9; "Nesâî", "Salat",19; Dârimî, "Salat", 19/1/272; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 199, 215.

²²³ İmam Malik, *el-Muvatta*, "Vükût", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/22, 26, 179, 248,259; Buhârî, "Salat", 13; "Mevakit", 27; "Ezan", 163; Müslim, "Mesâcid", 230,231,232; Ebû Dâvûd, "Salat", 8; Tirmizî, "Salat", 2; Nesâî, "Mevakit",25; "Schv", 101; Dârimî, "Salat",20.

Başta Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) olmak üzere pek çok kaynakta yer alan bu hadisler, kadınların sabah ve yatsı namazlarına gittiklerini açıkça göstermektedir. Ayrıca kadınların küsuf namazına katıldıkları da sahih hadislerde yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi bu namaz gündüz vaki olmaktadır. Bunlar da kadınların gündüz namazlarına katıldıklarını göstermektedir. Allah Rasûlü de onları eliyle selamlardı.²²⁴ Hatta onlardan bazısının mescide hizmet etmesine izin vermiş²²⁵, kimisine ise orada bir çadır kurup konaklama fırsatı tanımıştır.²²⁶

2.3. SAHÂBÎ KADINLARININ UYGULAMALARI

Kadının cemaatle namaz kılması meselesine hanım sahâbîlerin uygulamaları açısından bakacak olursak; eğer kadının namazını evinde kılması mescitte kılmasından her hâlükârda daha faziletli olsaydı, önde gelen sahâbî hanımlar cemaat namazına katılmakta ısrar etmez ve bilfiil cemaatle namaz kılarak bu faziletten mahrum kalmazlardı. Nitekim, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ (r.anhâ) (ö. 73/692), Ümmü Fadl (r.anhâ), Fâtıma bnt. Kays (r.anhâ), İbn Mes'ûd'un hanımı Zeyneb (r.anhâ) (ö. 32/653'ten sonra), Ümmü Derdâ (r.anhâ) (ö. 30/650), Hz. Ömer'in hanımı Atike bnt. Zeyd (r.anhâ) (ö. 40/660) ve Rübeyyi' bnt. Muavviz (r.anhâ) (ö. 70/689'dan sonra) gibi hanım sahâbîler cemaate devam eden kadınlar arasında zikredilmektedir.²²⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde, onun verdiği ruhsattan hareketle ve gösterdiği âdâba riayet ederek, kadın ve kızların, vakit namazları²²⁸ve Cuma namazlarından başka bayram namazlarına da katıldıkları görülmektedir.²²⁹ Vahiy meleği Cebrail'den abdest almayı ve namaz kılmayı öğrenen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, bunları eşi Hz. Hatice'ye öğrettiği²³⁰ ve onun Hz. Peygamberle (s.a.v.) beraber Kâbe'de ve Kâbe dışında namaz kıldığı rivâyet edilmektedir.²³¹ Bunun yanında, Amre bnt. Abdurrahmân (ö. 106/724) ve Ümmü Hişâm bnt. el-Hâris b.

²²⁴ Tirmizi, "İsti'zan", 9; Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 360.

²²⁵ Buhârî, "Salât", 72,73; Müslim, "Cenâiz", 71.

²²⁶ Buhârî, "Salât",57.

²²⁷ Ebû Şakka, *Tahrîru'l-mer'e*, 3/ 29.

²²⁸ Buhârî, "Salât", 13; "Mevâkîf", 22, 27.

²²⁹ Buhârî, "Salât", 2; "İydeyn", 15, 21.

²³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/ 261.

²³¹ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. M. Hamidullah (Konya: 1981), 119; Taberî, *Târîh*, 2/ 311.

Nu'mân el-Ensâriyye adlı hanım sahâbîler, Kaf suresini, insanlara Cuma günü hutbe yaparken Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ağzından öğrendiklerini söylerler.²³² Bir kadın râvî de, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarından olan Safiyye bnt. Huyey'in (ö. 50/670 [?]) cuma namazını cemaatle kıldığını nakletmektedir.²³³ Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Asr-ı saadette yaşayan kadınlardan bazıları, cuma namazlarına katılır ve hem cuma günü hem de diğer günlerde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı sohbetleri dinlerlerdi.²³⁴ Kaynaklarda yer alan bazı rivâyetlerden, mahalle mescitlerinde veya bazı evlerde cemaatle namaz kılındığı zaman kadınların da erkeklerin arkasında saf tutarak cemaatle namaz kıldıkları anlaşılmaktadır.²³⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.); “Eşleriniz sizden gece mescide gitmek için izin isterse, onlara izin veriniz” buyurmuştur. O halde mescitte namaz kılmak için hanımlara izin verilmesi konusunda, Hz. Ömer'in hanımını burada zikretmek yerinde olacaktır. Hz. Ömer'in Âtike bnt. Zeyd isimli sahâbî hanımlardan bir eşi vardı. Yatsı ve sabah namazlarını mescitte cemaatle kılıyordu. Hz. Ömer eşine, “Yemin ederim ki yaptığın bu işi istemediğimi biliyorsun” deyince eşi, “Ben de yeminle belirteyim ki, bana yasak koyuncaya kadar mescide gitmeyi terk etmeyeceğim” dedi. Bunun üzerine Ömer, “Ben de sana yasak koymayacağım” dedi.²³⁶ Çevresindekiler Âtike'ye dediler ki: “Ömer'in kıskanç olduğunu, yatsı ve sabah namazlarında mescide gitmenden hoşlanmadığını bildiğin halde neden böyle yapıyorsun?” Âtike, “Yasak koysun, engel olan mı var?” deyince, soruya daha önce zikrettiğimiz Hadîs-i Şerifi söyleyerek cevap verdi: “Evet, Rasûlullah'ın şu sözü Ömer'in yasak koymasını engelliyor: ‘Allah'ın kadın kullarının mescide gitmelerine yasak koymayınız.’” Mescide devam konusunda böylesine azimli ve ısrarlı olan bu hanım, Hz. Ömer mescitte saldırıya uğradığı vakit de orada bulunuyordu.²³⁷

²³² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 436; Müslim, “Cum'a”, 50-52; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd*, 1/425.

²³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/491.

²³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/216, 252, 255.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/243; 8/406; Buhârî, “Ezân”, 78; Ebû Şakka, *Tahrîru'l-mer'e*, 3/28.

²³⁶ Abdurrazzâk, İbn Himmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, (Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî, 1983), 1-11; Buhârî, “Ezan”; 162, “Cum'a” 13; Müslim, “Salât”, 134,135; Ayrıca bkz., Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, thk. Muhyiddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 1/227.

²³⁷ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 3/148.

2.4. KADINLARIN TOPLU KILINMASI EMREDİLEN NAMAZLARI CAMİDE CEMAATLE KILMASI MESELESİ

Cuma ve bayram namazları farz, vacip, nafîle sayabileceğimiz bütün namazlardan farklıdır. Her bir namaz cemaatle ve ferdi olarak kılınış açısından uygunluk arz ederken bu namazların cemaat ile kılınmasının onların sıhhat şartlarından olması hususunda ittifak vardır.²³⁸ Dolayısıyla bu namazlar ancak cemaat halinde edâ edilebilirler. Bununla birlikte bu iki namazda bütün namazlardan farklı olarak hutbe okunmaktadır. Ayrıca namazlar vakitleri itibariyle de farklılık göstermekte olup bayram namazı senede iki kez kılınır, cuma namazı ise haftalık bir namazdır. Bayram namazı ve Cuma namazı kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç her yaş ve cinsten insanın aynı mekânda hazır bulunmasını gerekli kılmakta olduğundan sosyal bir bağlayıcılık ve bilinç yönü de vardır. Bu yönüyle sırf bir ibadet olmanın ötesinde anlamlara sahiptir. Yalnızca cemaatle kılınan namazların durumu kadınların bu namazlara katılması açısından da değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

2.4.1. Kadınların Cuma Namazına Katılımı

İmam Mâlik'in Cuma namazının sünnet olduğuna dair şaz görüşü²³⁹ gibi bazı farklı değerlendirmeler hariç tutulursa yükümlülük şartlarını taşıyan herkesin özürsüz olarak terk edemeyeceği ve bizzat edâ etmesi gereken aynî vaciplerdendir.²⁴⁰ “*Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın*”,²⁴¹ “Cuma namazına gitmek ergenlik çağına ulaşmış her müslümana farzdır”²⁴²; “Allah'a ve ahiret gününe iman eden herkese -hasta, yolcu, kadın ve köle hariç- Cuma namazı vaciptir”²⁴³; “Cuma namazı, köle, kadın, çocuk ve hasta olanlar dışında her müslümanın cemaatle edâ etmesi

²³⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1409/1987), 2/23; Kâsânî, *Bedâi*, I,266; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1,124; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, Thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvd, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye (Beyrut, tsz.), 1,515. Bayram namazının şart olmasının hükmü için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I2/37; Kâsânî, *Bedâi*, 1,275.

²³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/122.

²⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/123.

²⁴¹ el-Cuma 62/9.

²⁴² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 129.

²⁴³ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen*, Thk: es-Seyyid Abdullah Hâlim Yemânî (Beyrut: 1386/1966), 2/3; Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasanî el-Beyhâkî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, Thk: Muhammed Abdülkadir Atâ (Mekke: 1414/1994), 3/184.

gereken vacip bir haktır”²⁴⁴; “Cuma namazı, ezanı duyan herkese vaciptir”²⁴⁵. Verdiğimiz ayet ve hadisleri Cuma namazının farz olmasına delil olarak gösterebiliriz.

Yukarıdaki âyet-i kerimeden anladığımız kadarıyla Cuma namazının hükmü umum ifade etmektedir. Ancak hadislerde bu umum ifadesi tahsis edilmiş ve kadınlar, hastalar, yolcular, köleler hariç tutulmuştur. Bununla birlikte Cuma namazı ezanı duyanlara farzdır hadisinde de bir genelleme söz konusudur. Ancak burada İmam Şâfiî gibi birçok alimden farklı bir yorum dile getirilmiştir.²⁴⁶ Burada ifade edilmek istenen kimlerin bu namaza gideceği değil, namaz için camiye yani cemaate gidilmesi gerektiğidir.

Cuma namazının yükümlülük şartları diğer namazlarla aynı olmakla birlikte farklı olarak birkaç hususi şart daha mevcuttur; erkek ve sağlıklı olmak bunların başında gelir.²⁴⁷ Cuma namazı kılmakla yükümlü olmayan kişiler, mesela Müslüman bir kadın, Cuma namazı için camiye gider ve cemaatle namaz edâ ederse, namaz geçerli olur. Bununla birlikte öğle namazını kılmaması gerekmez.²⁴⁸ Cuma namazının yükümlülük şartları, uygulamada kadınlar ve diğer tenzih edilenler için kılınmasını engelleyen şartlar değildir. Zira bu namaz açısından kadınlar sadece teklif dışı tutulmuşlardır.²⁴⁹ Dolayısıyla kadınların Cuma namazını kılıp kılmaması tamamen kadınların kendi isteklerine bırakılmıştır. Yani bu durumda fıkıh mezhepleri arasında önemli bir görüş farklılığı bulunmamaktadır.

Ancak Şâfiî mezhebine mensup alimlerden Mâverdî (ö. 450/1058) bu görüşten daha farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Kadın, köle ve yolcu olanlara Cuma namazı kılmak vacip olmadığı gibi, cemaatle birlikte Cuma’da hazır bulunur ve namaz edâ ederlerse, bu namaz sahih kabul edilmez öğle namazı yerine de geçmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) onları, Cuma namaz kılmaları vacip

²⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âşâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Beyrut: 1995), 1/446; Ebû Dâvûd, “Cuma”, 208,209,215; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/425.

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 206-208; Dârekutnî, *Sünen*, 2/6; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/283.

²⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ûm*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, (Mansûre: Dârü’l-Vefâ, 1422/2001), 1/330.

²⁴⁷ Mâverdî, *el-Hâvi*, 2/403-404; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/123.

²⁴⁸ Şâfiî, *el-Ûm*, 1/327,399-400; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/446; Kayrevânî, *er-Risâle* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 43; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/23; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/265; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l müctehid*, 1/123; Nevevî, *el-Mecmû’* (Beyrut, Dâru’l-fikr, ts.) 4/483,484.

²⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/446; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/22-23; Kâsânî, *el-Bedâi’*, 1/259; Nevevî, *el-Mecmû’*, 4/484.

olanlardan istisna etmiştir. Cemaatle birlikte namaz kılsalar bile özürleri (kadınlık, kölelik, seferilik) devam etmektedir. Fakat hasta böyle değildir. Onun cemaatte hazır bulunmasıyla birlikte özür de kalkar.”²⁵⁰ Mâverdi'nin bu değerlendirmesi namazın vucubiyetinin olmadığına ifadesi açısından yerinde olsa da kılınması halinde geçerliliğinin olmaması açısından isabetli bir değerlendirme olamaz. Çünkü bu uygulama Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi pratiğiyle uyuşmamaktadır.

Burada akla takılan ilk soru; “kadın için, Cuma namazı kılmak üzere camiye gitmesi mi, yoksa öğle namazını kılmak üzere evinde durması mı daha evladır? Bu soruya birçok niteliğe bakılarak cevap verilir. Örneğin, kadının yaşlı-genç olması, fiziki görünümü²⁵¹ ve fitne söylemleri²⁵² bunlardan bazılarıdır. Bazı Hanefî bilginlerin bu konuya dair değerlendirmeleri şöyledir: “Kadınlara Cuma namazının farz kılınmamış olması, namazın bir özelliğinden dolayı değil, zarar gelme veya meşakkat olma ihtimalinden ötürüdür. Kadın, eşiyile ilgilenme ve evine hizmet etmeyle meşguldür. Ayrıca erkeklerin bulunduğu ortamlara çıkması fitneye yol açabilir. Bundan dolayı cemaatle de mükellef değildir.”²⁵³

Kadınlara Cuma'nın vacip olmamasının gerekçesini Şâfiî alimlerden Şîrâzî de (ö. 476/1083), erkeklerle aynı mecliste bulunması (ihtilat) olarak açıklamıştır.²⁵⁴ Fakat Nevevî bu görüşe karşı çıkar. Çünkü kadınların cuma günü namaz için hazır bulunmalarını, ihtilat olarak değerlendirmez; kadınların erkeklerin arkasında saf tutarak namazlarını eda edebileceklerini savunur. Kaldı ki kadınların, Mescid-i Nebî'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve erkeklerin arkasında namaz kıldıkları birçok sahih hadislerle sabittir. Diğer yandan kadınların erkeklerle bir arada bulunmalarında, dinen uygun bulunmayan halvet durumu söz konusu olmadığı sürece herhangi bir sakınca yoktur.²⁵⁵

İslam hukukçularının genel kanaati, Cuma namazı için camiye gitmektense evinde öğle namazını kılmasının daha uygun olduğudur.²⁵⁶ Fakat kadının bahsedeceğimiz gibi birtakım hususlara riayet etmesi kaydıyla Cuma namazında

²⁵⁰ Mâverdi, *el-Hâvi*, 2/403-404.

²⁵¹ Kayrevânî, *er-Risâle*, 43.

²⁵² Abdullah Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti ile İlgili Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü”, *Marife* 4/2 (Eylül 2004), s.59.

²⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/22-23; Kâsânî, *Bedâi'*, 1/258.

²⁵⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/483.

²⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/484.

²⁵⁶ Zeydan, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim* (Beyrut: 1417/1997), 1/268.

hazır bulunmasının, hutbede dile getirilen hususlardan yararlanma, Cuma'ya gelen Müslüman hanımlarla tanışıp sosyalleşme, her müslümanın vazifesi olan tebliğ ve davet fırsatı yakalama gibi önemli faydalar getireceği gerekçesiyle farklı değerlendirmeler de mevcuttur.²⁵⁷

Sonuç itibariyle kadınlar, cuma namazı kılmakla yükümlü olmamışlardır. Bu konuya dair Kur'an'ın kuşatıcı/genel (âmm) talebi, sünnet tarafından tahsis edilmiştir. Bu rivayet mürsel olduğu gerekçesiyle uygulanabilirliği açısından eleştiriye konu olmuştur. Ancak konuyla ilgili mevsûl-merfû farklı rivayetler bulunmaktadır ve bu hükme temel teşkil etme açısından söz konusu rivayet ümmet tarafından kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus; bu namazın özelliğinin erkeklere has olmasından ya da kadınların ona layık olmaması gibi sıkıntılı bir fikirden dolayı değil kadınların sosyal hayattaki vazifeleri ve durumu itibariyle arada bir denge kurulmasından ötürü olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.2. Kadınların Bayram Namazına Katılımı

Müslümanların bayramları ibadet ederek başlar; tekbir getirilir, sabah namazı daha sonra da bayram namazı kılınır. Mescitlerde namazlar kılındıktan sonra vaaz ve hutbe dinlenir, dualar edilir. Bundan sonra ise müminler birbirleri ile bayramlaşır. Bu ise namazın ahlaki ve sosyal yanısıdır.

Bayram namazı Hanefi mezhebine göre vaciptir farz kadar kesin olmamakla birlikte her Müslüman'a emir niteliğindedir. Ancak durum Şafi ve Maliki Mezhebine mensup olanlara göre ise Rasûl'ün müekked sünnetidir. Hanbeli mezhebine göre ise farz-ı kifayedir. Görmüş olduğunuz gibi bu konuda İslam alimleri ortak bir kararda buluşmamışlardır. Ve bu konunun bir diğer uzlaşamama noktasıysa kadınlar için bayram namazı kılmanın hükmü olmuştur ve mezhebimize göre kadınlar bayram namazı için sorumlu değillerdir fakat imkan olduğu taktirde kılabilirler.²⁵⁸ Şafi

²⁵⁷ Zeydan, *el-Mufassal*, 1/269.

²⁵⁸ Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed Semerkandi, *Tuhfetü'l-fukaha*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 1/161-166.

mezhebine mensup kadınlar için ise üzerine beş vakit namaz farz olan her kadın ve erkeğe müekked sünnet olarak hüküm verilmiştir.²⁵⁹

Birçok rivayette kadınların Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bayram namazlarına katıldıkları bildirilmektedir.²⁶⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu coşku ve sevinç günleri olan bayram günlerinde bayram namazını camide cemaatle kılma konusunda kadınları teşvik ettiği bilinmektedir.²⁶¹ Nitekim Allah Resulü ile beraber savaşlara katılıp yaralı ve hastaları tedavi eden Ümmü Atiyye (ö. 70/689-90 [?]) adındaki hanım Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu konudaki sözlerinden şöyle bahsetmiştir; Allah Rasûlü bizden, henüz evlenmemiş genç kızları, adetli hanımları, evinin içinde başı örtülü kadınları, Ramazan ve Kurban bayramlarında namaza çağırılmamızı buyurdu. Fakat adet halinde olan kadınların, bu günlerinde namaza katılmamalarını sadece Müslümanların duasına ve hayra katılmalarını emretti. Ben de: "Ey Allah'ın Rasûlü bizden birisi başına örteceği bir şeyi olmadığı için gelemiyor, (namaza gelmeyebilir mi?) dedim. Allah Rasûlü de: "Hanım kardeşlerinden, komşularından biri kendi örtüsünden bir tanesini ona giydirsin" buyurdu.²⁶² Görüyoruz ki Hz. Peygamber (s.a.v.), elbisesi olmayan kadınları dahi bayram namazından uzak tutmadı. Hz. Peygamber (s.a.v.), bayram namazlarını hep açık alanda kıldırılmıştır.²⁶³ Havanın dışarda kılmaya uygun olmadığı, yağmurlu günlerde ise mescitte kıldırılmıştır.²⁶⁴ Bayram günlerinde namaz kılınan bu açık alana "cebbane" denirdi. Hz. Ali'ye göre bayram namazlarını cebbane denilen bu alanda kılmak sünnettir.²⁶⁵ Aslında bu namazların açık alanda kılınması genç, yaşlı, namaz kılan ve kılamayan, sadece günün hayrına ve bereketine ortak olmak isteyen bütün kadınların bayram namazlarına katılmasını kolaylaştırmıştır. Efendimiz yine bir bayram günü bayram namazını kıldırılmış, arkasından bayram hutbesini yapmıştı. Uzakta olan hanımların hutbeyi duymadıklarını gören Allah Resulü, konuşmasını bitirdikten sonra minberden inmiş, kadınların bulunduğu mekâna gelerek onlara hitap

²⁵⁹ Şemseddin Muhammed el-Hatîb Şirbini, *Muğni'l-muhtac ilâ ma'rifeti meâni elfazi'l-minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 1/ 462.

²⁶⁰ Buhârî, "İdeyn", 19, 20, 21; Müslim, "İdeyn", 9; Nesai, "İdeyn", 28-35.

²⁶¹ Buhârî, "İdeyn", 15-21; Müslim, "Salatü'l-İdeyn" 1-3, 10-12.

²⁶² Buhârî, "İdeyn", 15,21; Müslim "İdeyn", 10, 12.

²⁶³ Buhârî, "İdeyn",6.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Salat",257; İbn Mâce, "İkametu's-salat", 167.

²⁶⁵ Beyhâki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/295.

etmiştir.²⁶⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu fiillerinden ve ondan yapılan bu rivayetlerden anladığımız, kadınların bayram gününün bütün nimetlerinden faydalanmalarını istediği hatta o günden hayızlı olan kadının bile namaz kılan cemaatin arkasında durabilecekleri, cemaatle bayram tekbirlerini getirebilecekleri açıklaması da bu tezi destekler niteliktedir.²⁶⁷

Emîr es-San'ani'ye (ö. 1182/1768) göre kadınların bayram namazlarına katılmaları meselesinde üç farklı görüş vardır: ilk görüşe göre kadınların bayram namazlarına katılımı vaciptir. Bu, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin görüşüdür. İbn Abbas'ın da (ö. 68/687-88) hanım ve kızlarını bayram namazına götürmesi, bu görüşü teyit etmektedir.²⁶⁸

İkinci görüş olarak ise bazı alimler kadınların bayram namazına katılımının sünnet olduğunu bildirmektedir.²⁶⁹ Onlara göre Ümmü Atiyye'nin rivayetindeki "bize buyurdu/bize emretti" sözü, "kadınların mutlaka bayram namazına katılmaları gerekir" anlamında değil; kadınlar da bayram namazına isterlerse gelebilir, eğer gelirlerse bu onlar için daha hayırlı bir durumdur, anlamındadır. Bu çıkarım da bizce makul bir değerlendirme olabilir.

Bu konuda San'ani'nin sınıflandırmasına göre son görüş ise bazı gerekçelerle gidilmemesi ya da gidebilecek kadınlara sınırlandırılma getirilmesidir. İmam Şafii'ye göre bayram namazlarına bütün kadınlar katılabilir, fakat yaşlı kadınların katılması daha iyidir.²⁷⁰ Burada herkesin namaza gidebilmesine izin verildiğini ancak gençlerin gitmesinin hoş görülmediğini anlıyoruz. Hanefi mezhebinde ise bu sınırlandırma daha belirgin yapılmıştır; bayram namazına katılma hakkı sadece yaşlı kadınlara verilmiştir. Nitekim imam Muhammed: "Biz, yaşlı olan hanımlar hariç, kadınların bayram namazına katılmalarını hoş karşılamıyoruz, bu görüş aynı zamanda Ebu Hanife'nin görüşüdür", demiştir fakat böyle bir kanaate nereden vardığını bildirmemiştir.²⁷¹ Ancak daha sonra Hanefi alimlerinden Tahavî (ö. 321/933),

²⁶⁶ Buhârî, "İdeyn", 7, 19; Müslim "İdeyn", 2,3; Ebû Dâvûd, "Salat", 239-242; İbn Mâce, "İkametu's-salat", 155.

²⁶⁷ Müslim, "İdeyn", 11.

²⁶⁸ Muhammet b. İsmail Emîr es-San'ani, *Sübülü's-selâm fi şerhi bulûği'l-merâm* (Beyrut: Dâru'I-Ma'rife, 2003) 11/104.

²⁶⁹ San'ani, *Sübülü's-selam*, 11/104.

²⁷⁰ San'ani, *Sübülü's-selam*, 11/104.

²⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybani, *Kitabu'l-âsar*, nşr. Ebû'I-Vefa el-Afgani (Beyrut: 1993), 1/550.

kadınların bayram namazlarına katılmalarının mensuh olduğunu söylemiş, fakat bunu nesh eden delil hakkında bilgi vermemiştir.²⁷² Ayrıca Tahavî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınların bayram namazına katılmalarını istemesinin sebebini de daha başka ifade etmiş ve şöyle demiştir: O devirde Müslüman sayısı az olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.), kadınların bayram namazlarına katılmalarını emretmiş ki, Müslümanlar düşmanlarının gözünde çok görünsün ve böylece düşmanlar korksun.²⁷³

İbn Hazm (ö.456/1064), Tahavî'nin yorumunu eleştirmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), daha önce belirttiğimiz hadislerde kadınların camiye gitmesini uygun gördüğünü açıkça izah etmiştir.²⁷⁴ Bu konuda İbn Hazm'ın yorumu daha makul gelmektedir. Çünkü bu sebep ancak İslam'ın ilk yılları için geçerli olabilirdi, o süreçte Müslümanların böyle bir niyeti vardı. O halde sebep bu olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) fetihten sonra kadınların bayram namazına katılmasını yasaklardı. Bu taktirde Tahavî'nin nesh iddiasını bu iddiaya delil olarak ileri sürdüğü gerekçeyi kabul etmemiz oldukça güçtür.

Netice itibarıyla sünnet üzere kadınların bayram namazlarına katılması uygun görülse de her sünnetin her coğrafya da uyulmasına imkân verilemeyeceğinden ya da kalabalık Müslüman toplumlarda kadınların da bayram namazına katılması ile yeterli uygun yer bulunamayacağından bu durumun gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Ancak eğer kadın katılmak isterse de bunu engelleyen bir delil olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

2.4.3. Kadınların Cenaze Namazına Katılımı

Müslümanların vefat eden kişiler için yapmaları gereken en önemli görev cenaze namazı kılmasıdır. Cenaze namazı ölmüş bir kimse için yapılan bir çeşit duadır. Onun iyi biri olduğuna yapılan şahitliktir.²⁷⁵ Resûlullah (s.a.v.) bir müslümanın ölümü üzerine, “Bir din kardeşiniz vefat etmiştir. Kalkın, onun cenaze

²⁷² San'ani, *Sübülü's-selam*, 11/104.

²⁷³ İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendarî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010) 3/180-181.

²⁷⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/180.

²⁷⁵ Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam Hadislerin Hadislerle Yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 2/235.

namazını kılın”²⁷⁶ buyurmuştur. Kadın olsun erkek olsun yalnız bir kişinin bu namazı kılmasıyla farz yerine getirilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.v.), cenaze namazını kılmanın ve cenazeyi defnetmeye kadar beklemenin önemini açıklamak için: “Cenazenin namazı kılınıncaya kadar bekleyen kişiye bir kırat, cenazenin defnedilmesine kadar bekleyen kişiye ise iki kırat sevap vardır,” dedi. Yanında bulunanlar: “Ya Rasûlullah! Kırat nedir,” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.): “İki büyük dağ gibidir,” dedi.²⁷⁷ Başka bir rivayette: “En küçüğü Uhud Dağı kadar olan iki büyük dağ gibidir,” ifadesi kullanılmıştır.²⁷⁸ Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.)’in cenaze namazının önemini somutlaştırarak anlattığı görülmektedir. Bu rivayet sadece cenaze namazı kılmanın öneminden bahsetmemiş bununla birlikte dua olarak nitelediğimiz bu namazı kalabalık kılmanın da önemini dile getirmiştir. Böylelikle mevta için daha çok sayıda dua eden ve mağfiret dileyen kişi olur.

Cenaze namazına katılım konusunda kalabalık olma ve bunun hikmetinden bahsedilmiş olunması kadınlarında bu namaza katılabileceğine bir izin ve imkan tanıdığı anlaşılıyor. Bununla ilgili bildiğimiz bir diğer mesel ise Rasûlullah’ın kızı Rukiye (ö. 2/624) vefat ettiği zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) onun mezarının başına oturmuştu ve Hz. Fatıma da ağlamaktaydı. Buna dayanamayan Hz. Peygamber (s.a.v.) elbisesinin bir parçası ile onun göz yaşlarını silmiştir.²⁷⁹ Aslında bu rivayet bize Hz. Fatıma’nın doğrudan cenaze namazına katılım sağladığının bir kanıtı olmasa da en azından bize şunun bilgisini rahatlıkla vermektedir ki kadınların mezarlıkta ve defin işlemi öncesi ve sonrasında orada bulunabileceğine dair bir izin niteliğindedir.

Abdullah b. Zübeyir’in (ö. 73/692) naklettiğine göre “Hz. Âişe (r.anhâ), Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (ö. 55/675) cenazesinin mescide getirilmesini ve kendilerinin de cenaze namazını kılmak istediklerini haber verdi. Ashab da bu talebi yerine getirdi. Cenazeyi, müminlerin annelerinin odalarının önüne koydular, O’da cenaze namazını kıldı. Daha sonra cenaze, peykelere bakan cenazeler kapısından çıkarıldı. İnsanların “Cenazeler mescide sokulmamalı” şeklindeki konuşmaları ve bu konudaki ayıplamaları, Hz. Peygamber’in hanımlarına ulaşınca Hz. Âişe (r.anhâ), “Şu insanlar, bilgileri olmadığı bir şeyi ayıplama

²⁷⁶ Müslim, “Cenâiz”, 22/ 66.

²⁷⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 57; Müslim, “Cenâiz”, 945; Tirmizî, “Cenâiz”, 49; Nesâî, “Cenâiz”, 79; İbn Mâce, “Cenâiz”, 34.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 45; Tirmizi, “Cenâiz”, 49; Nesai, “Cenâiz”, 79; İbn Mâce, “Cenâiz”, 34.

²⁷⁹ en-Nisa, 4/21.

hususunda ne kadar aceleci davranıyorlar. Bir cenazenin mescitten geçirilmesi konusunda bizi ayıpladılar. Hâlbuki Resûlullah (s.a.v.), Süheyl b. Beydâ'nın (ö. 18/639) cenaze namazını mescitte kılmıştır.” dedi.²⁸⁰ Hz. Âişe'nin (r.anhâ) Sa'd b. Ebî Vakkas'ın cenaze namazını kılmak istemesi de kadınların cenaze namazını fert olarak da kıldıklarının önemli bir delilidir. Şayet cenaze namazını kadınların kılmayı yasaklanmış yahut hoş karşılanmayan bir durum olsaydı Hz. Âişe (r.anhâ) gibi ilim sahibi bir kadın böyle bir talepte hiç bulunmazdı.

Kadınların cenaze namazına katılmaması hususunda ki fikirlerin en temel kaynağı Buhârî'nin kadınların cenaze namazına katılması adıyla açtığı başlıkta bulunan rivayetlerdir. Ümmü Atiyye; “Cenazeyi takip etmek bize yasaklandı. Fakat pek fazla ısrar edilmedi”²⁸¹ sözü yasaklanmasına delil olan en meşhur rivayettir. Alimler buradaki yasağı haram değil tenzihen mekruh olarak değerlendirmiştir.²⁸²

Şa'bî'ye (ö. 104/722) kadınların cenaze namazı kılmasının uygun olup olmayacağı sorulmuş oda kılamayacaklarını söylemiştir.²⁸³ Mesrûk (ö. 63/683 [?]) ve Mücâhid'in (ö. 103/721) naklettiği haberlere göre Hz. Peygamber'in, cenaze namazını kılarken kadınların bulunmasını uygun görmemiş, onların ayrılmasından sonra namaza başlamıştır.²⁸⁴ Yine Mesrûk'un, cenazedeki kadınların yüzüne toprak serperek dönmelerini istediğini, eğer dönmezlerse kendisinin geri döneceğini ve onlarla birlikte cenaze namazını kılmayacağını söylediği,²⁸⁵ rivayet edilmektedir. Hz. Ömer'in, “Hiçbir kadın cenaze merasimine iştirak etmez” demesi sonucu, cenaze ile erkekler evden çıkınca, kadınların cenazeyi takip etmemeleri için evin kapısını kapatmak gibi farklı tatbiklerin yapıldığını da görmekteyiz.²⁸⁶ Bu ifadelerdeki men etme işinin doğrudan cenaze namazıyla alakalı değil; onu taşıma, defin gibi işlemlerden dolayı olduğunu anlamaktayız. Çünkü bu işler kadının fiziki yapısına ve fitratına ağır gelecek şeylerdir. Bununla birlikte yine kadının katılması ile herhangi bir kötülüğe fitneye sebep olur mu endişesinin de izlerini görmekteyiz.

²⁸⁰ Müslim, “Cenâiz”, 100-101.

²⁸¹ Buhârî, “Cenâiz”, 30; Müslim, “Cenâiz”, 34; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 40; İbn Mâce, “Cenâiz”, 50; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/408.

²⁸² Nevevî, *el-Mecmu'*, 7/2; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/112

²⁸³ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 3/456.

²⁸⁴ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 3/456; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/481

²⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/482.

²⁸⁶ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 3/455, 458; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/481.

Mezhep imamaları bu hususta ittifak halinde değildir. Ebû Hanîfe, kadınlar için cenaze takibinin uygun olmadığını ifade eder; imam Mâlik ise, gençler için uygun görmemektedir. Şâfiî mekruh olduğunu, ancak ölenin yakını olan kadınların katılım sağlayabileceğini söylemekte, Ahmed b. Hanbel de mekruh görmektedir. Bu konuda farklı bir fikri İbn Hazm'da görüyoruz. Konu ile ilgili haberlerin sahih olmadığını iddia ederek kadınların cenazeye katılımının yasaklanamayacağını söylemektedir.²⁸⁷

Hayrettin Karaman, bu konu hakkında "Cemaatte Kadınlar" isimli makalesinde değerlendirmede bulunmuştur. Kadınların cenaze namazına katılım sağlaması hususuna üstü kapalı bir şekilde değinmiş olup, fitne endişesi ile kadınların cemaatten engellenmemeleri gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu fetvalarında “kadınların cenaze namazına katılabileceğini, ancak namazın sıhhatine mâni olmamakla birlikte namazda saf düzenine riayet etmelerinin uygun olacağı” ifade olunmuştur.²⁸⁹ Sonuç olarak kadınların cenaze namazına katılmaları noktasında ihtilaf bulunmakla birlikte büyük bir tartışma konusu olduğunu söyleyemeyiz. Cemaatle namaza katılmasının uygun olmamasına delil olarak gösterilen aynı sebeplerden dolayı ihtilafa düşüldüğünü söyleyebiliriz.

2.5. HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARIN CAMİYE GİTMELERİNİ İSTEMESİNDEKİ AMAÇ NEDİR?

Kadınların cami ile ilişkisine dair şimdiye kadar verdiğimiz rivayetler çerçevesinde bu konuyu değerlendirdiğimizde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuda onları men eden bir tavırdan ziyade gelmeleri ile ilgili söylemlerine rastlamaktayız. Bu teşvik sadece belirli namazlarla ilgili değil daha geneldir. Örneğin; teheccüt namazı için mescide gitmek isteyen hanımlara, Rasûlullah döneminde müsaade edilmiştir.²⁹⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) ibadete devamlılık ve düşkünlük noktasında kadınları erkeklerden ayırmamıştır. Bundan dolayı ki kadınlara da onlar gibi camide ibadet konusunda özgürlük vermiştir. Ancak kadınlarda da bu konuda aşırılığa giden

²⁸⁷ Babanzâde Ahmet Nâim, *Sahîh-i buhârî muhtasarı tecrid-i sarîh terceme ve şerhi*, çev. Hasan Karayığit (Antalya: Düşün Yayıncılık, 2010), 4/361-363.

²⁸⁸ Hayrettin Karaman, “Cemaatte Kadın”, *hayrettinkaraman.net* (Erişim 30 Kasım 2020)

²⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 30 Kasım 2020)

²⁹⁰ Buhârî, “Ezan”, 163.

olduğunda onları uyarmıştır. Hz. Âişe (r.anhâ), Havle bt. Tuveyt'in geceleri uyumaksızın ibadet ettiğini Resûlullah'a bildirdiğinde, ona gücü yettiğince ibadet etmesini, Allah'ın asla yorulmayacağını; fakat kulların yorulacağını söylemişti.²⁹¹ Başka bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v.), mescide gelmiş ve iki direk arasına gerilmiş bir ip görmüştü. Bu ip, bir rivayete göre Hz. Zeyneb'e²⁹² (r.anhâ) (ö. 8/629) bir rivayete göre Benî Esed'den bir hanıma²⁹³ ait olduğunu öğrenmişti. Bu gördüğü üzerine "Biriniz dinç ve keyfi yerindeyken namaz kılsın, güçsüz kaldığı zaman namazı bıraksın" diyerek aşırılığa kaçmakta insanları engellemiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınların mescidi rahatlıkla kullanmalarını teşvik ediyor olması, onların sadece kendileri için değil aile efradı içinde faydalı bir durum doğuracağındandır. Çünkü kadınlar birer örnektir. Yine bir gün erkeklerle beraber kılınan bir bayram namazından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), özellikle kadınları muhatap alarak sadaka vermelerini tavsiye etmiştir.²⁹⁴ Bu hutbenin ardından en çok sadaka verenler kadınlar olmuştur. Yani Hz. Peygamber (s.a.v.) herhangi bir konuda genel bir tavsiyede bulunmak istediğinde cami bunun için en uygun ortamdı.

Lakin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınları mescitte görmek istediğine dair rivayetlerin baskın olmasındaki sebeplerin en önemlisi onları sosyal hayattan uzak tutmamaktı. Çünkü cami asr-ı saadette her şey demektir; ibadethane, hastane, eğitim hane vb... Yani toplumun gelişmesi ve değişmesi için atılacak adımlar için en önemli merkezdi. Dolayısıyla Rasûlullah kadını böyle bir yerden men etmek istemezdi.

²⁹¹ Buhârî, "Teheccüd", 18; Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 542.

²⁹² Buhârî, "Teheccüd", 18.

²⁹³ Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 542.

²⁹⁴ Buhârî, "İdeyn", 19; Müslim, "Salatu'l-İdeyn", 9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ. PEYGAMBER SONRASI DÖNEMDE KADINLARIN NAMAZLARINI CEMAATLE KILMASI VE CEMAATTEN UZAKLAŞMASI MESELESİ

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadının mescitle ilişkisi, cemaate katılımı konularını ele aldığımızda gördük ki kadınlar İslam'ın henüz geldiği bu dönemde sosyal anlamda özgür bir yaşantı biçimine sahipti. Bunun sonucu olarak da camilere çocukları hatta bebekleri ile gidebilmiş cemaatle perdesiz bir şekilde namazlarını eda edebilmişlerdi. Öyle ki bunu hiç ışığın olmadığı zifiri karanlığın çöktüğü yatsı ve sabah namazlarında dahi gerçekleştirebilmişlerdi. Şu an ki pratik hayatın bu şekilde olmadığını gördüğümüzde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra bu konuda hükmen ve amelen bir değişiklik olduğunu söyleyebilmekteyiz. Bu durumu ve gerekçelerini anlayabilmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)'den hemen bir sonra ki dönem olan Hulefa-i Raşidin dönemini kısaca ele alarak başlamanın uygun olacağını düşünmekteyiz. Bundan sonra ise kadının camiden uzaklaşmaya ya da uzaklaştırılmaya çalışıldığını göreceğiz ve bu konuyu muhtemel gerekçeler dahilinde ele alacağız.

Rivayetler değerlendirildiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiillerinde ve tatbikinde olmasa da ondan sonraki dönemde kadının camide yerinin olmaması gerektiği düşüncesinin yanı sıra bazı düzenlemelerle ya da uyulacak kurallarla kadının camiye devamlılığının sürdürülebileceği görüşüne de bu bölümde işaret edeceğiz.

3.1.HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİNDE KADINLARIN CAMİDE CEMAATLE NAMAZ KILMASI DURUMU

İslam tarihinde literatür olarak Hulefa-i Raşidin dönemi ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Hz. Ebubekir'e biat edilmesiyle başlayan ve Hz. Ali ile sona eren dönem kastedilir.²⁹⁵ Devletin kurumsallaşması ve Asrı Saadetteki tatbikatın aktarılması açısından bu dönem İslam toplumu için büyük bir önem arz

²⁹⁵ Eyüp Baş (ed.), *İslam Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 231.

etmektedir.²⁹⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde sosyal hayatta elde ettiği kazanımlar Hulefâ-i Raşidin döneminde de devam etmiştir. Çünkü onlar kendilerine Kuran-ı Kerimi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini kaynak edinmişlerdir. Hulefâ-i Raşidin döneminde kadının durumu ve mescitteki konumu daha iyi değerlendirmek için bu dönem hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Hz. Ebu Bekir hilafeti süresince en çok yalancı peygamberler²⁹⁷ ve irtidat edenlerle mücadele²⁹⁸ etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlayan fetihler Hz. Ebu Bekir döneminde de devam ederek ekonomik iyileşme sürmüştür.²⁹⁹ O kaynağı zayıf olan hiçbir rivayette bulunmamış ve kendi hilafeti süresince de fetva da bulunup amel edilmesine izin verilmemiştir.³⁰⁰ Hz. Ebû Bekir'in talebiyle hilafete geçen Hz. Ömer dönemi ise değişim ve gelişmenin en hızlı olduğu hilafet sürecidir. Fetihler ile ekonomik olarak güçlenilmiş ve hayat standardı yükselmiştir. Ancak geniş çapta yapılan bu fetihler sonucunda başka coğrafyalarda İslam yayılmış ve daha karma bir toplum yapısına dönüşmüştür.³⁰¹

Hz. Ömer kendisinden sonra halife seçimi için bir istişare kurulu oluşturmuştur. Bu heyet içerisinde Hz. Osman 3. halife olarak seçilmiştir.³⁰² Onun hilafetinin ilk 6 yılı sükûnet içerisinde sonraki 6 yıl ise birtakım karışıklıklar içinde geçmiştir. Bu karışıklıklar sonucunda önü alınamayan fitne olayları başlamıştır. Ekonomik açıdan refaha erilmesi fetihlerin en geniş sınırlara ulaşması sosyal hayatta büyük bir değişime sebep olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tedrisatında yetişmiş sahâbî sayısı azalmıştır. Bozulmalar başlamış ahlaksızlık, çekememezlik artmıştır.³⁰³ Ve nihayetinde de Hz. Osman şehit edilmiştir.³⁰⁴ Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hilafete Hz. Ali getirilmek istenmiştir. O ilk olarak devleti kontrol altına alarak Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını değiştirirken diğer taraftan Hz. Âişe (r.anhâ) önceliğini Hz. Osman'ın katillerine vermesini istemiştir. Bu sebepten ötürü bir yanda

²⁹⁶ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/126, 127; Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

²⁹⁷ Taberî, *Târih*, 3/254, 261.

²⁹⁸ Taberî, *Târih*, 3/247, 248.

²⁹⁹ Bahauddin Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem* 3/6 (2005), 203.

³⁰⁰ Baş (ed.), *İslam Tarihi*, 242.

³⁰¹ Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 203, 209, 210.

³⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/339.

³⁰³ Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 209.

³⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/77; Taberî, *Târih*, 4/391, 415-417.

Hiz. ÂiŒe (r.anhâ) ve taraftarlarıyla diğer yanda Muaviye ile karŒi karŒiya gelmiŒtir. Bu çatıŒmalar sonucu ne olursa olsun toplumda baŒlayan bozulmaların artarak devam etmesine sebep olmuŒtur.³⁰⁵

Yukarıda kısaca değindiğimiz Hulefâ-i RâŒidîn döneminde büyük bir deđiŒme görmekteyiz. Bu kadının sosyal hayattaki durumuna ve camideki konumuna da nispeten etki etmiŒ olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınlar Hiz. Peygamber (s.a.v.) zamanında elde ettikleri hakları Hulefâ-i RaŒidin döneminde de benzer  l de kullandıklarını daha önce de ifade etmiŒtik. Bu dönemde sosyal hayatın büyük oranda mescitte hüküm sürdüğünü göz önünde bulundurursak kadınların henüz daha mescitlere gitmesi onların sosyal hayatta aktif ve görünür bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle bu süreçte Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in eŒlerine büyük bir saygı gösterildiğine ve mescitte önemli bir yerleri olduğunu gösteren Öyle bir adet s regelmiŒtir; düğünü olan bir hanım hazırlıklarından sonra ilk olarak mescidi ziyaret eder burada namaz kılıp dua ederdi bunun ardından da Ezvac-ı Tâhirat'ın yanına uğrar onların hayır dualarını alırlardı.³⁰⁶

Bu dönemde hanımların mescitlere sık sık istiŒare ettiklerine delil olarak Hiz. Ömer ile alakalı Şu rivayetleri de verebiliriz. Bir Cuma namazında Hiz. Ömer vaaz verirken kadınların mehirlerinin çok yükseldiğini ve bunun azaltılması gerektiğini s ylemiŒtir. Bunu duyan cemaatten bir hanım ayağa kalkarak ona Öyle itiraz etmiŒtir; “Ey  mer, senin buna hakkın yok. Zira ayet-i kerimede Allah, “Birisine yüklerle (mehir) vermiŒ olsanız bile, onun içinden bir Şey almayın diye buyurmuŒtur.” Bunun  zerine Hiz. Ömer, “Ömer yanlış yaptı, kadın doğru söyledi” dedi.³⁰⁷ Bu kadının rivayetlerde eŒkalinden de bahsedilmiŒtir. Buradan alıyoruz ki, kadınlar namaz için mescide gitmekle kalmaz vaaz yapan halife dahi olsa tezat bir fikre sahip olduğunda bunu rahatlıkla ifade edebilirdi. Öyle ki fiziki özelliklerinden bahsedilmesiyle onun perde arkasından konuŒmadıđına da Şahit olmaktadır.

BaŒka bir nakilden ise daha evvel bahsetmiŒtik; Hiz. Ömer'in eŒine Hiz. Ömer'in onun cemaatle namaz için camiye gitmesinden hoŒlanmadıđı halde neden

³⁰⁵ Varol, “RâŒit Halifeler Dönemi Toplumsal DeđiŒme  zerine Bazı Değerlendirmeler”, 199.

³⁰⁶ Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi)*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 181.

³⁰⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame et-Tahavî, *Œerhu m Œkili'l-asar*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 13/57.

gittiklerini sorduğunda hanımı buna Rasûlullah'ın izin verdiğini söylemiştir.³⁰⁸ Kadının mescitte namaz kılmasıyla alakalı önemli bir husus da Mescitte kadın ve erkekler için ayrı imam bulunmasına dair olan rivayetlerdir.³⁰⁹

Kadınlar Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde eğitim ve öğretim faaliyetlerini mescitlerde sürdürmekteydi. Bu uygulama Hulefa-i Raşidin döneminde de devam etmiştir. Mescid-i Nebevî'nin eğitim öğretim kısmı olan Suffe bu dönemde faaliyetlerine devam etmekle birlikte etkisini kaybetmeye başlamıştır.³¹⁰ Bunun sonucunda Kadınlar eğitim faaliyetleri için mescitten uzaklaşmaya başlamış ve küttâblarda yahut evlerde eğitimlerine devam etmişlerdir.³¹¹

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemi sahabe neslinin yoğunlukta olduğu dolayısıyla huzur, güven ve bu anlamda refahın henüz devam ettiği bir dönemdi. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri nispeten nefislerin devreye girmeye başladığı çalkantıların hüküm sürdüğü dönemlerdi. Yeni toplumlarla tanışılan bu karmaşık düzende kadınla da alakalı bazı cahilî görüşlerin ortaya çıktığını görmekteyiz.³¹² Buna örnek olarak Abdullah ibn Ömer'in (ö. 73/693) fikirlerini açıkça dile getirdiği şu rivayetlerden bahsetmek yerinde olacaktır; "Biz Rasûlullah zamanında hanımlarımıza söz söylemek ve istediğimiz gibi davranmaktan hakkımızda vahiy gelir korkusu ile sakınırdık. Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince, istediğimiz gibi konuştuk ve istediğimiz gibi davrandık."³¹³ Başka bir rivayette ise Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın "Hanımlarınız mescide gelmek için izin isterlerse onlara engel olmayın" dediğini anlatırken, bir oğlu "Vallahi engelleriz!" diye yemin ederek kadınların bu izin sonucunda fitne çıkarabileceklerini söyleyerek onlara olan güvensiz tavrını ortaya koymuştur.³¹⁴ Bu ifadeler neticesinde bizler Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sadece bir nesil sonra nasıl bir değişime doğru yol alındığını görmekteyiz.

³⁰⁸ Buhârî, "Cuma", 11.

³⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/281.

³¹⁰ Mehmet Şeker vd. (ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* Külliyyatı (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/504.

³¹¹ Ahmet Önkâl, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu* (Konya: Kardelen Yayınları, 2006), 434.

³¹² Kadın aleyhine oluşan fikirler için bkz. Rıza Savaş, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1996), 66-73.

³¹³ Buhârî, "Nikâh", 80.

³¹⁴ Müslim, "Salât", 135,138.

Öte yandan yine bu dönemde Hz. Âişe'nin (r.anhâ) -ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alacağımız- kadınların mescitlere gelirken Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında dikkat ettikleri hususlara artık özen göstermeyip uymadıklarına dair olan rivayetleri bulunmaktadır.³¹⁵ Buna ilaveten Hz. Ömer bir hutbesinde ihtiyaç hissetmiş olacak ki hususi olarak, kadınların süslenmeleri ve mescit adabı hakkında açıklamalarda bulunduğu rivayet edilmiştir.³¹⁶ Mescitte Hz. Ömer ihtilata sebep olmaması hasebiyle bazı tedbirler almıştır.³¹⁷ Yine bu dönemde Hz. Ömer nüfusun artması ile mescitlerin yetersiz kalması sonucunda kadınlara bazı sınırlandırma getirerek öncesinde mescitte uzunca vakit geçiren kadına artık sadece vakit namazlarına gelme izni verilmiştir.³¹⁸ Aslında bu rivayete baktığımızda kadın-cami ilişkisinin şuan yaşadığımız toplumda hali hazırdaki ilişkiye göre daha ileri bir düzeyde olduğunu görmekteyiz. Lakin bunu yavaş yavaş olacak bir dönüşümün başlangıcı olarak nitelemek de mümkün.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Hulefâ-i Raşidin dönemi her ne kadar Rasûlullah'ın izinden gidilen, bizatihi onun tatbikatlarının uygulanmaya çalışıldığı bir sürece sahip olsa da kadının camiden uzaklaşması gerektiği söylemlerinin temeli atılmaya da bu dönemde başlanmıştır.

3.2.KADININ CAMİDEN UZAKLAŞMASINDA ETKİLİ OLAN TEMEL NEDENLER

İslam dini kadının bazen insan yerine dahi konmadığı bir dönemde gelerek ona sosyal bir alan ve haklar vermekle birlikte bu düzenlemelerinde önünü açık bırakarak devamlılığını sağlamak istemiştir. Ancak bunun tamda planlanan gibi gitmediğini sonrasında yaşanan olaylarda görmekteyiz. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra İslam'a ya henüz girmiş ya da İslam'ı sindirememiş kimselerin eski inanç ve kültürlerini İslam'a uygulamaya çalışmaları, yerleşik kültür ve geleneklerin dine baskın çıkması, dînî metinlerin yanlış anlaşılıp yorumlanması ve toplumda görülen ahlâki zaaf lar gibi tavırlar bu durumun başta gelen sebepleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunların sonucu olarak değişen durumlardan birinin günümüzde kadınların erkekler

³¹⁵ Müslim, "Salât",144.

³¹⁶ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 4/318.

³¹⁷ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 1/75, 76.

³¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/296.

kadar camiye devam etmemeleri olduğunu görmekteyiz. Bunun sebeplerini de şu şekilde sıralayabiliriz.

3.2.1. Hz. Âişe'nin Kadınların Mescide Gitmelerini Hoş Görmediğini Belirtmesi

Kur'an-ı Kerim'de kadınların camiye gidip cemaatle namaza katılmaları ve oradaki eğitim faaliyetlerinden faydalanmaları ile ilgili herhangi bir kısıtlama bildirilmemiştir. Bununla birlikte Peygamber (s.a.v.) eşlerinin de namazlara katıldıklarını dile getirmiştik, buna örnek olarak yine Hz. Âişe'nin (r.anhâ) yatsı namazının geciktiği bir günde mescitte kadınların ve çocukların uyuya kalmış olduklarını haber vermesini³¹⁹ verebiliriz.

Ancak Hz. Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra bazı problemler görmüş ve şöyle bir rivayette bulunmuştur; “Eğer Rasûlullah (s.a.v.) kadınların (süslenme, giyinme ve koku sürünmeden yana) ihdas ettiklerini görseydi, İsrail oğullarının kadınlarının menedildiği gibi onları mescide çıkmaktan menederdi.”³²⁰ Bu ifadeyi daha önce Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbî döneminde kadının camideki konumu örneklerle gördüğümüz için çok daha kolay yorumlayabiliriz. Ve biliyoruz ki bu dönemde mescitlerde ibadet etmeleri ve vakit geçirmeleri yadırganmamıştır.³²¹ Ancak Hz. Âişe (r.anhâ) bu dönemdeki ahlaki çöküntüyü ortaya koymak istemektedir. Ayrıca bu rivayet kadınların mescide gitmemesi gerektiği düşüncelerine delil olarak gösterilmişse de biz bu ifadelerden; Hz. Âişe'nin (r.anhâ) kadınların giyim kuşamını ve camide bulunduğu süre içerisindeki tutumlarını beğenmediği ve Müslüman bir kadına yakıştırmadığı için onları uyarmak istediğini anlayabiliriz. İhtimaldir ki Hz. Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber (s.a.v.) bu rivayet Hz. Âişe (r.anhâ) tarafından sadece kişisel bir değerlendirmedir.

Netice olarak eğer kadınların camiye devamıyla ilgili bir değişim olması gerekecek olsaydı bunu Hz. Peygamber (s.a.v.) öngörüsü ile elbette ki kendi zamanında dile getirir ve uygulamaya koyardı. Bu konu hakkında bir boşluk

³¹⁹ Buhârî, “Ezan”, 162; Tirmizî, “Cum'a”, 48.

³²⁰ Buhârî, “Ezan”, 163; Müslim, “Salât”, 30/144; Ebû Dâvûd, “Salât”, 53/569.

³²¹ Tevhit Bakan, “Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı”, *ATAÜİFD* 30 (Erzurum: 2008), 42.

bulunsaydı, yani Hz. Peygamber (s.a.v.) hiç kadınlara cemaate katılmayı tavsiye etmemiş olsaydı o taktirde sahabe kavline yönelmek yerinde olacaktı. Çünkü sahabe kavlinden hüküm bulunmadığı noktalarda hüccet olarak görülmesi icmâ ile kabul edilmiştir.³²² O halde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yapılması istenen bir durumun Hz. Âişe (r.anhâ) tarafından reddedilmesinin hadisleri uygulama noktasından aykırı bir durum olacağı görüşündeyiz. Elbette ki Hz. Âişe'nin (r.anhâ) ilmî birikimi ve takvası su götürmez bir gerçektir. Lakin burada eleştirdiği bir hususu belki duygusal olarak dile getirirken sert bir söylemle ifade etmesinden kaynaklı bir yasaklama olarak algılamak yerinde olacaktır. Kaldı ki burada bu rivayetin nasıl yorumlandığı da çok önemli bir noktadır.

Aynî (ö. 855/1451), Buhârî şerhinde Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayetine bir açıklık getirirken, “Hz. Âişe (r.anhâ) Mısırlı kadınları görmüş olsaydı onlar hakkındaki hükmü ne olurdu” demiş ve bu Mısırlı kadınların yapmış oldukları birtakım hataları şöyle zikretmiştir: “Mısırlı kadınların elbiseleri çeşitli ipeklilerdendir. Son derece nadide çarşaf lar içinde lüks vasıtalarla binerek iki taraftan yenlerini sarkıtırlar. Nil'deki gemilere erkeklerle karışık kadınlar da biner. Bazıları yanık ve yüksek sesleriyle şarkılar söylerler. Aralarında kadehler tokuştururlar. Kadınlar erkeklere galiptir. Mühim işlerde erkeklere onlar hükmeder. Bazıları erkeklerle kadınların ahlakını bozmak için şeriatın asla razı olmayacağı fiil ve hareketlerde bulunurlar. Kadınlardan bir sınıf fahişelik ederler. Bunlar oturarak fitne için fırsat kollarlar. Bir kısmı sokaklarda dolaşarak erkek avlarlar. Bir sınıf kadınlar evlerde ve hamamlarda hırsızlık ederler. Başka bir sınıf büyüçülük eder, düğümler üzerine üfürürler. Bir kısmı pazarlarda erkeklerle birlikte satıcılık eder, yaygara koparırlar. Bazıları erkek ve kadınlara ücret karşılığında çeşitli oyunlar kıvırır, şarkılar okur. Bir sınıf da kocalı kadınlarla erkekler arasında aracılık yapmakla meşgul olurlar. Ve daha nice nice şeriat kaidelerinin haricinde cürümler irtikâp ederler.”³²³ Aynî'nin burada Mısırlı kadınlar için sıraladığı durumlar günümüzde aslında birçok kadın için geçerlidir. Hatta sadece kadınlar için değil erkekler için de geçerli bir durumdur. İslam'ın nazil olduğu ilk günden bu yana kadınların giyim kuşam ve tavırlarında büyük değişimler olduğu aşikardır. Peki bu değişim ve

³²² Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 5/201.

³²³ Dâvûdoğlu, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, 3/1389-1392.

bozulmalar sadece kadınlarda mı olmuştur? Erkeklerin uymaları gereken kurallar yahut en azından dikkat etmesi gereken hususlar yok mudur? Kadınların camiye gitmelerini ve burada vakit geçirmelerini engellemeye yönelik olarak sunulan en temel görüş, fitne söylemlerinin temel sebebi nedir?

3.2.2. Toplumun Namus Kavramına Yüklelediği Anlamdan Dolayı Kadına Dair Fitne Söylemi ve Kıskançlık

Günümüzde namus kavramına dair erkeklere karşı bir müsamaha söz konusuyken sanki bu kavram sadece kadınlara atfedilmiş gibi bir yaşam biçimi vardır.³²⁴ Oysa Müslümanlığın şiarından olan namus her erkek ve kadın için dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur.³²⁵ Bu noktada kadın ile erkek, her iki cins arasında hiçbir farkın olmadığını anlamak için şu ayetlere bakmak gerekir: “*İman eden erkeklere söyle gözlerini harama bakmaktan sakındırsınlar, namuslarını korusunlar. İnanan kadınlara da söyle, onlar da gözlerini harama bakmaktan sakındırsınlar ve namuslarını korusunlar.*”³²⁶ “*Onlar sizin için elbise, siz de onlar için elbisesiniz.*”³²⁷ İslam coğrafyasının genişlemeye ve karışıklıkların çıkmaya başladığı dönemden bu yana kadınlar çalışma hayatı dahil birçok alanda aktif şekilde rol almıştır, çalışma hayatı da buna dahil. Ancak onların fitne sebebi ile ilim ve ibadet merkezi olan camilere gitmeleri hoş karşılanmamış hatta fıkıh alimleri tarafından yasaklanmıştır.

Fitne kavramı hem Kur’ân-ı Kerim’de hem de hadislerde sıkça kullanılan ancak tek bir anlamı olmayan ve kullanıldığı yere göre anlam kazanan bir niteliğe sahiptir.³²⁸ Bu kavramın başlıca tanımları; imtihan etme, maddî ve manevî sıkıntı ve belâ ile sınama, kandırma, gönlü çelme, şaşırtma ve büyülemedir. Bundan dolayıdır ki insanın içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini

³²⁴ Doğu Ergil, *Türkiye’de Terör ve Şiddet* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1980), 77- 78,83.

³²⁵ Musa Carullah, *Hatun*, Haz: Mehmet Görmez (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 50.

³²⁶ en-Nur 24/30. 45.

³²⁷ el-Bakara 2/187.

³²⁸ el-Bakara, 2/102; et-Tâhâ, 40/85, 90, 131; Bakara, 2/191, 193, 217; Nisâ, 4/91 (Fitne kavramına dair Kur’an-ı Kerimden daha fazla tanımlama için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân fi lesâyidi’s-Şeytân* (Riyad: ts.), 2/578, 584.); Buhârî, “Fiten”, 4, 5. (bk. Mustafa Çağrı, “Fitne”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996), 13/156.).

engellediği için kadına ‘fettan’ denilmiştir.³²⁹ Bu kadar çok manayı karşılaması fitne kavramını şeri mana da anlamlandırma konusunda karışıklığa yol açmaktadır.³³⁰ Fukaha fitne kelimesini kadınla alakalı olarak kullanmış ve genel manada fitneyi erkeğin şehvî duygularını harekete geçiren olarak kullanmışlardır. Yani fitne kavramı kadınların erkeklerin içine karışarak gayri meşru ilişkilere sebep olmasıdır.³³¹

İbn Hacer (ö. 852/1449) “Hz. Peygamber (s.a.v.), ölü ve dirilerin fitnesinden Allah’a sığınır”³³² hadisinde geçen dirilerin fitnesi ifadesini, “insana hayatı boyunca ârız olan dünya, şehvetler ve cehaletlerle imtihan...” olarak açıklamıştır.³³³ Şevkânî de(ö. 1250/1834), “kadınların saftaki en uygun yerlerinin arka saf” sözlerini dile getirdiği rivayetleri gerekçelendirirken, “çünkü kadınların erkeklere karışması ve erkeklerin kalplerinin onlara takılmamasını en iyi sağlayan arka saftır”³³⁴ şeklinde değerlendirmiştir.

Fitnenin temel sebebinin fitne olduğuna dair olan hadis yorumlarının,³³⁵ fakihlerin fitne kavramına yükledikleri anlamdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Elbette ki fitnenin ortaya çıkması birilerine ve bir nedene bağlıdır. Ancak bunu bütünüyle kadına yüklemenin ne kadar mantığa uygun bir tavır olduğu tartışılır. Ve bunun sonucu olarak kadın bazı haklardan mahrum bırakılmıştır. Öyle ki bir hadis araştırmacısı bu konuyla alakalı şöyle bir sonuca varmıştır; “kadının fitneci olduğunu ifade eden rivayetler kabul edilemez. Bunlar önceki kültürlerin ürünü olup İslâm’a sonradan sokulmuş ve günün anlayışını beslediği için de hadisleştirilmeye çalışılmıştır.”³³⁶

Fitneye dair yapılan bu değerlendirme aslında birtakım gerçekleri göz ardı etmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerimde mal ve evladın da fitne olduğu

³²⁹ Mehmet Erdoğan, “Fitne”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 2019), 114-115.

³³⁰ Muhammed Hâşim Kemâlî, *İslâm’da İfade Hürriyeti*, çev. Muhammed Şeviker (İstanbul: Erkam Mat., 2000), 40-41.

³³¹ Kâsânî, *Bedâi’*, 5/122.

³³² Buhârî, “Ezân”, 149, “Cenâiz”, 88, “Dea’vât”, 38; Müslim, “Mesâcid”, 127, 130, 132.

³³³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/319.

³³⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr min ehâdisi seyyidi’l-ahyâr* (Kahire: Daru İbn Affan ve Daru İbn Kayyim, 2005), 3/184.

³³⁵ Buhârî, “Nikâh”, 18; Müslim, “Zikr”, 97, 98; Tirmizî, “Edeb”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 19; Ahmed b. Hanbel, *El-Müsned*, 5/200, 210.

³³⁶ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalp Yargılarda Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 41-65.

söylenmektedir.³³⁷ Ancak bu ikazlar kendi hedefinden saptırılıp kadın karşıtı bir söylem olarak kadının bazı haklarını kısıtlamasına sebep olmamalıdır. Nitekim hiçbir müfessir çıkıp da “Kimse çocuk sahibi yahut mal sahibi olmasın zira bunlar fitneye sebep olan şeylerdir”, dememiştir. Yani insanlar nasıl ki başlarına dünyada gelme ihtimali olan birçok potansiyel tehlike ile tedbirini alarak yaşamaya alıştıysa aynı bunun gibi kadının da sosyal haklarını engellemeden bu şekilde yaşamak zorundadır. Fitne söylemi olan hadis ve rivayetlerin aslında söylemek istediği de tam olarak bu tehlikeyi göz ardı etmeden vahyin belirlediği ölçülere³³⁸ uygun olarak yaşamlarını sürdürmektir. Tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde olduğu gibi...

Fitne ile alakalı değindiğimiz değerlendirmeler doğrultusunda eğer fitne kavramı kadın ve erkeğin yakınlaşması ise bu noktada her ikisinin de fitnenin sebebi olduğunu söylemek daha adalete uygun olacaktır. Zira, kadın ya da erkek olsun, samimi inanan bir müslümanın camilerde değil hiçbir durumda fitneye yol açmayacak davranışları sergilememesi gerekmektedir. Kaldı ki buna camide yol açacak kimse sosyal hayatın hangi konumunda olursa olsun bu sonuca sebep olacaktır. Eğer kadın veya erkek, böyle bir fitne mevzu bahis oluyorsa o halde bunun için en iyi eğitim verilecek ve düzelmesi için çabalananak yer yine camilerdir. İslam âleminin fitne ve fesat içerisinde olması, kadın ve erkek inananların dini eğitimlerini yeterince öğrenememelerinden kaynaklanmakta olduğunu düşünmekteyiz.

Ayrıca bu değerlendirmelerin günümüzde özellikle batı dünyasının ‘İslam’ın kadına dair kötü ve aşağılayıcı muamelesi’ tarzında fikirlerinin bizzat temel kaynağı olduğunu söylemek yanlış bir söylem olmayacaktır.

3.2.3. Kadınların ibadetlerini Camilerde Değil de Evlerde Yapmalarının Daha Hayırlı Olduğu Düşüncesinin Doğuşu

Biz bu başlığa kadar kadının camiye gitmesi ve cemaate katılması ile ilgili birçok sahih hadis ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden örnekler verdik. Kadınların camide namaz kılması konusu gündeme geldiği taktirde ilk tez kadınların namazlarını evde kılmasının daha faziletli olduğudur. Buna delil olarak da şu hadis-i şerif söylenmektedir; “Kadının yatak odasında kıldığı namaz, salonunda kıldığı

³³⁷ el-Enfâl 8/28; et-Teğâbun 64/15.

³³⁸ Ebû Şakka, *Tahrîru'l-mer'e*, 2/79-103.

namazdan daha sevaplıdır, özel eşyalarını sakladığı odada kıldığı namaz da yatak odasında kıldığı namazdan daha sevaplıdır.”³³⁹ Öncelikle hadisin metnine bakacak olursak görüyoruz ki buradan ‘kadının evinde namaz kılması camiye gitmesinden daha hayırlıdır’ gibi bir ifade çıkarmak pek mümkün değildir. Çünkü hadisteki karşılaştırma ev ile mescit arasından değil evin bölümleri arasında yapılmıştır. Evin bölümleri içerisinde de namazını kılması için en uygun olan yer evin en sessiz yeridir. Çünkü ev bir ailenin yaşadığı kalabalık bir ortam olabilir ki bu o dönem için daha mümkün bir durumdur. Dolayısıyla ses ve gürültünün olmadığı bir atmosfer daha hûşûlu bir namaz için gerekli bir durum olacağından bu şekilde tavsiye edilmiş olabileceği şeklinde yorumlayabiliriz.

Hadisin Kütüb-ü Sitte’den sadece Ebû Dâvûd’da (ö. 275/889) geçtiğini görmekteyiz. İbn Hazm’ın rivayetinde ise bu hadis küçük bir lafız değişikliğine uğramaktadır. Ona göre ise hadiste geçen ‘özel eşyalarının bulunduğu odalarında’ kısmı yerine ‘mescitlerde’ lafzı yer almaktadır.³⁴⁰

Bu konu ile alakalı ikinci nakil şu şekildedir; “Kadınlarınızın mescitlere gitmelerine mâni olmayınız. Ancak onların evleri kendileri için daha hayırlıdır.”³⁴¹ Ancak bu hadisin sıhhati noktasında ihtilaf vardır. Hâkim en-Nesâbûri (405/1014) ve Zehebî (ö. 748/1348) bu rivayete sahih derken Elbâni (ö. 1419/1999) “Eğer bu rivayet, Habib b. Sabit (119/737)’in “an” siygasıyla yaptığı bir rivayet olmasaydı, onların dediği gibi rivayet sahih kabul edilebilirdi,”³⁴² diyerek onlara karşıt bir tez öne sürmüştür. İncelendiğinde gerçekten rivayetlerin ortak ravisinin Habib b. Sabit olduğunu ve “an” eda siygası ile rivayet edildiği görülmektedir.³⁴³ Senedin bu bölümü Habib b. Sabit-İbn Ömer’den şeklindedir ve Habib b. Sabit’in hadis otoriteleri tarafından "tedlis" yaptığı bildirilmiştir.³⁴⁴ ve bu sebeple bu hadisin sahih olmadığını ifade edebiliriz.

Hadisin sıhhatinin yanı sıra bu hadis genel olarak birinci kısım zikredilmeden kullanılmaktadır. Bu ya cehaletten ya da bilinçli olarak hali hazırda vuku bulmuş

³³⁹ Ebû Dâvûd, “Salat”, 35;

³⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/183.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, “Salat”, 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/76; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/92; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/327.

³⁴² Nâsiruddîn el-Elbâni, *İrvâu'l-ğâlib* (Beyrut: el-Mektebetu'l-islâmi, 1985), 2/294.

³⁴³ Elbâni, *İrvâu'l-ğâlib*, 2/294.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 11/156; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406/1986), 1/150.

sonucu meydana getirmek için yapılmaktadır. Çünkü birinci kısım yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınların camilere katılımı için izin mahiyetindedir. İkinci bölümde ise bu karşılaştırma da evlerin daha hayırlı olduğu dile getirilmektedir. O halde bu hadis daha önce naklettiğimiz rivayetlerle çelişmektedir. Ancak diğer rivayetlerin sıhhat durumu, hadisin ikinci kısmının sıhhat durumu ile karşılaştırılmayacak kadar güçlüdür.

Bununla birlikte hadisin ikinci kısmında bahsedilen kadınlar, bütün kadınlar mıdır yoksa belli bir zümre midir? Bu taktirde dönüp hadisin vuku bulduğu zamana mekâna, duruma, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hangi hal üzere olduğuna ya da söylediğine bakmak en doğru adım olacaktır. Ama ne yazık ki kaynaklarda sebebi vujud-u hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁴⁵ Muhtemel suretle bu kastedilen grubun, çocuklu yahut kocasından izin almakta zorlanan kadınlar olabileceği görüşündeyiz. Nitekim mescide gitmek için eşlerinden izin alamayan bazı kadınlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek: “Ey Allah'ın elçisi, biz seninle namaz kılmayı seviyoruz, ama kocalarımız mâni oluyor, izin vermiyorlar. (Ne yapalım?)” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara cevaben; “Sizin kendi odalarınızda kıldığınız namaz, cemaatle kıldığınız namazdan daha sevaplıdır,” buyurdu.³⁴⁶ Bu konuyla alakalı hadislerle genel çerçevede baktığımızda burada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınların eşleriyle sorun yaşamalarını engellemek amacıyla onlara bu şekilde bir tavsiyede bulunduğu aşıkardır. Bu hadisin senedinde bulunan ibn Lehia (ö. 174/790) sebebiyle zayıflığını Beyhâkî (458/1066), hadisi başka bir senetle rivayet ederek ortadan kaldırmıştır.³⁴⁷

Başka bir kadın sahâbî de Allah Rasûlü'ne gelerek; “Ey Allah'ın Elçisi seninle beraber namaz kılmayı seviyorum,” dedi. Ama başka bir açıklamada bulunmadı. Onun halinden ne demek istediğini anlayan Allah Rasûlü de: “Senin benimle namaz kılmayı istediğini kesin olarak biliyorum. Ama senin için yatak odanda kıldığın namaz, hücrende kıldığın namazdan daha hayırlıdır, hücrende kıldığın evinde kıldığından, evinde kıldığın mahalle mescidinde kıldığından mahalle mescidinde kıldığın ise benim mescidimde kıldığından daha sevaplıdır,” buyurdu.

³⁴⁵ Bakan, “Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı”, 66.

³⁴⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 11/157; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 25/148.

³⁴⁷ el-Beyhaki, *Sünen-ü'kübra*, 3/132.

Bunun üzerine kadın kendisi için evinde bir yer yaptırmış ve ömrünün sonuna kadar burada namazlarını eda etmiştir.³⁴⁸

Bu konuda zayıf rivayetler bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Beyhâki'nin Hz. Âişe'den (r.anhâ) naklettiğine göre Allah Rasûlü buyurdu ki: “Kadının evinde kıldığı namaz, mescitte kıldığından daha hayırlıdır.”³⁴⁹ el-Münâvî (1031/1622), Süyûti'nin (ö.911/1505) bu haberi hasen bir rivayet olarak naklettiğini, ancak söz konusu haberin senedinde Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Lebine'nin (ö. 148/765) bulunmasından dolayı aslında zayıf³⁵⁰ olduğunu zikretmiştir.³⁵¹ İbn Abdilberr de (463/1071) tıpkı bu haber niteliğinde bir rivayette bulunmuştur.³⁵² İbn Hazm'a göre, bu nakil zaten delil olarak kullanılamaz çünkü onda galat ve tashif çok fazla bulunmaktadır.³⁵³ Yine bu anlama gelen bir başka rivayeti Müttaki el-Hindi (ö. 975/1567) rivayet etmiş ve bu rivayete ait senette bulunan Cerir b. el-Beceli'nin (ö. 51/671) metruk bir râvî olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Aynı metin yani ‘kadınların namazlarının en hayırlısı evlerinin dip odasında kıldıkları namazdır’³⁵⁵ Ebû Ya’la'nın (ö. 307/919) Müsned’inde de zikredilmektedir.³⁵⁶ Ancak bu rivayetlerin hepsinde ibn Lehia vardır ve o zayıf bir râvîdir.³⁵⁷ Daha ilginç bir rivayette hicri ilk beş asra kadar yazılan kitapların hiçbirinde bulunmayan şu haberdir; “Kadınların tek başına namaz kılması cemaatle namaz kılmasından yirmi beş derece daha sevaplıdır.” Bu rivayet Deylemî³⁵⁸ (509/1115)120 ve Süyûti³⁵⁹ tarafından nakledilmiştir. Bununla birlikte Süyûti bu rivayetin sahih olduğuna, Elbâni ise münker olduğuna hükmetmiştir.³⁶⁰ Bu rivayetin

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/371; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 3/91.

³⁴⁹ Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasanî el-Beyhâki, *Şuabu'l-iman*, thk. Abdülaliy Abdülhamîd Hâmid & Muhtar Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 6/172; el-Beyhaki, *Sünen-ü'kübra*, 3/132.

³⁵⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: 1413/1992), 2/193.

³⁵¹ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nüriddîn Ali el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağir* (Riyad: 1418/1998) 5/257.

³⁵² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (Riyad: 1416/1996), 23/399.

³⁵³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/180-184.

³⁵⁴ Müttakî el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal* (Beyrut:1405/1985), 7/1158.

³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/301.

³⁵⁶ Ebu'l Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, (Dimeşk: 1404/1984), 12/454.

³⁵⁷ Elbâni, *İrvâu'l-ğâlîl*, 1/295

³⁵⁸ Deylemi, *Firdevsü'l-ahbar* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407/1987), 2/542.

³⁵⁹ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmiu's-sağir* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 314.

³⁶⁰ Nâsirüddîn Muhammed el-Elbâni, *Silsiletü'l-ehâdisü'sahiha* (Riyad: Dâru'l-Meârif, 1995), 6/389.

bir senedi yoktur sadece İbn Ömer'e atfedilmiştir. Ancak mantıken İbn Ömer'in bunu bütün kadınları genelleyerek söylemesi muhtemel bir durum değildir. Çünkü daha önce zikrettiğimiz bir hadiste İbn Ömer kendi çocuklarına kadınların camiye katılımını eleştirmeleri ile ilgili karşı çıkmıştır.

Konumuzla alakalı bir rivayet yine şu şekildedir; “Kadının evinin mescidinde namaz kılması, onun dairesinin mescidinde kılmasından daha faziletlidir. Evinin salonunda kıldığı namaz da mahallesinin mescidinde kıldığından efdaldır. Bu nakilde sadece 3 kaynaktan senetsiz bir şekilde zikredilmiştir. Kâsânî (ö. 587/1191) bu rivayeti bizim konumuzla alakalı olarak değil, kadınların itikafına evde girmesinin daha efdal olduğu konusunda delil olarak kullanmıştır.³⁶¹ Ancak Şeyhîzâde (ö. 1078/1667) bu rivayeti “Kadınlar, gece veya gündüz cemaate gelmezler” görüşüne delil olarak kullanmıştır.³⁶² Bu üç kaynak dışında herhangi bir hadis kitabında yer almamış olması ve senedinin bulunmamasından dolayı hadis hakkında sahih işareti konması oldukça güçtür.

‘Kadınların namazlarını evlerinde hatta evlerinin de en dip bölümünde eda etmesi’ hususunda ulaşabildiğimiz bütün rivayetleri ele almaya çalıştık. Netice itibariyle şunları söyleyebiliriz ki; birinci olarak bu konu ile alakalı rivayetlerin çoğu zayıftı, ikinci olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) bunları ‘genel için değil belli bir zümre için zikretmiştir, üçüncü olarak da daha önce dile getirdiğimiz sahih hadislerle çelişmekte olan bu haberler senetsizdir. Ve bu tarz haberler ile hüküm bina etmek yerinde bir tavır değildir.

3.2.4. Cinsiyete Ait Roller ve Bu Rollere Ait Vazifeler

İslam dini ilim sahibi olma ve ibadet mükellefiyeti açısından kadın ile erkek arasında herhangi bir fark gözetmezken cinsiyetten kaynaklanan fitri özellikleri uygulamada göz ardı etmemiştir. Kadınların camiye katılımı ile tavsiyede bulunan Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara bu konuyla alakalı bir zorlamada bulunmamıştır çünkü kadın ev işleri, çocuk doğurma ve bakımı, güvenlik vb. konularda erkekten farklı vazifelere sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de kadınlar mescitlere

³⁶¹ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/275.

³⁶² Abdurrahman, b. Şeyh Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, nşr. Halil İmrân el-Mansûr (İstanbul: 1319), 1/90.

düzenli devam etmekle birlikte erkeklere nazaran daha azdır.³⁶³ Yine daha önce kadınların toplu kılınması gereken namazlara katılma noktasındaki durumu başlığında da değindiğimiz gibi kadınlar bu namazlarda muhtemelen cinsiyet rolleri sebebiyle zorunlu tutulmamışlardır. Ancak yine de kadınların bu izni zorunlu ve meşgul durumlar için kullanması daha doğru olacaktır.

3.2.5. Dini Konulara Dair Fikir Özgürlüğü Adı Altında Ölçsüz Söylemler

İslam'ın gelmesi ile dini konularda ve yaşantılarda ilahi vahyin sınırlarını aşmadıkça özgür düşünme ve yorum zenginliği vuku bulmuştur. İctihat olarak nitelediğimiz bu durum kapalı anlatımlar ve dînî hükümlerde boşluklar için yani dini güncelleme için zaruri bir durumdur. Ancak zamanla bu durum yanlış yönelimde yorumlara sebep olmaya başlamıştır. Sahih bir rivayet bulunduğu takdirde zayıf rivayeti ele almak, keyfi, nefsi istek ve arzuların devreye girmesi ve değerlendirmelerin buna göre yapılması ölçsüz fikir özgürlüğüne yol açan hususlardır. Kadınların cemaate katılımı da bu hususlardan biridir.

3.2.6. Kültür İçerisinde Yer Etmiş Kadın Karşıtı Söylemler

Dini konularda Kur'an ve sünnette hüküm bulunmaz ise örf delil olarak kullanılmaktadır. Yani İslam'da bir topluma ait adet, gelenek ve görenekler dînî bağlamda da önemli yere sahiptir. Topluma ait kültürde dini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Bu bazen olumsuz yönde olabilmektedir. Atasözü ve deyimlere yansımış bu kültürel algı kadın konusunda olumsuz yargılar barındırmaktadır. Dolayısıyla bu da dini yorumlar hususunda bu değerlendirmelere etki etmiştir. Öyle ki İslam'a atfedilen cinsiyet ayrımı meselelerin aslında İslam'dan değil Müslüman toplumların tarihlerinden ve kültürel uygulamalarından kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınların eğitim görmelerini ilim sahibi olmalarını da bu noktada mevzu edebiliriz. Çünkü İslam geldiği zaman Kur'an-ı Kerim'i kadın erkek ayırt etmeksizin herkes öğrenmeye başlamıştı. Yine Hz. Âişe (r.anhâ) gibi ilim sahibi hanımları örnek

³⁶³ Hüseyin Yılmaz, "Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansıması", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı* (Eylül 2011), 283.

vermek yerinde olacaktır. Ancak kültür ve toplum değıştikçe bu mevzuda değışti. Kızlar okula, camiye gönderilmedi sonuç olarak da kadınlar büyük bir cehaletin içine sürüklenmeye çalışıldı.

Bunun asrı-ı saadetten sonra başladığına delil olarak da şu hadisi verebiliriz; “‘‘Rasûlullah zamanında hakkımızda ayet iner korkusuyla kadınlarımıza elimizi ve dilimizi uzatmaktan sakınırdık. Allah Rasûlü vefat edince, dilimizi ve ellerimizi onlara uzatmaya başladık.’’³⁶⁴ Abdullah İbn Ömer’den nakledilen bu hadis aslında bu değışim sürecinin nasıl başladığını göstermektedir. Nihayetinde tarih içerisinde Müslüman milletler, kadınlara verilmiş bazı hakları bilerek ya da bilmeyerek geri alma gafletinde bulunmuşlardır.

3.3. FUKAHÂNIN KONUYA YAKLAŞIMI VE GEREKÇELERİ

Fakihler hüküm verirken sadece nassları değil bunlarla birlikte dönemin sosyal gerçekliklerini ve yaşadıkları zamanın şartlarını da ele aldığını görmekteyiz. Nitekim Ebu Hanife, hiçbir delil göstermeksizin ‘kadınların camiye katılımı’ konusunda şöyle bir hüküm ortaya koymuştur: “Kadınların (mescide) çıkmalarına ruhsat verilmişti. Ama bugün yaşlı kadınların dışındakilerin mescide çıkmaları uygun olmaz. Yaşlı kadınların çıkmasında ise bir beis yoktur”.³⁶⁵ Hükümde geçen “bugün uygun olmaz” ifadesi bize açıkça gösteriyor ki bu hüküm genel değil sadece Ebû Hanife’nin yaşadığı dönem ile kayıtlıdır. Ebû Hanife’nin öğrencilerinden İmam Muhammet de bu nakil hakkında hüküm verirken herhangi bir delilden bahsetmemiştir.³⁶⁶

İlerleyen zamanda Hanefî ulema bu fikri aynen devam ettirmekle kalmamış bir de bu konu hakkında delil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Serahsî (483/1091), genç kadınların camiye katılımının mekruh olduğu hususunda şu sözleri söylemiştir; “Fitneden dolayı onlara (genç hanımlara) evlerinde oturmaları emredildi ve dışarı da çıkmaları yasaklandı.”³⁶⁷ Serahsî bu ifadeleri zikrederken kitabında bir delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu ifadede genç kadınların sadece

³⁶⁴ Buhârî, “Nikah”, 80.

³⁶⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitabu'l-hucce, alemu'l-kutub*, nşr. Mehdi el-Keylani el-Kadiri (Beyrut: 1403/1893), 1/306.

³⁶⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitabu'l-asar*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efganî (Beyrut: 1993), 1/547, 550.

³⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsûf*, 2/41.

mescitlere değil tamamen dışarı çıkmaması anlamı çıkarılmaktadır. Serahsi'den tam bir asır sonra yaşayan Hanefî fakihlerden Kâsânî Hz. Ömer'den bir nakil sunarak bu düşünceyi delillendirmiştir. “Genç hanımların cemaate çıkmaları mubah olmaz. Çünkü Hz. Ömer, genç hanımların çıkmalarını yasakladı. Ayrıca kadınların cemaate çıkmaları fitneye sebep olur, fitne ise haramdır, harama götüren şey de haramdır,”³⁶⁸ Kâsânî'nin senedini zikretmeden kitabına aldığı bu hadis hiçbir hadis kaynağında bulunmamaktadır. İhtimal odur ki Hz. Ömer'e atfedilmesinin en temel sebebi, onun kadınlar hususunda hassas olması ve bu konularda nispeten daha fazla rivayetinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak sahih rivayetlerle biliyoruz ki Hz. Ömer kendi eşlerini dahi cemaate katılmaktan alıkoymamıştır. Hanefî alimi Mergînânî (593/1196) Kâsânî'nin çağdaşı olmasına rağmen bu nakilden hiç bahsetmemiştir. Ona göre bu hükmün tek sebebi fitne olduğundan; “Kadınların yani genç hanımların cemaate gelmeleri mekruh olur. Çünkü onda (onların cemaate çıkmasında) fitne vardır,”³⁶⁹ der.

Bu konuya değinen bir diğer Hanefî fakih Mevsîlî ise, genç kadınların cemaate katılımının yasak olmasını 2 sebebe bağlamıştır; birincisi ona göre de fitne kavramıdır, ikincisi ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen şu hadistir; “Kadınların evleri kendileri için daha hayırlıdır”³⁷⁰ bu hadis daha önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Bu sebeple tekrar üzerinde durulmaya gerek olmamakla birlikte Mevsîlî'nin delil olarak kullandığı bu hadisin diğer fakihlerin kullandığı hadisten daha güçlü olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü en azından bu hadis Ebû Davud'un Süneniyle birkaç farklı kaynakta ele alınmıştır. Ancak dikkat edilecek husus Mevsîlî'nin hadisi alırken başındaki sahih kısmı ele almamasıdır. Çünkü hadis şu şekildedir; “Kadınlarınızın mescide gitmelerine mâni olmayınız. Onların evleri kendileri için daha hayırlıdır.” Oysa Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çocuk ağlaması duyduğunda namazı kısa tutmasından anlıyoruz ki çok yaşlı olmayan küçük çocuk sahibi olacak kadar genç hanımlar da bu dönem de mescitlere devam ederdi.

³⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/157.

³⁶⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidaye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/61.

³⁷⁰ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*, nşr. Ali Abdülhamîd Ebü'l-Hayr & Muhammed Vehbî Süleyman (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1395/1975), 1/59.

Ebû Hanife kadınların namaza katılımı konusunda bir de vakit sınırlamasını ele almıştır. Ona göre; yaşlı kadınlar akşam, yatsı, sabah ve bayram namazlarına çıkabilirken, öğle, ikindi ve cuma namazlarına çıkmalarına izin verilmez. Çünkü geceleri fasıklar kendi fışkları ile uğraşırken kadınlarla uğraşmazlar.³⁷¹ Lakin Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) hocalarından farklı düşünmüştür onlara göre yaşlı kadınlar bütün vakitlere istedikleri taktirde mescitlere girebilirler.³⁷² İbn Hacer bu konuda Ebû Hanife ile aynı düşündüğünü zikrederken sonrasında da şöyle bir fikir sunmuştur; “Fasıkların geceleri meşgul oldukları doğru olabilir. Fakat hepsi için durum böyle değildir. Tam aksine bazıları bu iş için geceleri bir fırsat olarak değerlendirirler. Çünkü gündüzün onların yakayı ele vermeleri daha kolay olur, halk da böylesi insanlara gündüz tepki gösterir.”³⁷³

Vakit ayrımı yapmayan alimlerin gerekçesi, yaşlı kadınların dikkat çekmeyeceği ve talep görmeyeceği düşüncesidir.³⁷⁴ Ancak Azimâbâdî (1273/1856) bu konuda bir mantık göremediğini şöyle ifade eder; “Malikiler ve diğerlerinden pek çok fakih bu konuda genç olma ve benzeri özellikler taşıyan hanımlarla diğer hanımlar arasında bir ayırım yaptılar. Ama bu ayırım tartışmaya açıktır. Çünkü söz konusu özellikleri taşımayan ya da bu özelliklerini dışarıya belli etmeyen tesettürlü hanımlar için güven hasıl olur. Dolayısıyla tesettürlü hanımların namaza çıkmaları da mahzurlu olmaz.”³⁷⁵

Diğer mezhep görüşlerine de bakacak olursak; İmam Malik’e (ö. 179/795) göre, “kadınların mescitlere gitmelerine mâni olunmaz. İstiska ve bayram namazlarına gelince, yaşlı bayanların bu namazlara gitmesinde bir beis yoktur.”³⁷⁶ Yine aynı yerde bulunan başka bir nakilde İmam Malik: “Erkeklerin şehvet duymayacağı kadınlar her zaman mescide çıkabilirler. Genç bayanlar da ara sıra gidebilirler”³⁷⁷ demiştir. İmam Şâfiî ise genç, güzel ve gösterişli kadınların yağmur duası yapmak için çıkmalarını uygun bulmamıştır.³⁷⁸

³⁷¹ Serahsî, *Mebusud*, 2/41; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/62.

³⁷² Serahsî, *Mebusud*, 2/41; el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1/62.

³⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2/383.

³⁷⁴ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kâri*, nşr. Ali Abdülhamid Ebü'l-Hayr & Muhammed Vehbî Süleyman (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1395/1975), 6/156.

³⁷⁵ Ebu't-Tayyib Muhammed Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu süneni ebû dâvûd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1988), 2/192.

³⁷⁶ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 23/402.

³⁷⁷ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 23/403.

³⁷⁸ İmam Şâfiî, *el-Ümm*, 1/284.

Kadınların cemaate katılımına en sert bakan görüşler Hanefi mezhebine aitken bu konudaki en müspet görüşlerin ise Hanbeli mezhebine ait olduğunu söyleyebiliriz. Hanbeli alimlerinden İbn Kudâme (630/1223) kadınların bayram namazını cemaatle kılmasında bir sakınca görmezken onların koku sürünmeden gösterişli, dikkat çeken kıyafetler giyinmeden namaza katılmalarının müstehap olduğunu dile getirmiştir. Çünkü Hanbeli alimler Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinin böyle olduğunu rivayet etmiş ve Hz. Âişe'nin (r.anhâ) kadınların camiye katılımı ile ilgili olumsuz fikirlerinin de sadece koku sürünen ve dikkat çeken kıyafetlerle camiye gelen kadınlar için olduğunu söylemişlerdir.³⁷⁹

3.4.KADINLARIN CAMİYE DÖNÜŞÜ VE CAMİDE BULUNUŞU İLE İLGİLİ MESELELER

3.4.1. Kadınların Camiye Dönüşü Üzerine

Bakara suresinde zikredilen insanın Allah'ın halifesi olduğu söylemi hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın erkekle birlikte kadın içinde geçerlidir. O halde İslam cinsiyeti her daim gerektiğinde göz önünde bulundururken hiçbir konuda cinsiyetçi bir tutum sergilememiştir. O halde camide eğitim alan, ibadet yapan ve dahası huzur bulan kadın temelde kültür ve toplumun etkisiyle bağlarını koparmak üzere olduğu bu yerle bir an evvel tekrar sağlam ilişkiler kurmalıdır. Bu dönüşün en temel de sebebi kadınların yetiştirdikleri gelecek neslin elinden tutması gereğidir.

Bu hedef elbette ki maddi ve manevi uzun süreç isteyen güç bir projedir. Yıllardır kalıplaşmış fitne söylemleri ve sadece yaşlıların camiye gidebileceği yargısı sebebiyle kadın artık kendisini zaten camiye ait hissetmemektedir. Diğer yandan kadının sosyal anlamda her yerdeyken sadece camide olmaması bir tezatlık içermektedir. Zor gibi görünen bu dönüş süreci için toplumsal alt yapı aslından hazırdır.³⁸⁰ Dolayısıyla bunun için bazı çalışmalar yapıp camilerde bazı değişimlere gidilmeye başlanmıştır. Bu değişimlerin başında zihniyet değişimi gelmektedir. Zira tavır, tutum ve davranışlarda değişim gerçekleştirmek için önce zihniyet düzeyinde

³⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/232.

³⁸⁰ A. Faruk Kılıç & Sıddık Ağçoban, "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Ekim 2013), 67.

bir değişikliğin yaşanması gerekmektedir. Bu nedenle zihinlerdeki kadın algısına, bu algıyı doğuran hususlara ve bu algının yönetimine odaklanmak gerekmektedir

3.4.1.1. Zihinlerdeki ‘Kadının Camiye Gitmemesi Gerektiği’ Algısının Etkileri ve Yönetimi

Vahyin hiçbir şekilde yasaklamadığı, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in birçok farklı rivayette tavsiye ettiği ‘kadının camiye gidişi, cemaatle namaza katılımı’ noktasında Asr-ı saadetten sonra büyük bir değişim olduğu üzerinde uzunca durduk. Bunun en temelinde sebebi toplumdaki kadın algısıdır. Kadınların camiye dönüşü noktasında ilk adım bu algının düzeltilmesi olmalıdır. İbn Ömer’in oğlu Bilal ile bu konuda tartıştığı rivayet edilen hadis,³⁸¹ bize bu problemin ne kadar köklü olduğunu ve ne kadar erken başladığını göstermektedir. O halde bu algı dönüşümü uzun bir çalışmayı gerektirmektedir.

İlk adımı öncelikle zihinlerde toplumsal yapıdan ve kültürden kaynaklı oluşmuş kadın algısını incelemekle atmak gerekir. Çünkü görülen o ki kadın algısı cahiliyede nasıl bir yapıya sahipse Asrı Saadet, ardından da sahâbî dönemi bittikten sonra İslam’ın yayıldığı topraklarda da bu döneme dönüş başlamıştır, benzerlikler artmıştır. Oysa “Kendisine bahşedilen bütün yetenekleri ve sınırlılıkları ile kadın yeryüzünde bizzat halifedir, halife yardımcısı değil”.³⁸² Bu kaide söylemde mevcut ancak pratik hayatta aktif değildir ne yazık ki.

Toplumda sürekli olarak dile getirilen ‘evinin hanımı, çocuklarının anası’ fikriyatı Kur’an ve Sünnet çerçevesinde bu kadarla sınırlı kalmamış ümmetin önemli bir yarısı, ibadet ve tebliğle vazifedar bir kulu olmuştur. Elbette ki evine hanım olmak, iyi birer çocuk yetiştirmek bir kadının sorumlulukları arasındadır. Lakin sadece bunlarla sınırlandırılmış kadının maalesef bunları hakkıyla yerine getirmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü kendi değerlerini oluşturmadan, hassasiyetlerine saygı göstermeden sosyal hayatın içinde kulluk görevlerini yerine

³⁸¹ Müslim, “Salât”, 140.

³⁸² Fatma Asiye Şenat, “Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Ekim 2017), 190.

getirmemiş, daha nitelikli bir birey olmamış kadının³⁸³ başkası için müfid bir kul olması çetin bir bekleyiştir.

Fitnenin kol gezdiği günümüz toplumunda buna kapı aralamaya devam eden tek şey cehalettir. Günümüzde egemen olan zihniyet kadını fitne olarak görmekte, bu fitnenin engellenmesi için kadını cehalete sürüklemektedir. Ancak zihniyet boş bir düşüncedir. Bu yolda şu ayet hem kadına hem erkeğe düstur olmalıdır; *“fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın”*.³⁸⁴ Müslüman bir birey bu fitnenin ortadan kalkması için ilme sarılmalıdır.

Kadına dair topluma yerleşmiş bu algıdan dolayı onun camiden ve oradaki ibadetten de yoksun bırakılması aslında bir nevi dönemsel bazda zulümdür. Çünkü bu yoksunluğun aynı zamanda birçok fayda ve maslahatın da yok olmasına sebebiyet vereceği realitesi daima hatırd tutulmalı.³⁸⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ümmeti için vadettiği, “Allah’ın gölgesinden başka bir gölge olmayan Kıyamet gününde yedi sınıf insanın Allah’ın /Arş’ının gölgesinde gölgelenecektir ve bunlardan biri mescitlere gönülden bağlı olanlardır.”³⁸⁶ Bu vaat olumsuz kadın algısının sonucunda doğan ‘kadınların mescitten uzak durması’ düşüncesinin nasıl bir kayba yol açtığını göstermektedir.

Camilerin sadece erkeklere ait bir kahvehane, berber, sanayi çarşısı gibi erkek mekânları olduğuna dair algıyı yıkmak³⁸⁷ kadınların da kendini buraya ait hissetmesini sağlamak için çalışmalar yürütmek bu konu için en yerinde davranışlardan biri olacaktır. Bunu da ilk olarak cami görevlileri sağlayabilir. Eğer bir kadın cemaatin varlığından haberdar ise onları da varsaydığına dair bir hitabet dili kullanmalı hatta Hz. Peygamber’in (s.a.v.)’in yaptığı gibi³⁸⁸ sadece onlara dair bazı hususlar zikretmelidir.

³⁸³ H. İbrahim Karlı, “Kadın, Sosyal Hayat ve Cami”, Cami Kadın ve Aile, 2013, s. 32.

³⁸⁴ el-Bakara, 2/193.

³⁸⁵ Mahmut Yeşil, “Kadınların Cemaate İştiraki ile İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *SÜİFD* 17/17 (Haziran 2004), 53-54.

³⁸⁶ Buhârî, “Ezan”, 36.

³⁸⁷ Şenat, “Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat”, 193.

³⁸⁸ Buhârî, “İdeyn”, 7, 19; Müslim “İdeyn”, 2,3; Ebû Dâvûd, “Salat”, 239-242; İbn Mâce, “İkametu's-salat”, 155.

3.4.1.2. Camide Kadınların Namaz Kılmaları İçin Ayrılan Bölümün Fiziki Uygunluğu

Kadınların cemaate katılımı hususundaki zihniyet problemini düzeltme noktasında ilk adımın kadına dair algının değişimiyle alakalı olduğunu belirttik. Lakin bu dönüş zihinsel olarak sağlandığında fiziki uygunluğunda yeterli olması gereklidir. Bu duruma önce caminin dış kısmından yani abdest ve tuvalet alanlarına bakarak başlayacak olursak ne yazık ki buralar genel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bütün kadınlardan özür dilemeye sevk edecek³⁸⁹ haldedir. Merkezlerde camilerin bu anlamda geliştiğini görmekle birlikte özellikle hala daha yol üzeri camilerin en büyük sıkıntılarında biri hijyenik olmayan sağlıklı tuvaletlerdir. Böyle bir yerde temizlenmek amacıyla alınan abdestin sonucu gerçekten düşündürücüdür. Temizlik ve sağlık dikkat edilmesi gereken en önemli kriterlerden olmalıdır.³⁹⁰ Bununla birlikte kadının giyim kuşamındaki erkekten farklılık da düzenleme sırasında göz önünde bulundurulmalıdır. Ve mutlaka oturarak abdest almaya uygun olmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınların mescide devamı için ashabından istediği önemli bir düzenleme mescide kadınlar için ayrı bir kapı yapılmasıydı.³⁹¹ Çünkü daha önceden kadınlar ve erkekler aynı kapıyı kullanmaktaydı ve birbirlerini beklemeleri gerekiyordu. Buna ek olarak kadınların istedikleri anda ister namaz ister dua için geldiklerinde rahatça girip çıkabilmeleri için hassas bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu hadisten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınların camiye katılımını kuvvetle desteklediğini de çıkarabilmekteyiz. O halde eski camilerde yoksa eklenmesi yeni camilerde ise en baştan konumlandırılması gereken en önemli hususun giriş-çıkışlar için yapılan ayrı bir kapı olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde camilerde çoğunlukla böyle ayrı bir kapının olduğunu görmekteyiz. Ancak ne yazık ki zaten kadınların az geldiği düşüncesiyle bu kapılar kilitli olup kadını tekrar bir görevli aramak gibi bir sonuca sürüklemektedir. Başka bir problem ise zaten kadının camiye katılımını en temelde men etmeye sebep olan fitneye yol açabilecek camilerin hanımlar bölümü için yapılan kapının erkeklerin kullandığı ana giriş ile

³⁸⁹ Kadriye Avcı Erdemli, "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü: Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20(Ekim 2013) 67.

³⁹⁰ Şenat, "Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat", 195.

³⁹¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 17.

birbirine oldukça yakın olmasıdır. Bu durumda da hassasiyet sahibi kadınlar, örneğin teravih namazlarında ya erkeklerin tamamen çıkmasını beklemekte yahut tesbihata katılmadan camiye terk etmek zorunda kalmaktadır.

Camilerde kadınlara ibadet için ayrılan yerlerin fiziki durumu da bu konuyla alakalı 3. önemli noktadır. Bu yerler ne yazık ki çoğu camide; caminin kubbesinin altından, minberden, mihraptan uzak onun bir bölümü, bazen bir merdiven altıdır. Genellikle alt katta karanlık ve rutubetli bir bölme olmaktadır. Temizlik eşyalarının, hasır vs. saklama alanı gibi kullanılan yerlerin girişinde ‘hanımlar bölümü’ yazdığı da karşılaştığımız bir durumdur. Ancak camilerimiz ona gönül bağıyla bağlı olan her mümin kula ibadet için açık olmalıdır. Burada asıl tartışılması gereken nokta kadınların hiçbir şekilde görmediği, arası duvarlarla ayrılı hatta belki alt katta sesini sadece mikrofonla duyabildiği imamın arkasında kıldığı namazın sahilliğidir.³⁹² Bu şekilde namaz kılmanın hükmü diyanet tarafından şöyle verilmiştir; cemaatle namaz saf ile bitişik şekilde kılınmalıdır. Eğer mekânda doluluk var ise alt yahut üst katlarda namaz kılınabilir. Buradaki temel şart bina birliğinin olmasıdır. Yani mekân birliğini bozan herhangi bir durum -aradan yol yahut nehir vb. geçmesi- namazın da geçerliliğini ortadan kaldırır.³⁹³ Ancak eğer ses bağlantısında kopukluk yaşanırca cemaate imamdan ayrılmıştır ki bu durumda namazında bozulmasına yol açar.³⁹⁴

“Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde Allah onun bu durumuna gurbetten dönen kişiye ailesinin sevindiği gibi sevinir.”³⁹⁵ Böyle bir müjde verilirken hiçbir şekilde cinsiyet ayrımı yapılmamış olması rivayetlerde kadınları da kastettiğini gösterir bize. Kadınların bu mukaddes müjdelere nail olması için öncelikle toplumsal kadın algısının değiştirilmesi ardından da camilerde fiziki şartların düzeltilmesi ile kadının camiye aidiyeti sağlanmalıdır.

3.4.1.3. Bir Kadınların Camiye Dönüş Çalışması: Camilerde Kadınlar

Bölümünü Güzelleştirme/3t Projesi

Fatıma bnt. Kays anlatıyor: “Haydin toplayıcı namaza! diye cemaat arasında nida olundu. Camiye gidenlerin arasına ben de katıldım. Kadınların ön safında idim.

³⁹² Serahsî, *el-Mebsut*, 1/184.

³⁹³ DİB, “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı”.

³⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/285-286.

³⁹⁵ İbn Mâce, “Mesâcid”, 19.

Bu saf, erkeklerin son safının arkasındaydı”.³⁹⁶ Rivayete göre kadınlar ne ayrı bir kat ne ayrı bir odada namaz kılmazdı. Bunu dönemin mescitlerinin fiziki koşulları diye yorumlamak elbette mümkün ancak kadın ve erkek cemaat arasına bir perde asmak çok da zor olmasa gerekti. Lakin perdeye dahi ihtiyaç duyulamayacak kadar insanlar birbirine ihtimam gösteriyordu.³⁹⁷ Eğer cemaat kalabalık olarak namaz edilecekse bu taktirde önde erkekler arkasında çocuklar onun arkasında da kadınlar olacak şekilde saflar oluşturulmuştur.³⁹⁸ Enes b. Mâlik (r.a.)’den (ö. 93/711-12) nakledilene göre Hz. Peygamber (s.a.v.) onu ve ninesini yemeğe davet etmiştir. Yemek bittiğinde de namaz kılmak için Enes ile yetim bir çocuk Hz. Peygamber (s.a.v.)’in arkasına nine de onların arkasında saf tutmuşlardır.³⁹⁹ Burada da gördüğümüz üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) yabancı bir kadınla herhangi bir ayırıcı paravan olmadan namazını eda etmiştir.

Camiyi meydana getiren öğelerden biri haline gelen kadınlar için ayrılan bölme yani fevkanıye ilk defa Osmanlı zamanında kullanılmıştır. Ancak bu yer kısmen de olsa mihrabı gören caminin içinde onun atmosferine sahipti.⁴⁰⁰ Cumhuriyetten sonra ise camiye giden kadınlar caminin mahfil kısmını artık hiç kullanmaz olmuştur. Öyle ki artık caminin içine dahi giremez olmuş, dip katlarda, ayrı odalarda veya perdelerin arkasında saklanarak mihrabı görmeden namazlarını eda eder olmuşlardır. Hatta erkeklerin görmesi ile namazın bozulacağına inanılmıştır.⁴⁰¹ Kadın-Cami ilişkisinin bu denli değişimine tekrar kısaca tarihsel bağlamda değindikten sonra ‘kadınlar bölümünü güzelleştirme’ adına yapılan önemli bir projenin hedefine ve ayrıntılarına kısaca değineceğiz.

3.4.1.3.1. 3T Projesinin Hedefi

Kadınların camilerde namaz kılma, ibadet etme, dua ve zikirle katılıp camide bulunma hususunda yaşadığı daha önce de bahsettiğimiz maddi manevi bütün zorluklar sebebiyle İstanbul müftülüğü yazılı ve sözlü şikayetler almış ve bu

³⁹⁶ Müslim, 8/205.

³⁹⁷ Hüseyin Yılmaz, “Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Buna Yönelik Hizmetleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 283; Abdülhalim Ebû Şakka, *Tahrirü’l-mer’ce*, 1/431.

³⁹⁸ Heyet, *İlmihal* (İstanbul: TDV yay., 1999), 1/273.

³⁹⁹ Buhârî, “Salât”, 727.

⁴⁰⁰ Erdemli, “Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi”, 68.

⁴⁰¹ Erdemli, “Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi”, 68.

doğrultuda “kadınlar bölümünü güzelleştirme” diğer adıyla “3T” projesini başlatmıştır. 24–25 Mart 2011 tarihli il müftüleri toplantısında alınan bu karar sonuç bildirgesine şöyle taşınmıştır: “Dinî duyarlılıklarıyla her zaman tebarüz eden kadınların camiye, cemaate ve Cuma namazlarına katılımları teşvik edilecektir. Bu amaçla camilerde kadınlara ayrılan fizikî ortamların, başta Ramazan ayı olmak üzere iklim şartlarını da dikkate alarak talebe paralel bir şekilde düzenlenmesi, geliştirilmesi ve uygun imkânlar sağlanması için gerekli girişimlere başlanacaktır. Bu konuda il ve ilçe müftülükleri ile cami dernekleri gerekli katkıyı sağlayacaklardır.”⁴⁰²

Proje kabul edildikten sonra ana hedefi şöyle belirlenmiştir; İstanbul’da 3000’i aşkın camide; eğer kadınlar için ayrılan bir bölme var ise bu mekânların, abdest alma yerlerinin ve tuvaletlerin nezih, temiz ve bakımlı hale getirilmesi, eğer camilerde kadın abdest yeri yahut tuvaletleri yok ise bu yerlerin yapılması, kadınların namaz kılma yerlerinin de mihrabı ve minberi görecektir şekilde ayarlanmasıdır.

3.4.1.3.2. Tespit-Tedarik-Takip Nedir?

Bu projesinin tespit aşamasında, İstanbul’un aşağı yukarı 3000 camisini 60 kişilik bir ekip gezerek incelemeler yapmış, fotoğraflar çekip belli kriterler doğrultusunda formlar doldurarak elde ettikleri verileri İstanbul müftülüğüne rapor etmişlerdir. Bakılan bu kriterler şunlardır; ⁴⁰³

Kadınların namaz kılma yerleri için belli başlı kriterler;

1. Camilerde kadınlara ayrılan bölümlerin cami atmosferi içinde olması ve zorunluluk dışında hiçbir zaman bu kısma erkeklerin alınmaması,
2. Talep doğrultusunda Cuma namazları için kadınlara müstakil yer ayrılması,
3. Mahfillerde perde vb. araçlar kullanılması,
4. Kadınlar için caminin ana mekânının da yer ayrılması imkânı var ise buralar görüş açısı perde ile tamamen kapatılmadan mümkün olduğunca cami atmosferi hissedilecek şekilde ahşap parmaklık vb. malzemeler kullanılarak ayrılmalı,

⁴⁰² DİB, *İl Müftüleri Toplantısı* (Mart 2011).

⁴⁰³ Erdemli, “Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi”, 70.

5. Umumi ayakkabılık ve cami giriş çıkışları gibi, tabir yerinde ise ayak altı yerlerin kadınlar için ayrılmaması,
6. Kadınların sadece namaz kılmak için değil sosyal ve kültürel amaçlı cami ve çevresinde kullanılmak üzere yapılan yerlerin temizlik ve bakımının ihmal edilmemesi
7. Kadınlara ayrılan yerlerin aktif kullanılma yoğunluğu açısından değerlendirilip depo gibi kullanılarak fazla eşyalarla meşgul edilmemesi
8. Tarihi ve turistik camilerde ziyaretçiler için bulundurulması gereken başörtüsü etek vb. hicapların bulundurulması ve temiz tutulması,

Kadınların kullanabileceği tuvalet ve abdest alma yerleri hakkında dikkat edilecek hususlar:

1. Kadınlar için tuvalet ve abdest alma yeri bulunmayan camilerde bunun imkanlar ölçüsünde çözüme kavuşturulması,
2. Bu imkânı sağlamış camilerde ise tuvalet ve abdesthanenin giriş ve çıkışları ayrı olacak şekilde düzenlenmesi,
3. Bu gibi düzenleme işlemleri için mimar vb. uzmanlardan destek alınması
4. Tuvaletler mümkün olduğunca her zaman temiz olmalı ve ayrıca alaturka ve alafranga tuvalet imkânı sağlanması,
5. Tuvaletlerde tuvalet kâğıdı abdest alma yerlerinde havlu kağıt bulundurmaya özen gösterilmesi,
6. Kadın tuvaletlerinde anneler için bebek bezi değiştirme bölümü bulundurulması,
7. Kadınlara ayrılmış alanlar için tek tip yönlendirici levhaların ve gerektiğinde açıklayıcı metinlerin gerekli yerlere konulması

Bu formlar neticesinde bir değerlendirme yapılmış ve bir istatistik firması ile çalışma yürüterek sonuçlar yorumlanmıştır. Bu çalışma sonucunda kadınlara ait yerlere dair bilgilerin yüzdesi şu şekildedir;

- %47,5'inin perdeyle, %31,2'sinin duvarla ve %21,3'ünün de paravanla ayrıldığı,

- %54,7'sinde yönlendirme tabelasının olmadığı,

- %43,3'ünde kadınların abdest alması için yer olmadığı, %9,6'sında yetersiz olduğu,

- %37,9'unda tuvalet olmadığı tespit edilmiştir.⁴⁰⁴ Bu rakamlar hiç de azımsanacak düzeyde değildir. Bu bilgiler doğrultusunda proje tedarik ve takip aşamalarıyla devam etmiştir.

Diğer bir aşamada sonuçlar il müftülüğüne bildirilmiş ve bu sorunların giderilmesi aşaması başlamıştır. Bununla alakalı vaaz ve hutbeler verilmiş, diyanet görevlileri içinde 22 seminer düzenlenmiştir.⁴⁰⁵ Son aşama olan takip sürecinde ise yine bir grup görevli aynı formlarla tekrar camilere gitmiş aradaki farkları inceleyip formları tekrar doldurmuştur. Sonrasında ise bu formlar kıyaslanmıştır. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı sitesinde de bir form yayınlamış ve halkın da bu konuda takibini değerlendirmiştir.⁴⁰⁶

3.4.1.3.3. 3T Projesi Uygulama ve Sonuç Süreci Üzerine Değerlendirme

Kadınların camilere ait olmadığını ancak camilerin bütün müminlere ait olduğunu daha evvel ele aldığımızda bunun en temel sebeplerinin kadına dair toplumsal algı ve camilerin fiziksel koşulları olduğunu dile getirmiştik. Burada bu iki problemin çözümü için gerçekleştirilen 3T projesinden bahsettik. Bu projenin adımları 2011 yılında atıldığında ilk hedeflerinin neler olduğuna ve bu hedefe ulaşmak için tespit ve tedarik aşamasında neler yapıldığına da değindik. Son aşama olan takip aşamasına nasıl devam edildi? Proje uygulama sürecinde ne tür zorluklar yaşandı? Nihayetinde bu proje neyi hedefledi, neye ulaştı ve günümüze katkıları neler oldu? Bunlar ve bu gibi projeye dair soruları ve daha ayrıntılı bilgileri edinmek amacıyla 3T Projesinin fikir sahibi, uygulayıcısı ve takipçisi hocamız Kadriye Avcı Erdemli hanımefendiyle 21 Aralık 2020 tarihinde bir görüşme yaptık.

Yaptığımız görüşme neticesinde söyleyebileceğimiz ilk şey, bu projenin hedefinin aslında birkaç cümleyle ifade edilemeyecek kadar geniş bir mesele olduğudur. Çünkü içeriğindeki problem oldukça köklü ve kemikleşmiştir. Kadının camiden soyutlanmasının sonucu olarak ortaya çıkan durum, günümüzde kadınlar için daha büyük sıkıntılar meydana getirmektedir. Kadın artık sosyal bir varlık olarak

⁴⁰⁴ Erdemli, "Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", 70.

⁴⁰⁵ Erdemli, "Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", 71.

⁴⁰⁶ Erdemli, "Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", 71.

cemiyet içinde aktif bir hayat sürmektedir. Çalışma hayatı da bunun büyük bir parçası olarak zikredilebilir.

Öncelikle proje İstanbul ilini kapsayacak şekilde planlanmış bulunmaktadır. İstanbul gibi metropol bir şehirde bir yerden başka bir yere gitmek oldukça güç iken kadınların namazlarını eda edebilmek için evine gitmesi pek de mümkün bir durum olmamaktadır. Günümüz dünyasında bu durum ile artık sıklıkla karşılaşılması projenin ortaya çıkmasındaki en temel gerekçe olmuştur. Aslında herkesin farkında olduğu ancak kabullenilmiş bir durum olan camilerdeki kadın yerleri merdiven altı, malzeme odası, camiye hiçbir şekilde görmeyen dip köşe odalardı. Bu değişim fikrini ateşleyen çokça müracaat ve şikayetler olmuş; çünkü, artık kadınlar da dışarda olduklarında nezih ve ari ortamlarda namaz kılmak istemektedir.

Bunlara ek olarak tarihi yerleri görmek amacıyla çıkılan gezilerde kadınlar ziyaret edilmek istenen camileri bazen görememekteydi. Bu durum kadınların mağdur olduğu alanlardan sadece biriydi. Bununla birlikte gidilen bazı tarihi camilerde kadınlar için herhangi bir abdest alma yeri bulunmamaktaydı. Projede bu tür çalışmalara ve çözüm önerilerine yer verildiğinde maalesef en büyük sıkıntıyı çıkaran Tarihi Varlıklar Koruma Kurulu olmuş. Projenin amacına ulaşması için atılacak adımların tarihi mekanlara zarar verileceği düşünülmüş. Hatta projenin sunumu esnasında imkânsız bir proje olarak bakılıyormuş. Ancak toplantının sonuna gelindiğinde niyetler ortak olunca tuvalet ve abdest alma yerlerinin yapımının kendilerine ait olacağı sözleri verilmiş. Sonrasında ilk olarak en kadim camilerden olan Süleymaniye, Mihrimah ve Yeni cami tuvalet ve abdesthaneleri restorasyon esnasında uygun şekilde yapılandırılarak uygulamaya geçirilmiş.

Projenin camilerde kadın yerlerinin güzelleştirilmesinden önce; kadına ve camide kadının yerine dair oluşmuş olumsuz yargının yıkılması yönünde bir amacı bulunmaktadır. Proje ile tamamen kötü algıları yıkmak gibi büyük bir söylem olmasa da zihniyeti düzeltmek adına birçok çalışma yapılmış. Bu konu ile alakalı hem din görevlilerine hem de halka seminerler verilmiş. Hatta bir seminer esnasında doktora sürecinde olan bir vaizin “Bu zamana kadarki okumalarımın neticesinde kadınların sosyal hayatta konumuna bilhassa camideki durumuna dair böyle bir bakış açısına hiç sahip olmadım” demesi aslında çalışmalarda yavaş ama etkili adımlar atılarak ilerlendiğini göstermiştir.

Ne yazık ki projenin yanlış anlaşılması çokça karşılaşılan bir durummuş. İnsanlar ilk başta bu projenin kadınlarla erkekleri aynı safta namaza durdurmak için yapıldığını sanmış, ancak eğitimler sonucunda bunlarda düzeltilmeye çalışılmıştır. Yani din görevlileri de halkta öncesinden beri bildikleri bilgileri bu çalışmalar neticesinde doğru bakış açısıyla algılamaya başlamıştır.

Projenin son safhası olan takip aşamasına gelince, kadın ve camiye dair olumsuz yargıların değişim sürecine girdiğini, İstanbul'da ve Türkiye'nin birçok yerindeki camilerde kadına ait mekanların iyileştirildiğini görmekteyiz. Diyanet İşleri başkanlığı bu proje kapsamında çalışmalar yürütmüş buralara da çeşitli bildiri ve yönergeler gönderse de süreklilik arz eden adımlar atılmadığında olumlu sonuçlar almak da zorlaşmış.

Diyanet İşleri Başkanlığı, bu projenin uygulayıcısı olarak müftülüklere ve camilere gönderdiği yönergeler doğrultusunda güzel değişimler meydana gelmiştir. Lakin, özellikle İstanbul'da, ilk yıl yoğun bir şekilde devam eden bu iyileştirmeler sonraki süreçte bazı yerlerde sekteye uğramıştır. İslam'ın şiarı, camilerle alakalı olan bir meselenin herhangi bir şahıs veya kurumdan takip edilmesinin beklenmesi abestir. Çünkü bu iş aslında bir sadaka-ı cariyedir, bütün müslümanların görevidir. Bu projenin vesilesiyle yeni yapılan camilerde bu çalışmaların tesiri görülebilecektir. Bu da bu projenin aslından belli bir sürece sığdırılamayacağını göstermektedir. Örneğin yeni yapılan Çamlıca camisi; kadınlar yerinin caminin tamamını görmesiyle, kadınların tam olarak cami atmosferinin içinde olmasıyla temizliği ve naifliğiyle tam da bu projenin hedeflediğidir.

3.4.2. Kadınlar Özel Hallerinde Mescitlere Girebilir Mi?

Kadınların camiye katılımı noktasında öteden beri tartışılmalı ve illet noktasında fikir birliğine varılamamış bir mesele de kadının hayız ve nifas hallerinde camiye devam edip-edememesidir. İslam'da kadın ve erkek arasından kulluk ve ibadet açısından Kur'an'da⁴⁰⁷ ve sünnette⁴⁰⁸ hiçbir ayırım olmamakla birlikte yaratılıştaki biyolojik ve psikolojik bazı farklılıklar mevcuttur. Elbette bu farklılıklar

⁴⁰⁷ el-Âl-i İmran, 3/195; en-Nisâ, 4/1; et-Tevbe, 9/71; en-Nahl, 16/97; el-Hucûrât, 49/13.

⁴⁰⁸ Buhârî, "Cenâiz", 91.

ibadet hayatına da yansımaktadır. Sözgelimi kadının hayız ve nifas halleri onu namaz ve oruç gibi ibadetlerden alıkoyarken camide bulunma hususunda olumsuz rivayetler⁴⁰⁹ olduğu için gidilmemesi kanaati olmakla birlikte zikir ya da dua gibi ibadetler için camiye devamında bir zarar olmayacağını zikreden alimler de vardır.

Bu konuya, kısaca kavramsal çerçevesine bakarak başlamak anlaşılması açısından daha yerinde olacaktır. Hayız/Adet: Lügatte ‘taşmak, akmak’⁴¹⁰ manasına gelen hayız, ıstılahta ise ergenlik çağına gelmiş, sağlıklı, hamile ya da lohusa olmayan bir kadının rahminden belirli bir süre kanın gelmesidir.⁴¹¹ Kur’an’ı Kerim’de⁴¹² adet hali için hayız kelimesinden türeyen ‘mahiz’ ifadesi kullanılmıştır.⁴¹³ Hayızla birlikte kadınlar için dini mükellefiyet başlamaktadır.⁴¹⁴ Bunun yaşı asgari 9, azami menopoz olma halidir.⁴¹⁵ Hayız olma süresi içinde alimler farklı kanaatler bildirmişlerdir. Hanefiler bu sürenin en azını 3 en çoğunu 10 gün olarak belirlemiş.⁴¹⁶ Buna da delil olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “hayızın bakire kız için en az süresi üç gün, azami süresi ise on gündür”⁴¹⁷ hadisini delil göstermişlerdir. Şafiî ve Hanbelî alimler hayızın asgari süresini bir gün bir gece, azami süresini ise on beş gün olarak belirlemişlerdir.⁴¹⁸ Malikî alimler hayız için asgari bir süre olmadığını söylemekle birlikte azami süresini ise kadın ilk defa hayız oluyorsa 15 gün ilk defa değilse normal adetine 3 gün ekleyerek hesaplar demişlerdir.⁴¹⁹

Bir diğer kavram nifas ise doğumdan sonra gelen kandır.⁴²⁰ Nifasın asgari süresi hakkında fikir birliği varken azami süresi hakkında ittifak yoktur. Mâlikîlere ve Şâfiîlere göre lohusalık süresi maksimum altmış gün⁴²¹, Hanefilere ve Hanbelîlere

⁴⁰⁹ en-Nisa, 4/43; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 94.

⁴¹⁰ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisanü'l-arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, ts.), 1/128.

⁴¹¹ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/39; Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *Kitabu'l-ihdiyâr*, 1/2; Heyet, *İlmihal* (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006) 1/211; Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, 188.

⁴¹² “Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır).” el-Bakara 2/222.

⁴¹³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 1/460.

⁴¹⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/2; Heyet, *İlmihal*, 1/157.

⁴¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/161.

⁴¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/161; Heyet, *İlmihal*, 1/212.

⁴¹⁷ Cemâluddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yusuf ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-riye li-ehadis'l hidaye*, haz. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 1/19

⁴¹⁸ Soner Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihali* (İstanbul: Miraç Yayınları, 2013), 201.

⁴¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/51.

⁴²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/186; Kâsânî, *Bedâi'*, 1/43; Heyet, *İlmihal*, 1/21; Erdoğan, *Terimler*, 455.

⁴²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/51.

göre kırk gündür. Buna delil olarak Ümmü Seleme'nin "Lohusa kadın Rasûlullah döneminde kırk gün kırk gece beklerdi"⁴²² rivayeti gösterilmektedir.⁴²³ Bu özel günler bittikten sonra ise gusül abdesti almak farzdır.⁴²⁴

Alimlerin ittifak halinde olduğu hayız veya nifas halinde olan kadının yapması yasak olan şeyler şunlardır; namaz kılmak, secdeleri yapmak, Kur'an-ı Kerim'e el sürmek ve onu okumak, Kabe'yi tavaf etmek, oruç tutmak.⁴²⁵ Ancak mescide girmek konusu klasik İslam mezhepleri ve günümüz İslam bilginleri tarafından çeşitli rivayetler bağlamında tartışılmıştır.

3.4.2.1. Kadınların Mescide Girebileceğine Dair Rivayetlerin

Değerlendirilmesi

Şâfiîlerden Müzenî (ö.264/878)⁴²⁶, İbnü'l-Münzir (ö.318/930)⁴²⁷ ve Zahirîlere göre lohusa yahut adetli bir hanımın mescide girmesinde herhangi bir problem yoktur. Mescide girmelerinde bir sakınca olmadığını ancak abdest almanın müstehap olduğunu söyleyen zat ise Ahmed b. Hanbel'dir⁴²⁸ İbn Hazm ise "Kur'an okumak, tilavet secdesi yapmak, Mushafa dokunmak ve Allah'ı anmak; bunların hepsi abdestli olana ve olmayana, cünübe ve hayızlı olana caizdir" diye bir başlık atmıştır. Delil olarak da "Bunlar hayırlı işlerdir, teşvik edilmiş ve sevap vadedilmiş fiillerdir; bunların bazı hallerde yapılamayacağını söyleyenlerin delil getirmesi gerekir" sözlerini dile getirmiştir. İbn Hazm böyle kimselerin mescitlere giremeyeceğine dair rivayetlerinin sahih olmadığını öne sürmüş, sahabe ve tâbiûn müçtehitlerinden kendi kanaatini destekleyen örnekleri kullanmıştır.⁴²⁹

Hayızlı hanımların camiye gelmesiyle alakalı ilk değineceğimiz rivayet Kütübü Sitte'nin bütün kitaplarında yer almaktadır. Hafsa'dan şöyle rivâyet edildiğine göre: "Ümmü Atiyye ile karşılaştım ve ona dedim ki: Peygamber

⁴²² Tirmizî, "Ebvâbu't-tahare", 105.

⁴²³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/188; Heyet, *İlmihal*, 1/214

⁴²⁴ el-Bakara 2/222.

⁴²⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/2; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 56-58; Nevevî, *el-Mecmu'*, 2/353-360.

⁴²⁶ Yahyâ b. Ebi'l-Hayr Yemenî, *el-Beyân fî mezhebi'l-imâmi's-şâfiî* (Beyrut: Dâru'l Minhâc, 2000), 1/251.

⁴²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf alâ mezahibi'l ulema*, Tah. Ebû Hammad sağır Ahmed el-Ensari (İmârat: Mektebetü mektebi's-sakafiyye, 2004) 1/302.

⁴²⁸ Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed Hattâbî, *Meâlimü's-sünen* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 1/117.

⁴²⁹ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1/11-77.

(s.a.v.)’den bizzat şöyle dediğini duydun mu? O da: Evet, dedi ve (Hz. Peygamber (s.a.v.)) ‘akıl baliğ olan ve olmayan genç kızlar bayram namazına ve Müslümanların davetine katılsınlar, hayızlılar ise musalladan uzak dursunlar’ dedi.”⁴³⁰ Senedinde hiç kopukluk bulunmadan bu rivayetin sahih⁴³¹ olduğunu söyleyen İbn Hacer sözlerine şu şekilde devam etmiştir; “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ‘Yalnız hayızlı kadınlar namazgâhtan uzak dursunlar’ emri, çoğunluk tarafından hayızlı kadının namazgâhlardan uzak durmasının müstehap olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Çünkü namazgâhlar, câmi olmadığı için hayızlı kadınların buralara gitmesi yasaklanmamıştır. İbnü’l-Müneyyir (ö. 683/1284) şöyle demiştir: ‘Kadınların namazgâhlardan uzak durmalarındaki hikmet: Kadınların namaz kılmadıkları halde namazgâhlarda bulunmaları, tavır olarak bir bakıma küçümseme anlamına gelir. Bundan dolayı hayızlı kadınların namazgâhlardan uzak durması müstehap olmuştur’ şeklinde açıklanabilir.”⁴³² İbn Hacer bu rivayete rağmen kadınlara namazgahın yasaklanmasının sebebini İbnü’l-Müneyyir’in naif yorumuna değinerek açıklarken alt mesajda bunun yeterli bir gerekçe olmadığına değinmiştir.

Bir diğer rivayet de Hz. Âişe’den (r.anhâ) nakledilmiştir; “Rasûlullah (s.a.v.) bana, "Mescitten seccadeyi alıver." dedi. "Ben hayızlıyım" dedim. Bunun üzerine: "Senin hayızın elinde değildir" buyurdu.”⁴³³ Rivayet senetlerinin hiçbirinde cerh olunmuş bir râvî bulunmadığından sahihtir.⁴³⁴ Hz. Âişe’nin (r.anhâ) verdiği cevap bize ya bu konuda o dönemde de şüpheler olduğunu ya da sadece öğretici bir örnek olması hasebiyle böyle tedirgin bir cevapla karşılık verdiğini göstermektedir. Çünkü cahiliye devrinde Yahudilerde olduğu gibi hayızlı kadınla yemek yenmez, oturulmaz hatta yatılmaz ve evler ayrılırdı.⁴³⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu uygulamasıyla hayızlı kadınların temiz olduğunu hatta bu halde mescide bile girebileceklerini ifade etmek istediğini anlamaktayız.

⁴³⁰ Buhârî, “Hayız”, 23; “İdeyn” 18; Müslim, “İdeyn” 1; Nesâî, “Salâtü’l-ideyn” 3; Tirmizî, “İdeyn” 388; Ebû Dâvûd, Salât 238; İbn Mâce, “Salâtü’l-ikame”, 165; Dârimî, “Salât”, 224.

⁴³¹ Şule Soyol Şenol, “Kadınların Özel Hallerinde Mescide Girmesini İlgilendiren Rivâyetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Aralık 2019), 250.

⁴³² İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, 1/504.

⁴³³ Dârimî, “Tahâret”, 82; Müslim, “Hayız”, 3; İbn Mâce, “Tahâret”, 120; Tirmizî, “Tahâret”, 101; Nesâî, “Tahâret”, 120; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 102.

⁴³⁴ Şenol, “Kadınların Özel Hallerinde Mescide Girmesini İlgilendiren Rivâyetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi”, 254.

⁴³⁵ Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (17 Ekim 2021); Levilîler, 15/19.

İbn Kudâme, Cabir'den rivayet edilen "Biz cünüp haldeyken mescitten geçerdik"⁴³⁶ sözü ile Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) rivayet edilen "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabı cünüp haldeyken mescitten geçerlerdi" sözünü⁴³⁷ delil olarak cünüp ve hayızlı olanın hükmünün de aynı olduğunu düşünüp, kadınların mescide girebileceklerini ifade etmiştir.⁴³⁸ Atâ b. Yesar da (ö. 103/721) bu konu da sahabenin cünüp olduğu halde mescide gelip abdest aldıktan sonra oturduğunu nakletmiştir.⁴³⁹ İbn Kesîr (ö.774/1373) bu rivayetlerin Müslim şartlarına uygun olarak sahih olduğunu ve Ahmet b. Hanbel'in de aynı şekilde düşündüğünü zikretmiştir.⁴⁴⁰

Hz. Âişe'den (r.anhâ) nakledilen bir rivayete göre Ramazan'ın son 10 gününde Rasûlullah eşlerinden biri ile mescitte itikafa girmiştir. Ancak hayızlı olan bu hanım altına bir minder alarak oturmuştur.⁴⁴¹ Rivayetten anlaşılan o ki mescidi kirletme gibi bir durum ancak oraya gidilmesine engel olur ancak buna dikkat edilirse gidilmesi konusunda bir sakınca yoktur.

Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen başka bir rivayete göre ise Arap mahallesinde yaşayan zenci bir cariye azat edilmiş oda Rasûlullâh'a gelip İslam'a girmiştir. Azat edildiği için de mescitte kalmaya başlamıştır.⁴⁴² İbn Hazm bu nakli değerlendirirken kadının doğasında bulunan hayzı dikkate almıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onun mescitte kalmasını yasaklamaması özel durumlarında kadınların mescide katılımını caiz bulmuştur.⁴⁴³ İbn Teymiye de (ö.728/1328) hayız veya lohusa kadının mescide girmesini yasaklayan rivayetin zayıf olduğu kanaatini belirterek bunun delil olmadığını ileri sürmüştür.⁴⁴⁴

Sonuç olarak Nevevî (ö.676/1277) kadınların hayızlı hallerinde mescitlere katılım sağlamasının rivayetler bağlamında bir sakınca doğurmayacağını

⁴³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/146.

⁴³⁷ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/286.

⁴³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/166; Mansur b. Yunus b. İdris el-Behûtî, *er-Ravdu'l-murbi' şerhu zâdü'l-müsteğni* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 36.

⁴³⁹ Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, 1/269.

⁴⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-kur'âni'l-azîm*, 2/313.

⁴⁴¹ Buhârî, "İtikaf", 6; İbn Mâce, "Sıyâm", 66.

⁴⁴² Buhârî, "Mesacid", 24.

⁴⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 2/186.

⁴⁴⁴ Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995), 1/444.

düşünenlerin en makul delilini ‘her şeyin aslının mübah olduğu/ibâha’ prensibi olarak ortaya koymuştur.⁴⁴⁵

3.4.2.2. Kadınların Mescide Zaruri Halde Girebileceğine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hayız ve cünüp kimselerin mescide girmesiyle alakalı ayeti kerime şu şekildedir; “*Ey iman edenler, sizler sarhoş haldeyken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de yolları mescitten geçenler hariç, gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın.*”⁴⁴⁶ Ahmed b. Hanbel’e göre bu ayet sarhoş kimsenin namaza yaklaşmaması içindir, camiye girmek ise bir istisnadır.⁴⁴⁷ Bu görüş üzerine Behûti de (ö.1051/1641), hayızlı kimselerin gereksiz yere mescitlerde durmasını mekruh görmüştür.⁴⁴⁸ Aslen mecbur kaldığı noktada mescitlere gelmesinde bir sakınca görmediğini anlamaktayız. Nisa suresindeki “cünüp iken namaz kılınan yerlere yaklaşmayın” ayetinde yer alan “illâ âbirî sebîl: yol olarak geçenler müstesna” ifadesi, cünüp kimselere dolayısıyla hayızlı kimselere de mazeret durumda camiden geçilmesi hususunda sakınca olmadığını göstermektedir. Bu ayetin mealinde geçen namaza yaklaşmayın ibaresi sarhoşlar için ‘namaz ibadeti’ cünüp olanlar için ise ‘namaz kılınan yer’ şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁴⁹

Hz. Âişe’den (r.anhâ) rivayet edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ondan seccade istediği rivayeti ile Meymune’den nakledilen; “Bizden birisi hayız halinde olduğu halde hasırı /seccadeyi götürüp mescide sererdi”⁴⁵⁰ rivayeti Şâfiîler tarafından hayızlı kadınların ihtiyaç durumlarında mescitlere girebilecekleri konusunda delil olarak kullanılmıştır.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmu’*, 2/162; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 1/288.

⁴⁴⁶ en-Nisa, 4/43.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *et-Takrib*, 654.

⁴⁴⁸ Behûti, *er-Ravdu’l-murbi’*, 36.

⁴⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Nisa Suresi 43. Ayet Tefsiri” (Erişim 13 Aralık 2020)

⁴⁵⁰ Nesâî, “Taharet”, 153.

⁴⁵¹ Osman Şahin, *Kur’an-ı Kerim’deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, 1996),102-105.

3.4.2.3. Kadınların Mescide Zaruri Halde Dahi Olsa Giremeyeceğine Dair

Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Ebû Davut ve İbn Mâce'de (ö. 273/887) zikredilen kadınların hayızlı iken mescitlere yaklaşmamasına dair olan rivayet şu şekildedir; “Sahâbîlerin evlerinin kapıları mescide açılmış bir halde iken, Rasûlullah (s.a.v.) (Mescide) gelip ‘Şu evlerin yönlerini (kapılarını) mescitten çeviriniz’ buyurdu ve (hücre-i saadetine) girdi. Ashab, kendileri hakkında bir ruhsat inmesini umarak bir şey yapmadılar. (Evlerin kapılarını çevirmediler.) Bir müddet sonra Rasûlullah onların yanına tekrar çıktı ve ‘Şu evlerin (kapılarını) çeviriniz. Çünkü ben, mescidi hayız ve cünüp olanlara helâl görmüyorum’ buyurdu.”⁴⁵² Hanefîlerin⁴⁵³ kadınların hayız oldukları vakit camilerden uzak durması gerektiği meselesine delil olarak öne sürdüğü bu rivayet hakkında ihtilaf mevcuttur. Şevkânî⁴⁵⁴ ve Zeylâî (ö. 762/1360),⁴⁵⁵ rivayetin sahih olduğunu iddia ederken, İbn Rüşd (ö. 595/1198),⁴⁵⁶ Hattâbî (ö. 388/998),⁴⁵⁷ İbn Hazm,⁴⁵⁸ Beğavî (ö. 516/1117)⁴⁵⁹ sahih olmadığı fikrini öne sürmüşlerdir. Kâsânî de bu rivayetten yola çıkarak hayız ve cünüp kimsenin mescide girmesinin yasak olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁰

Hanefiler bu meseleye dair şöyle bir akli delil göstermişlerdir; hayızlı bir kadının mescitte bulunmasının haram olmasının sebeplerinden biri de mescide olan saygıdandır. Zira böyle bir kimsenin mescitte bulunması ona saygısızlık olarak algılanmıştır.⁴⁶¹

Nihayetinde Hanefî⁴⁶², Maliki⁴⁶³ alimler ve günümüz İslam hukukçuları⁴⁶⁴ kadınların hayız ve nifas halinde ne şartla olursa olsun camilere girmelerini uygun görmemiş ve mekruh olduğunu zikretmişlerdir. Hayız ve cünüp kimselerin mescide

⁴⁵² İbn Mâce, “Tahâret”, 126; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 94.

⁴⁵³ el-Mergînânî, *el-Hidaye*, 1/209; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/13.

⁴⁵⁴ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/324.

⁴⁵⁵ Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, 1/254.

⁴⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/101.

⁴⁵⁷ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, 1/78.

⁴⁵⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1/401.

⁴⁵⁹ Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğâvî, *Şerhu's-sünne*, (Beyrût: Dâru'l-Efkâr 2005), 1/349.

⁴⁶⁰ Kâsânî, “Bedâi'”, 1/38

⁴⁶¹ Abdurrahman Haçkalı, “Kadınların İbadet Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı*, (İstanbul, 2002), 297.

⁴⁶² Kâsânî, *Bedâi'*, 1/38; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/172.

⁴⁶³ İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, 1/301; İbn. Hazm, *el-Muhallâ*, 2/185; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/286.

⁴⁶⁴ Fahrettin Atar, *İslam İlmihali* (İstanbul: MÜİF Vakfı, 2012), 287.

girmesiyle alakalı olan Nisa 43. Ayeti Kerimenin aralarında sahabeden Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), İbn Abbas ve Enes b. Mâlik ile İbn Müseyyeb (ö.94/713) ve İbrahim en-Nehaî'nin (ö.96/714) de olduğu bazı âlimler böyle kimseleri camiden kesin bir şekilde men ettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁶⁵

3.4.3. Kadınların Cami Eğitimi

Cami eğitimi, örgün eğitim kurumlarında verilen eğitimin dışında kalan, talep eden kişilere dinî bilgi veren, yaşamı anlama ve idrak becerisi kazandıran, dinin kardeşlik, fedakârlık, hoşgörü gibi erdemlerini aşıl原因an, ibadetlerin teorik ve pratik olarak öğrenilmesini sağlayan yaygın bir din eğitimidir.⁴⁶⁶ Yaygın eğitimin en kapsamlı mecralarındandır camiler. Çünkü her yaş ve düzeyden bireylere açık ve yöneliktir. Cami eğitiminin hedef kitlesinde her seviyeden insanın bulunması, onun temel amaçlarından birinin toplumun maddi manevi huzur ve sükûnetini sağlamak olduğunu göstermektedir. Zira cahiliye gibi bir dönemden sonra vuku bulan İslam dini cehaletin ve bütün kötülüğün yerine ilmin ve güzelliklerin getirilmesini sağlarken bir medeniyet kurmuş ve bu medeniyetin merkezine de camiyi koymuştur.

İslam dini için böylesine önemli cami eğitimini konu edinmemizin temel sebebi bu yerlerin bütün toplumu dolayısıyla kadını da kapmasından kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadınların eğitimiyle alakalı rivayetlerinin çokluğu da bu konu için müstakil başlığı gerekli kılmaktadır. İrşat ve tebliğin merkezi camiler, kadının tekrar camiye dönüşü ve devamlılığı noktasında sadece ibadet için değil eğitim açısından da önemli bir yere sahiptir.

İslam bütün müminleri ilim tahsil etmekle yükümlü tutmuş,⁴⁶⁷ bunu yaparken de hiçbir sınıf yahut cinsiyet ayrımı gözetmemiştir. Öyle ki Ezvâc-ı Tâhirattan Hafsa'ya okuma yazma öğrenmesi için sahabeden Şifa Hatun'u görevlendirmiştir.⁴⁶⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hanımların mescitlere katılımı meselesini daha evvel ele almaya çalıştık ve gördük ki kadınlar İslam'ın ilk yıllarında sosyal hayatta oldukça etkin ve Cuma, bayram gibi cemaat namazlarıyla vakit namazlarında

⁴⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/48; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/48; bkz. Şahin, *Kur'an-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, 96-100.

⁴⁶⁶ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül 1998), 8.

⁴⁶⁷ İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

⁴⁶⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/372.

devamlılık noktasında oldukça aktifti. Hz. Âişe (r.anhâ) o dönemin hanımları için bu özelliklerinden dolayı şu ifadeleri kullanmıştır: “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır; çünkü hayâları dinlerini öğrenmelerine engel olmadı.”⁴⁶⁹

Bütün müminlerin ilim almakla mükellef olduğunu Hz. Peygamber (s.a.v.) fiilleriyle de göstermiştir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v.) nazil olan ayetleri mescide gelir ve burada bulunan erkek kadın müminleri toplayıp onlara okurdu.⁴⁷⁰ Bu ve bundan sonraki rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ilimle hem kadını hem erkeği yükümlü tuttuğunu ve bunu da ilmin merkezi olan mescitlerde yaptığını görmekteyiz. Camilerde verilen vaaz ve hutbeler eğitim açısından büyük bir yere sahiptir. Hanım sahabe Cuma ve bayram günleri hutbeyi dinler⁴⁷¹ ve merak ettikleri hususlarda sorular sormaktaydılar.⁴⁷² Başka bir rivayete göre de Mescid-i nebevî haftanın bir günü sadece kadınların eğitimi için tahsis edilirdi.⁴⁷³ Buna başka bir delil de Ebû Said el-Hudrî’den nakledilen şu rivayettir: “(Bir gün) Kadınlar ‘Ey Allah’ın Rasûlü, erkeklerden bize meydan kalmıyor, bize özel bir gün ayırır mısınız?’ dediler. Rasûlullah onlara bir gün belirledi. Kadınlar o günde Rasûlullah’ın huzuruna gelir, O da onlara sohbet ederdi.”⁴⁷⁴

Nakledilen şu rivayetler de camide eğitime örnek niteliğinde birer pratiktir: Cabir b. Abdillâh’dan nakledildiğine göre; Rasûlullah ile bayram namazı için hazır olduğu bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) hutbe yapılmayıp ezan ve kamet okunmadan namazına başlamıştır. Sonra ayaktayken Bilal’e dayanmış ve ona Allah’a itaat etmeyi emretmiştir. Ardından vaaz yapıp kadınların yanına yürümüş ve orada onlara da ayrıca bir şeyler nasihat etmiştir.⁴⁷⁵ Buraya kadar nakledilen rivayetler toplu halde bulunan, cemaate gelen hanımlar ile alakalıydı. Lakin Hz. Peygamber (s.a.v.) mescitte bulunduğu sırada hanımlar buraya gelir ve münferit olarak ondan çeşitli konularda bilgiler alırlardı.⁴⁷⁶ Ayrıca kadınların eğitim-öğretim için mescide gittiklerinde erkeklerle bir arada karma bir şekilde oturmadığını Enes b. Malik’ten rivayet edilen şu nakilden anlamaktayız: “Biz mescidin suffa kısmında Rasûlullah’ın

⁴⁶⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/148.

⁴⁷⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 128.

⁴⁷¹ Müslim, “İman”, 34; Tirmizî, “İman”, 6.

⁴⁷² Rıza Savaş, *Asr-ı saadette kadın ve aile hayatı: Asr-ı saadette İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 4/272.

⁴⁷³ Buhârî, “İlim”, 35.

⁴⁷⁴ Buhârî, “İlim”, 36.

⁴⁷⁵ Müslim, “İdeyn”, 4.

⁴⁷⁶ Okiç, *İslâm’da Kadın Öğretimi*, 40.

yanındaydık. Muhacirlerden bir kadınla buluğa ermiş oğlu geldi. Kadın bayanlara ayrılan kısma geçti, çocuk da bizim yanımıza geldi.”⁴⁷⁷

Hz. Âişe (r.anhâ) gibi birçok hanım vali ve ilim adamlarının danışanı olmuştur. İslam ilk geldiğinde kadınların arasında hızla yayılmıştır. Bunlarla birlikte sahabeden 20 kadar kadın fakihin yetişmesi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde cami eğitiminin nasıl bir gelişim sağladığının göstergesidir.⁴⁷⁸ Sadece bunlarla kalmayıp kadınlar şiir, tıp ve hayvancılık alanlarında gelişip söz sahibi olmuşlardı.⁴⁷⁹ Nitekim Hz. Âişe'nin (r.anhâ) tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlarda bir otorite olduğunu ancak soy bilimi, tarih, tıp, astroloji, edebiyat ve şiir, hitabet, yönetim alanlarında da bilgi birikiminin azımsanamayacak düzeyde olduğunu görmekteyiz.⁴⁸⁰ Nitekim bu dönemde kadınların ilim hayatında böyle söz sahibi olmasında ve kendisine bir yer bulmasında ki en önemli sebep cami eğitimleri olduğunu söyleyebiliriz. Zira onlar camilerde toplanıp hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'den dersler alarak hem de kendi aralarında bilgi ve tecrübelerini paylaşarak ilim yolunda çabaladıklarını örneklerden anlamaktayız.

Raşit halifeler döneminde de cami eğitimi aynı şekilde devam ederken Emeviler döneminde cinsiyetçi ayrımlar başlamıştır.⁴⁸¹ Toplum içinde yayılan söylemler, fitne iddiaları ve alimlerin içtihatları⁴⁸² bu dönemde kadını camiden uzaklaştırmakla kalmamış ilim hayatından da soyutlamıştır.

Günümüze bakacak olursak, İslâm ülkelerinden birçoğunda Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde pek çok Müslüman kadınların eşleri ve çocukları ile Cuma, bayram ve vakit namazlarına camilerde katıldıklarını görmekteyiz.⁴⁸³ Ülkemizde ise kadınların teravîh namazına ve sadece bazı özel günler için camiye gittiklerine şahit olmaktayız. Ancak en az erkekler kadar kadınların da cami eğitimine ihtiyaçları vardır. Öyle ki dinde olmayan ve dinin çarpıtılması ile ortaya çıkan bidat ve hurafeler

⁴⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/154.

⁴⁷⁸ Okiç, *İslâm'da Kadın Öğretimi*, 26.

⁴⁷⁹ Savaş, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, 279.

⁴⁸⁰ Abdülhayy Kettânî, *Et-teratibu'l-idariyye* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 433; Savaş, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, 136; Savaş, *Asr-ı saadette kadın ve aile hayatı: Asr-ı saadette İslâm*, 287.

⁴⁸¹ Sabri Hizmetli, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır* (Ank.: Yeni Çizgi Yayınları, 1996), 7.

⁴⁸² Olumsuz yargılar ve söylemler için bkz: Cihan Aktaş, “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”, *İslâmî Araştırmalar* 5/4 (Ekim 1991), 255-258; Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5/4 (Ankara: 1991), 258.

⁴⁸³ Hizmetli, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*, 13.

daha çok kadınlar arasında yaygınlık göstermektedir. Bu cami eğitiminden uzaklaşma İslam'ın getirdiği bir durum değil tamamen kültürel anlayış ve yorumların getirdiği bir geriliktir. Çünkü İslam'ın kadına ait diğer muameleleri de incelendiğinde bu tür bir uygulamanın mantıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴ O halde günümüzde kadınlar, çarşıda pazarda, iş hayatında, sosyal kuruluşlarda aktifken camilerde ibadet etmesi tartışması bir yana eğitim faaliyetlerinden eksik kalması akla uygun bir tutum değildir.

Bu bağlamda kız çocukları için yaz kurslarını ve kadınlar için yapılan kuran kurslarını cami eğitimi içerisinde değerlendirebiliriz. Ancak bu faaliyetleri ciddiyet ve süreklilik içerisinde devam ettirmeli, ikinci plana atılabilecek bir günlük aktivite olarak değerlendirilmemelidir. Ve sadece bunlarla sınırlı kalmak yerine vaaz ve hutbeler de kadınların cami eğitiminde yeniden bir değerlendirmeye alınmalıdır. Zira Müslüman toplumların geri kalmasının altında yatan en mühim sebeplerden biri olarak kadınların cami eğitimini görebiliriz. Çünkü kadınlar hem toplumun yarısını oluşturur hem de gelecek nesilleri daha kişilik sahibi, bilinçli ve donanımlı yetiştirmelerine vesile olur. Bireyin hayatına yön veren ve ilk eğitim- öğretim yeri olan ailedir, hatta annedir. Çocuğa sevgi, şefkat, merhamet, insanlık gibi erdemleri öğreten ve ilk dini rol model olan da odur. Bu taktirde kadınların eğitimi önemli olmasına binaen cami eğitiminin yeri muhakkak değerlendirilmelidir.

3.4.4. Kadının İmamlığı Meselesi

Kadının cemaatle namaz kılması ve camiye devam etmesi ile bağlantılı olan birçok konuya temas ettik. Bunlardan bir tanesi de imamlık mevzuudur. Kadın cemaate katıldığında imamlık yapıp yapmadığına dair farklı görüşler dile getirilmiştir. Bunları ele almadan evvel imam terimine bir bakalım. İmam terimi Arapça emme filinden türemiş olup kastetmek, öne geçmek, idare etmek anlamlarına gelmektedir.⁴⁸⁵ Terim olarak iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi devlet başkanı, ikincisi ise namaz kıldıran kimsedir.⁴⁸⁶ Bizim

⁴⁸⁴ Ignác Goldziher, “İslâm’da Eğitim”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/7 (Mayıs 1988), 90.

⁴⁸⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (31 Ekim 2021).

⁴⁸⁶ İbn Âbidin, *Reddi'l-muhtâr*, 1/548-549.

imam kavramından kastımız; “Cemaatin namazının, dinin belirlediği şartları taşıyan bir başkasının namazı ile irtibatlı olmasıdır.”⁴⁸⁷ şeklindeki tanımdır.

İmamlığın sıhhat şartları içerisinde akıllı, Müslüman, ergin, madden ve manen temiz, özürsüz olmakla birlikte birde erkek olması vardır.⁴⁸⁸ Buradan kadının namaz imameti için ehil olmadığını anlamaktayız. Ancak bunun mutlak bir yasak mı olduğu yoksa şarta bağlı olarak mı men edildiği hususunda ihtilaf vardır. Bu noktada kadının kadına imametini ve kadının erkeğe imametini dair rivayetleri ele almak ve değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.4.4.1. Kadının Diğer Kadınlara İmâmetine Dair Rivayetlerin

Değerlendirilmesi

Asrı saadette kadınların başka kadınlara imamlık yaptığına dair pek çok rivayetle karşılaşmaktayız. Bu rivayetlerde en çok Ümmü Seleme ve Hz. Âişe'nin imamlık yaptığını görmekteyiz. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete göre; “Allah Rasûlü ile ben bir gün Ümmü Seleme'nin (r.a) evine girdik. Bir de baktık ki, evin bir tarafında kadınlar, namaz kılıyorlar. Bunun üzerine Allah Resulü: ‘Ey Ümmü Seleme, bunlar hangi namazı kılıyorlar?’ dedi. O da: ‘Ey Allah'ın Resulü, onlar farz namazı kılıyorlar’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: ‘Sen onlara imamlık yapmıyor musun’, dedi. O da ‘Bu doğru olur mu?’ diye sordu. Allah Rasûlü de: ‘Evet olur’ dedi ve ilave etti: ‘Sen onların ortalarında durursun, onlar da senin önünde ve arkanda değil; ancak sağında ve solunda dururlar,’ buyurdu.”⁴⁸⁹ Bu nakilden kadınların bu konuda ilk başta şüphelerinin olduğunu ancak iznin doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)’den geldiğini anlamaktayız.

Sahabeden Huceyre bnt. Husayn: “Ümmü Seleme bize ikinci namazında imamlık yaptı, (erkek imam gibi önde durmayıp) bizim aramızda durdu”⁴⁹⁰ rivayetini, Ümmü'l-Hasen de Ümmü Seleme'yi kadınlara imamlık yaparken onlarla aynı safta gördüğünü nakletmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Beşir Gözübenli, “İmâmet”, *İslam'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yayınları Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 2/389.

⁴⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/16; İbn Âbidîn, *Reddi'l-muhtâr*, 1/548-549.

⁴⁸⁹ Zeyd b. Ali, *Müsnedü Zeyd b. Ali* (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 111.

⁴⁹⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/141; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/536.

⁴⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/536.

Kadınların kendi aralarında imamlık yaptığına dair Hz. Âişe (r.anhâ) ile alakalı bazı rivayetler de şu şekildedir: İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) rivayetine göre; "Yahya b. Said bana, Hz. Âişe'nin (r.anhâ) nafîle namazda kadınlara imamlık yaptığını ve kadınlarla aynı safta durduğunu haber verdi." Tabiinden Riyta el-Hanefiyye'den nakledildiğine göre: cemaat halinde olan bir kadın grubuna Hz. Aişe imamlık yapmış ve onlarla aynı safta durmuştur. Yine sahabeden Ata'nın Hz. Âişe'yi ezan okurken, kamet getirirken ve kadınların ortasında durarak onlara imamlık yaparken gördüğü rivayet edilmiştir.⁴⁹² Hz. Ali'nin Urfûce adlı hanımı da kadınlara imamlık yaptığını şu şekilde anlatmaktadır: "Hz. Ali, ramazan gecelerinin ihya edilmesini emreder, erkek ve kadın cemaatin her birine ayrı imam tayin ederdi. Bana emretti, ben de kadınlara imamlık yaptım."⁴⁹³

Gördüğümüz gibi zikrettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah'ın en yakınları olan eşlerinden Ümmü Seleme ve Hz. Âişe'nin (r.anhâ) imamlık yaptığını görmekteyiz. Ve imamlık yaparken normal cemaat usulü imamın önde durması şeklinde değil kadınların ortasında durmuşlardır. Bu rivayetler neticesinde hanımların birbirine imametinin caiz olduğunu açıkça ifade edebiliriz.

Lakin bu konuda farklı bir görüş olarak İmam Muhammet'in görüşlerine de değinmek gerekmektedir. Ondan rivayet edildiğine göre; "Kadının imam olması bizim hoşumuza gitmiyor. Şayet kadın imam olursa, cemaatin ortasında durur. Bu, Ebû Hanife'nin görüşüdür"⁴⁹⁴ Bu ifadeden kendisinin kesin bir şekilde kadını imamlıktan men etmediğini sadece bunun hoş ve gerekli bir davranış olmadığını anlamaktayız. Bununla birlikte Ebu Hanife'nin de aynı fikirde olduğunu ima etmektedir. Lakin hem İmam Muhammet'in herhangi bir delil sunmamasından hem de Hz. Âişe (r.anhâ) ve Ümmü Seleme gibi hanımların fiillerine böylesine bir söz söylemesinin sebebini tam olarak idrar edememekteyiz. Onun bu şekilde hiçbir aklî ve naklî delil sunmadan bu şekilde bir fikir öne sürmesini onun bir tercihi olarak ifade etmek yerinde olacaktır.

Daha sonra gelen fakihler de bu durumu daha ileri götürerek hanımların kendi içlerinde imamlık yapmalarını mekruh olarak görmüşlerdir.⁴⁹⁵ Hanefi alimlerden

⁴⁹² Bu rivayetler için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek* 1/320.

⁴⁹³ Abdürrezzak, *el-Musannef*, 3/151.

⁴⁹⁴ İmam Muhammed, *Kitabu'l-âsar*, 605.

⁴⁹⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/157; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/59.

Kâsânî görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Kısacası kadın da imam olabilir. Eğer kadınlara imamlık yaparsa caiz olur. Kadın imam kadın cemaatin ortasında durur. Çünkü Hz. Âişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre o ikinci namazında kadınlara imamlık yapmış ve onların ortasında durmuştur. Ümmü Seleme de kadınlara imamlık yapmış o da onların ortasında durmuştur. Ancak bize (mezhebimize) göre kadınların cemaat olmaları mekruhtur. Şâfiîlere göre erkeklerde olduğu gibi kadınların da cemaat olmaları müstehaptır. Ve bu konuda da hadisler rivayet edilmiştir. Ancak bu İslam’ın ilk yıllarında idi, sonra bu mensuh oldu”. Mevsilî de kadınların cemaatle namaz kılmalarını mekruh olarak yorumlamıştır. Çünkü onlarda bir cemaatte olması gereken ezan, kamet, imamın önde durması gibi bazı eksikler vardır. Nitekim bu eksikler de cemaatle kılınan bir namazda mevcut ise o namaz mekruh olur diye ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Bunlara ek olarak Hanefilere göre kadının kadın cemaatine imamlık etmesi mekruhtur. Lakin bu mekruhiyete rağmen cemaat olurlarsa kadın bu cemaatin ortasında durarak imamlık yapabilir. Ancak bu kıldıkları namaz mekruh olmakla birlikte caiz olmuş olur.⁴⁹⁷ Ayrıca bir kadının bir kadın cemaatine imamlık yapmasına sert bir şekilde karşı çıkan İmam Malik olmuştur.⁴⁹⁸ İmam Malik Muvatta isimli eserinde daha önce zikrettiğimiz hanımların birbirine imamlığına dair rivayetlerin hiçbirine yer vermemesi de ilginçtir.⁴⁹⁹

3.4.4.2. Kadının Erkeklerle İmâmetine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kadınların kendi aralarında cemaat olması meselesinden sonra üzerinde ihtilaf olan diğer nokta da kadının erkeklere imamlık yapması meselesidir. Bu konu üzerinde genel olarak olmayacağına dair fikir birliği olsa da tek bir rivayete dayanarak bunun mümkün olduğunu da savunan birçok alim vardır. Bununla birlikte çok gündeme gelmeyen bir konu olmadığını görmekteyiz. Ancak modernizm ile gelen dinde reform gibi hareketler sonucunda gündeme daha fazla gelebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Zira buna dair daha önce bir girişimde bulunulmuştur. Amina Wedud Muhsin adlı bir kadının imamlığında 18

⁴⁹⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/59.

⁴⁹⁷ Bakan, “Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı”, 85.

⁴⁹⁸ İmam Malik, *el-Müdevvene*, 1/84.

⁴⁹⁹ Bakan, “Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı”, 85.

Mart 2005 Cuma saat 13. 00'te New York'ta bir manastırda cemaatle namaz kılınmıştır. Bununla birlikte 3 yıl sonra aynı faaliyeti İngiltere'de bir camide gerçekleştirmişlerdir. Oldukça fazla olumsuz tepki toplayan bu durum bazı sivil toplum kuruluşlarından da destek görmüştür.

Rivayetler bağlamında bu durumu değerlendirmek istediğimizde olumlu manada sadece bir rivayet bulurken olumsuz olarak daha fazla rivayete rastladığımızı söyleyebiliriz.

Kadınların erkeklere imamlık yapabileceği görüşünü destekleyenlerin dayandığı rivayet şu şekildedir: Ümmü Varaka (ö. 23/644'ten önce) Hz. Peygamber (s.a.v.) Bedir hazırlığı yaparken onun yanına vardı ve ona; “Bana izin ver de seninle beraber (gazveye) gideyim ve yaralılarınızı tedavi edip hastalarınıza bakayım. Belki de Allah bana şehâdeti nasip eder.” dedi. Hz. Peygamber de (s.a.v.) ona “Şüphesiz Allah sana şehâdeti nasip edecektir” buyurdu. Bunun üzerine Rasûlullah ona ‘eş-şehîde’ derdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kadına kendi evindekilere imam olmasını emretmişti. Öyle ki Ümmü Varaka’ya müezzinlik eden biri de vardı. Ümmü Varaka Hz. Ömer zamanında kölesi ve cariyesi tarafından boğularak öldürülünceye kadar evinde bulunan kimselere imamlık yapmıştır.⁵⁰⁰ Mana olarak hadisten bir kadının ev halkına bir erkek bulursa dahi onlara imamlık yapabileceğini anlamaktayız. Bu hadisin zahiri manasına bakarak bu anlamı çıkaran birçok alim olmuştur. Kadının erkeğe imam olmasının caiz olduğunu savunanlar arasında Ebu Sevr (ö. 240/854), Taberî (ö. 310/923) ve Müzenî⁵⁰¹ Muhyiddin İbn Arabî⁵⁰² (638/1240) gibi âlimler vardır.

Ümmü Varaka'nın imam olmasına Hz. Peygamber (s.a.v.)'in izin vermesinden ötürü Muhammed Hamîdullah, bu kadının bütün mahalleye imamlık yaptığı şeklinde bir yorum yapmıştır.⁵⁰³ Ancak Ebu Davut'ta mahalle şeklinde değil sadece ev olarak tabir edilmiştir. Hadisle alakalı başka zorlama değerlendirmeler de şu şekildedir; “Kadının erkeklere imam olabileceğine delil gösterilen hadis belki de bu müezzin ezan okuduktan sonra namazı başka bir mescitte kılmıştır. Kölenin de aynı şekilde başka bir mescitte namaz kıldığı düşünülebilir”. Yani Dârekutnî (ö.

⁵⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Salat”, 61; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ'*, 8/457. Ayrıca bkz. İbn Huzeyme, *Sahih*, 3/89; Beyhâki, *Sünen 'ül-kübra*, 3/130; Dârekutnî, *Sünen*, 1/403; Hâkim, *Müstedrek*, 1/203.

⁵⁰¹ Azimâbâdî, *Şerhu süneni Ebû Dâvûd*, 2/211.

⁵⁰² İbn Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 6/428-431.

⁵⁰³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 1/172.

385/995) bu fikirleriyle şunları demek istemiştir: “Resûlullah Ümmü Varaka’ya hem ezan okuması hem de kâmet getirmesi için özel olarak bir müezzin tayin etmişti. O da kadınlara imamlık yapardı.”⁵⁰⁴ İbn Kudâme de bu hadise yaptığı yorumda Ümmü Varaka’nın sadece evin hanımlarına imam olması için Hz. Peygamber (s.a.v.)’in izin verdiğini ifade ederken Dârekutnî tarafından desteklenmiştir.⁵⁰⁵

Hadisin senedi nitelikli bir şekilde tahlil edildiğinde birçok ravisinin meçhul olduğu görülmektedir.⁵⁰⁶ Dolayısıyla meçhul ravilerin rivayetleri zayıf hükmündedir.⁵⁰⁷ Yani bu hadis ne sahih ne de hasendir, zayıf bir hadistir. Bu konuda bu hadisi destekleyecek teorik ve pratik herhangi bir malzeme de yoktur. Rivayetin hadis kitaplarında bulunmasını, senedinde bulunan illetlere rağmen sahih bir rivayet gibi net bir sonuca ulaşarak kadınların erkeklere imam olabileceğine dair bir görüşe delil olarak kullanması isabetli bir yol olmamaktadır.⁵⁰⁸

Metin olarak hadisi değerlendirdiğimizde ona karşıt manada birkaç rivayete rastlamaktayız. Bunlardan birincisi Ebu Bekre’den nakledilen “İşlerini kadına havale eden bir topluluk asla felah bulmayacaktır”⁵⁰⁹ şeklinde ki rivayettir. Cumhura göre burada havale edilen iş imamettir ve kadına havale edilen bu işle felah bulunmayacağı ifade edilmek istenmiştir.⁵¹⁰ Bir diğer rivayet daha açık bir şekilde bu konuya tezattır: “Hiçbir kadın erkeğe imamlık yapamaz.”⁵¹¹ İbn Mes’ud’dan nakledilen son rivayet ise şu şekildedir: “Kadınları, Allah nasıl geri bıraktıysa, siz de öylece geri bırakınız.”⁵¹² Bu rivayette kadınların erkeklere imam olamayacağına dair yorumlamışlardır. Kadının geride bırakılması imam olan erkeğin önde durmasına ve kadının onun arkasında olabileceğine işaret etmektedir.⁵¹³

⁵⁰⁴ Dârekutnî, *Sünen*, 1/403; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/34.

⁵⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/34.

⁵⁰⁶ Zehebî, *Mizân*, 8/144; Zeylâî, *Nasbû’r-râye*, 2/31; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 6/153; İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 339.

⁵⁰⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulümü’l-hadîs*, nşr. Nüreddin İtr (Dımaşk: 1986), 112-113.

⁵⁰⁸ Mustafa Ertürk, “Kadının Erkeklere Namaz Kıldırabileceğine Dair Bir Rivâyet ve Referans Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (Ocak 2005), 101.

⁵⁰⁹ Buhârî, “Meğâzî”, 82; “Fiten”, 18; Tirmizî, “Fiten”, 75; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/38; Nesâî, “Kudât”, 8.

⁵¹⁰ Abdullah Kahraman, “Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı”, *Marife* 8/1 (Bahar 2008), 172.

⁵¹¹ San’ânî, *Sübülü’s-Selam*, 2/28; Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, 3/162-164; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/79.

⁵¹² Zeylâî, *Nasbu’r-râye*, 2/36; Şemsüddin Ebu’l-Hayr es-Sehâvî, *el-Makâsîdu’l-hasene* (Beyrut: 1956), 28; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 1/69.

⁵¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehîd* 1/145-146; Nevevî, *el-Mecmû’*, 4/151; İbnü’l-Hümmam, *Fethü’l-kadîr*, 1/357; Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, 3/164; San’ânî, *Sübülüs-selâmi*, 2/28.

Netice itibariyle, kesin olarak söyleyebiliriz ki kadınların kendi içinde imamlık yapmasında herhangi bir sakınca olmamakla birlikte bir araya geldiklerinde bunu fırsat bilerek cemaat sevabına nail olmak amacıyla aralarından birini imam seçip namazlarını eda etmekte fayda vardır. Ancak kadının erkeklere imamlık yapması hususunda tek bir rivayet bulunmakla birlikte ona tezat olarak başka rivayetler de yer almaktadır. Zira alimlerin çoğunluğu bu nakli delil olarak kullanmadıklarını dile getirdik. Bunun sonucu olarak da daha asrı saadette ve daha sonraki dönemler de de bunun pratiklerine rastlamamaktayız.

SONUÇ

İslam dini, nazil olduğu günden beri birlik ve beraberlik duygusunu ümmete nakşetmeye çalışmıştır. Cemaatle kılınan namazların özünde bu maksat yatmaktadır. Cemaatle namaz kılmak için insanlar topluluk haline gelir birbiriyle tanışır ve insanların aralarında ümmet bilinci oluşur. O halde cemaatle namaz kılan kimse hem cemaat sevabı alır hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini yerine getirir hem de mescitlerin manevi atmosferinden faydalanarak psikolojik tesirlerini hisseder. Bu takdirde namazlarını camide cemaatle kılması mümkün olan her müminin namazlarını bu şekilde eda etmesi müminin görevi olmakla beraber, camilerin manevi huzurundan yararlanma gibi bir hakka da mümin sahip olabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden bu yana namazların cemaatle kılınması ve dini ilimlerin öğrenilmesi için mescitler ve camiler bina edilmiştir. Bu yapılar Allah'ın evidir ve herkese açıktır. Orada cinsiyet ayrımı olmamakla birlikte kadın erkek herkes kendine bir yer bulur. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) mescitlere nasıl gelineceğine dair edep ve adablar hususunda tavsiyelerde bulunmuş bu konuda kadın erkek ayrımı yapmamıştır. Ancak tarihsel süreçte görmekteyiz ki kadınlar camiden uzaklaştırılmış ve Allah'ın evi olan bu mekanlar sadece erkeklere tahsis edilmiştir.

Kadın olgusu yıllarca tartışılmış konumu ve meseleler karşısındaki durumu değerlendirilmiştir. Bu mesele toplumların kültürüne göre tamamen farklı boyutlarda ele alınmıştır. Ancak kadının toplum nezdindeki değerine genel olarak bakıldığında, bu değer alçaltıldığını hatta yok sayıldığını söyleyebiliriz. Bunun en çarpıcı örneği ise cahiliye döneminde görülmektedir. İslam öyle bir topluma nazil olmuştur ki, kadın bazı kesimlerde insan muamelesi görmemektedir. İslam, böyle bir kültürün bulunduğu bir ortama doğmasına rağmen uzun yıllardan beri süregelen bu algıyı tamamen yıkmış ve bu yanlış algıyı zaman içinde kadının istediği sosyal her mecrada kendine yer edinebilmesine fırsat tanıyan bir olguya dönüştürmüştür.

Hız. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki fiili uygulamaya göre kadınlar mescitlere gider burada namazlarını cemaatle eda eder, üstelik istediği kadar vakit geçirebilirdi. Çünkü mescit aynı zamanda bir eğitim öğretim yuvasıydı ve kadınlar kendilerini burada geliştirirdi. Ancak onlara mescide gelirken koku sürünmeme, dikkat çekici kıyafetler giymeme ve safların en arkasında durmak gibi tavsiyelerde bulunulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini titizlikle yaşayan sahâbî hanımlar bu meselede de onun tavsiyelerine uyar ve büyük bir iştiyakla namazlarını camide eda etmeye gayret ederlerdi. Bu şekilde hem mescidin manevi havasından hem de Rasûlullah'ın sohbetinden faydalanırlardı. Rivayetlerden anladığımız kadarıyla vakit namazlarına katılan kadınlar olmakla birlikte kimisi de cemaatle kılınan Cuma, bayram ve cenaze namazlarına katılırdı. Kadınların bu namazlara katılmasını Hz. Peygamber (s.a.v.) onlardan istemiştir. Çünkü onların da bu hayır ve duaya nail olmalarını arzu etmiştir.

Kadınların mescide gelmesinin sünnet olması ile birlikte, mescide gelen kadınlara ihtimam gösterilmesi de sünnettir. Rasûlullah namaz esnasında eğer bir çocuk sesi duyarsa, namazını uzatacak da olsa o annenin sıkıntıya girmemesi için kısa kesmiştir. Ya da kadınların arka saflarda olduğunu bildiği durumlarda onların namazdan sonra rahatlıkla çıkmaları için bir süre selam verdikleri hal üzere kalır onların çıkmasına müsaade ederdi. Öyle ki bu durumu daha nezih bir hale getirmek amacıyla ashabından, mescide hanımlara özel bir kapı yaptırmalarını istemiştir. Bu rivayetler çerçevesinde, kadınların cemaate devam etmeleri ve camide vakit geçirmelerinin sadece kendi iştiyaklarının bir sonucu olmadığını aynı zamanda Rasûlullah'ın da bu duruma çokça önem verdiğini ve bu durumun hayata geçirilişini titizlikle takip ettiğini görmekteyiz.

Kadınların mescit ile aralarındaki olumlu ilişkinin Hulefâ-i Raşidin döneminde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak sahabe neslinin tükenmeye başladığı, fetihlerin arttığı dönemlerde İslam geniş topraklara yayılıp farklı kültürlerle tanışmış ve iç karışıklıkların gün yüzüne çıkmaya başlaması ile bu meseleye bakış açısı da değişime uğramıştır.

Ancak öncelikle şunu söyleyebiliriz ki bu mesele Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de pürüzsüz bir mesele değildir. Sahabeden bazı kimseler eşlerinin mescitlere devamını hoş görmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. O bu kimseleri uyarılmış ve eğer hanımları gelmek isterse onları mescitten alıkoymamaları gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte hanımlara eşleri ile sorun yaşama ihtimali olduğu takdirde namazlarını evde kılmanın onlar için daha makbul olacağını söylemiş ve bu durumun münakaşaya yol açıp, aile içi sorun haline getirilmeden bertaraf edilmesini istemiştir. Bu meseleye İbn Ömer'in eşinin camiye gitmesi hususunda olumsuz yorumlar yapmasını örnek olarak zikredebiliriz. O Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakınlarından biriydi ve buna rağmen

neşet ettiği toplumun olumsuz yargıları ile düşünmeye devam edebiliyor ve bu sebeple de babası tarafından ikaz edilebiliyordu.

Bu konu ile alakalı menfi temel dayanak kadınların ibadetlerini evde yapmalarının daha efdal olduğuna dair olan rivayetlerdir. Lakin bu rivayetlerin sihhati şüphelidir ve Buhâri, Müslim gibi otorite muhaddislerin eserlerinde yer almamaktadır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.v.) kadınların gece ve gündüz yani sabah ve yatsı namazlarına dahi tehlikeli olma ihtimaline karşı özellikle müsaade etmiştir. Kirmanî'nin yorumuna göre ise Rasûlullah bu vakit namazlarına gidilmesine müsaade ettiğini özellikle zikrettiyse, aslında burada kastedilenin diğer vakitlere hayli hayli gidilebileceğidir.

Camiye devamın sınırlandırılması hususunda bir diğer delil ise Hz. Âişe'den Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, kendinden sonraki hanımları görse onların mescitlere devam etmesine müsaade etmeyeceğine dair rivayet edilen naklidir. Bu rivayet Peygamber fiilleri ve tavsiyeleri dikkate alınmadan, Hz. Âişe'nin burada neyi kastettiğine bakılmadan fiiliyata geçilmiş ve bir kesim tarafından kadın kolayca camiden men edilmeye başlanmıştır.

İlerleyen süreçte bu kısıtlama başka bir boyut kazanmış ve bir grup alim tarafından sadece yaşlı ve acuzelerin camiye gidebileceğine dair bir görüş ortaya atılmıştır. Oysaki sünnette uygulama bu şekilde değildir. Hz. Peygamber kızların da bayram namazına gelmeleri hususunda özellikle tavsiyede bulunmuştur. Bilhassa bayram namazına mazeretsiz bir şekilde herkesin katılımını tavsiye etmiştir. Burada dile getirilen, Hz. Âişe'nin rivayetine de gerekçe olarak bildirilen esas sebep fitne kavramıdır. Bir toplumun yarısını oluşturan ve tamamını yetiştiren anne, bu söylem üzerine camilerden uzaklaştırılarak cahil bırakılmıştır. Ve asıl fitne ateşini harlayan bu durumdur.

Netice itibariyle genel bir değerlendirme olarak bütün rivayetleri gözden geçirdiğimizde görünen o ki bu uygulama Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti ya da Allahu Teala'nın emri değil bizzat sonradan ortaya atılan fikirlerdir. Bilakis Rasûlullah kadının cemaate katılması, camide bulunması ve caminin manevi atmosferinden faydalanması hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Kadınların camilerden uzak tutulması toplumu birçok açıdan bozulmaya sürüklemektedir. O halde bu konu üzerine gidilmeli ve tâdil etmek için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Bu

bağlamda bazı öneriler sıralayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Zihinlerde, kadının sosyal hayatın merkezi olan camilere devam etmesine dair olan olumsuz algılar yıkılmalı, bu durum yadırganmamalıdır. En önemli meselelerden olan camilerin fiziki durumu gözden geçirilmeye devam edilmelidir. Kadın için hem cami içinde cami atmosferine uygun yer ayrılmalı hem de abdest alabilmesi için namaz yerine yakın şadırvanlar oluşturulmalıdır. Bunlara ek olarak cuma ve bayram namazlarına katılmak istediğinde kadınlar için yer ayrılmalıdır. Ancak bunlardan önce en başta dediğimiz gibi bu konuya karşı olan olumsuz algı yıkılmalı, sağlıklı ve doğru bir eğitim ile kadının cami ile ilişkisi rivayetler ışığında yeniden tesis edilmelidir.

Kadınların toplumsallaştığı çağımızda onu camiden hala daha uzaklaştırmak akla mantığa uygun görünmemekle birlikte kadının dini eğitimi açısından da büyük bir yanıla düşüldüğü akıldan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdurrazzâk, İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Abdülbâkî, Muhammed Fûâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2010.
- Adevi, Mustafa. *Câmiu Ahkâmi'n-nisâ*. 4 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l Kayyim, 2008.
- Ağçoban, Sıddık. "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2016), 14-24.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Cami' fi'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Beyrut: 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el- Arnavûd vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1995.
- Ahmed, Leila. *Women and Gender in Islam*. Connecticut: Yale University Press, 1. Basım, 1992.
- Ahmet Nâim, Babanzâde. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı tecrîd-i sarîh terceme ve şerhi*. çev. Hasan Karayiğit. 12 Cilt. Antalya: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Akdemir, Salih. "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (Aralık 1997), 249-258.
- Aktaş, Cihan. "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne". *İslâmî Araştırmalar* 5/4 (Ekim 1991), 251-259.
- Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Alagaş, Mehmet. *Kadının Onuru*. İzmir: İnsan Dergisi Yay., 12. Baskı, 2009.
- Algül, Hüseyin. "Haram aylar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/105-106. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi 1997.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal ft târihi'l-arab kable'l-islâm*. çev. Dursun Hazer & Fethullah Zengin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Altındal, Aytunç. *Türkiye'de Kadın*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

- Altun, İsmail. “Hz. Peygamber döneminde Kudüs’te Mescid-i Aksâ Var mıydı?”. *Turkish Studies Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar* 12/2 (Ekim 2017), 1-22.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Murat Temelli. İstanbul: Ark Kitapları, 1975
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. “Kur’an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 1. Basım, 2010.
- Atar, Fahrettin vd. *İslam İlmihali*. İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 6. Basım, 2012.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: Gaye Matbaası, 1979.
- Ateş, Ali Osman. “Kusay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/460-461. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi 2002.
- Ateş, Ali Osman. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Aydemir, Abdullah. *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif. “İslam’da Kadın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/86-84. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa Hanefî. *el-Binâye fî şerhi'l-hidaye*. çev. Eymen Salih Şa’ban. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa Hanefî. *Umdetü'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 20 Cilt. Kahire: 1. Basım, 1392/1972.
- Azimâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Davud*. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Bacon, Elizabeth. “Witchcraft”, *Encyclopedia Americana*. Erişim 20 Eylül 2020.
- Bağdâdî, Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl. *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

- Bakan, Tevhit. "Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı", *ATAÜİFD* 30 (Aralık 2009), 41-92.
- Balcı, İbrahim. *Camilerin Çağrısı*. İstanbul: Ebrar Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Baş, Eyüp (ed.). *İslam Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Bayraktar, M. Faruk. "İslam'a Göre Kadının Eğitim Öğretimi" *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Bedir, Ahmet. *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası*. 2 Cilt. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Bedüzzaman Said Nursi, *Hutbe-i Şamiye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2. Basım, 2016.
- Beğâvi, Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el- Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. Beyrût: Dâru'l-Efkâr, 2005.
- Behûtî, Mansur b. Yunus b. İdris. *er-Ravdu'l-murbi' şerhu zâdü'l-müsteğnî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts..
- Bessam, Abdullah b. Abdurrahman b. Salih Ali. *Teysiru'l-allam şerhu umdeti'l-ahkam*. 2 Cilt. Mekke: Mektebe ve Matbaatü'n-Nahda el-Hadise, 1987.
- Beyhâkî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasanî. *Şuabu'l-iman*. thk. Abdülaliy Abdülhamîd Hâmid & Muhtar Ahmed en-Nedvî. 19 Cilt. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasanî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 9 Cilt. Mekke: 1414/1994.
- Bilgin, Beyza. *İslam'da Kadının Rolü Türkiye'de Kadın*. Ankara: Sinemis Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Bobel, August. *Kadın ve Sosyalizm*. çev. Sabiha Sertel & Sevinç Altınçekiç. Ankara: Yordam Kitap, 1. Basım, 1978.
- Bouamrane, Chikh. "İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları". çev. Nesimi Yazıcı. *Panorama de la Pensure İslamique* (1984), 219-226.
- Bozkurt, Mehmet. *Kâbe Tarihi ve Hac Rehberi*. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2009.

- Bozkurt, Nebi & Küçüçavaşçı, Mustafa Sabri, “Mescid-i Aksa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/281-290. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1. Basım, 2001.
- Can, Yılmaz. “Kâbe”. *OMÜİFD* 7/7 (Ağustos 1993), 67-92.
- Canan, İbrahim. *Kur’an’da Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1996.
- Canan, Mehmet Zeki. *İslam Tarihi (Cahiliye Devri-Siyer-i Nebi-Halifeler Devri)*. İstanbul: Yelken Yayınları, 1977.
- Carullah, Musa. *Hatun*. Haz: Mehmet Görmez. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi. *Ahkâmu’l-Kur’an*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1993.
- Çağatay, Neşet. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: AÜİF Yay., 1982.
- Çağrıçı, Mustafa. “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Çeker, Orhan. “İslâm Hukukunda Kadın Hakları”. *Aile Sempozyumu, Medeniyet Vakfı Tebliğler*. Ankara: Sistem Ofset, 2015.
- Çetiner, Bedreddin. “Ferdî Namaz-Cemaatle Namaz”. *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmi Toplantı-* (Ekim 2008), 151-160.
- Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. Thk: es-Seyyid Abdullah Hâlim Yemânî. 3. Cilt. Beyrut: 1386/1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl. *el-Müsned*. thk. Nebîl Hâşim el-Ğamrâvî. Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 1. Basım, 2013.
- Davudoğlu, Ahmet. *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*. 12 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 2. Basım, 1977.
- Demici, Abdullah b. Ömer b. Süleyman. *İmametü'l-uzma ‘inde ehli's-sunne ve'l-cemaa’*. Riyad: Daru Tayyibe, 1987.

- Demircan, Adnan. *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ailesi ve Aile Hayatı*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- Deylemî, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü'l-ahbar*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407/1987.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı". Erişim 30 Kasım 2020. <https://kurul.diyanet.gov.tr/>.
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül 1998), 5-51.
- Duman, Soner. *Şâfiî İbadetler İlmihali*. İstanbul: Miraç Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye ts.
- Ebû Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2001.
- Ebû Şakka, Abdulhalîm. *Tahrîru'l-mer'e fî asri'r-risâle: İslam Kadın Ansiklopedisi*. çev. Şaban Haklı. 4 Cilt. İstanbul: Denge Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *el-Müsned*. 12 Cilt. Dimeşk: 1404/1984.
- Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cingöz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.
- Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *İrvâu'l-ğâlîl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1985.
- Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisü'sahîha*, 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Meârif, 1. Basım, 1995.
- Erdemli, Kadriye Avcı. "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü: Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20 (Ekim 2013), 66-71.
- Erdoğan, Aynur. "Erkek Aklına Eklemlenen Feminizm". *Dünya Bülteni Araştırma Masası* (Mayıs 2011).
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.

- Ergil, Doğu. Türkiye'de Terör ve Şiddet. Ankara: Turhan Kitabevi, 1980.
- Ertürk, Mustafa. “Kadının Erkeklerle Namaz Kıldırabileceğine Dair Bir Rivâyet ve Referans Değeri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (Ocak 2005), 91-106.
- Es’ad Salim Teym. ‘*İlmu tabakti’l muhaddisîn*. Riyad: 1415/1994.
- Ezrakî, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdullah. *Kâbe ve Mekke Tarihi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1974.
- Fayda, Mustafa. “Âişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Fayda, Mustafa. “Cahiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/17-19 İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Fazlur-Rahman. *İslami Yenilenme-Makaleler:2 (İslam’da Kadının Konumu)* Çev. Adil Çiftçi. 4 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Garaudy, Roger. *İslam’ın Aynası Camiler*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: 1. Basım, 2013.
- Goldziher, Ignác. “İslâm’da Eğitim”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/7 (Mayıs 1988), 79-94.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1976.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk & Kumbasar, Zeliha. *Gelenekten Geleceğe Camiler (Kültür Tarihi Araştırmaları)*. İstanbul: KIPTAŞ Yayınları, 2006.
- Gözübenli, Beşir. “İmâmet”. *İslam’da İnanç, İbâdet ve Günlük Yayınları Ansiklopedisi*. ed. Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez. 2/389. İstanbul: Gerçek Hayat, 1. Basım, 1996.
- Gümüş, Sadrettin. Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Aile Hayatı. İstanbul: Ravza Yayınları, ts.
- Haçkalı, Abdurrahman. “Kadınların İbadet Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler”. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı* (Mayıs 2002), 283-299.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ala's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1. Baskı. 1990.

- Hamidullah, Muhammed. *İslam Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan S. Sırma. İstanbul: Acar Matbaası, 1984.
- Hamîdullah, Muhammet. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İrfan Yayınevi, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Havvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/havva>
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/323-327. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Harvey, Rowan. “An Economy That Works for Woman”, Oxfam (20 Temmuz 2020).
- Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi: Siyasi, Dîni, Sosyal, Kültürel*, çev. İsmail Yiğit & Sadreddin Gümüş. 14 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Hayrettin Karaman, “Cemaatte Kadın”, hayrettinkaraman.net. Erişim 30 Kasım 2020. <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/2/0055.htm>.
- Heyet, *İslam ve Toplum-İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Heysemî, Nüreddîn Ali ibn Ebî Bekr. *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. 20 Cilt. Beyrut: 1967.
- Hindi, Ali el-Müttekî. *Kenzu'l-ummal*. çev. Hüseyin Yıldız. 5 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2019.
- Hizmetli, Sabri. *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1996.
- Hüseyin Yılmaz, “Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Kasım 2007), 277-292.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. 26 Cilt. Riyad: 1416/1996.

- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtar ale'd-dürri'l-muhtâr şerhi tenviri'l-ebşâr*. çev. Ahmed Davudoğlu vd.. 18 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, 2017.
- İbn Arabi, Muhyiddin. *Futuhât-ı Mekkiyye*. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk: Kemal Yusuf el-Hût. 16 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Ebû Davud. *Kitâbü'l-Mesâhif*. çev. Abdülkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1993.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhyiddîn el-Hatîb, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1986.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabat: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Baskı, 1908.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendarî. 12. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hişâm, Eyyûb el-Himyerî. el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd.. 4 Cilt. Mısır: Mısır Matbaası, 1385/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. thk. M. Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- İbn Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid. *Fethü'l-kadîr*. thk. Abdürrezzak Galip el-Mehdi. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr. *es-Sîre*. thk. Muhammed Hamîdullah. Konya: Esra Yayınları, 1981.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *İğâsetü'l-lehfân fî lesâyidi'ş-şeytân*. 2 Cilt. Riyad: ts..
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *Zâdu'l-meâd*. Kuveyt: 1981.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1. Basım, 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni alâ muhatasari'l-hırâkî*. thk. Abdusselam Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezir el-Kazvini. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-bârî Şerhu's-Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd vd.. 6 Cilt. Kahire: 1417/1996.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâdihî, 1975.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtü'l Kübra*. 11 Cilt. İstanbul: Siyer yayınları, 3. Basım, 2016.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, 35 Cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995.
- İbn. Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsirü'l-kurâni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 12 Cilt. Beyrut: Maarif Matbaası, 1999.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim. *el-İşrâf alâ mezahibi'l-ulema*. thk. Ebu Hammad sağır Ahmed el-Ensari. İmârat: Mektebetü mektebi's-sakafiyye, 2004.

- İbnü's-Salâh, Ulûmü'l-hadîs ve aksa'l-emel ve's-şevk fî 'ulûmi hadîsi'r-Resûl, nşr. Nûreddin İtr. Dımaşk: 1986.
- İmrânî, Yahyâ b. Ebü'l-Hayr. *el-Beyân fî mezhebi'l-imâmî's-şâfiî*. thk. Kasım Muhammed en-Nûrî. Beyrut: Dâru'l Minhâc, 2000.
- İnan, Afet. *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- İz, Mahir. *Din ve Cemiyet*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 1998.
- Kadı Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrarü't-te'vîl*. 5 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Kahraman, Abdullah. "Klasik Fıkıh Doktrinde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı". *Marife* 8/1 (Bahar 2008), 167-188.
- Kahraman, Abdullah. "Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti ile İlgili Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü". *Marife* 4/2 (Eylül 2004), 59-80.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Dünyası Halk İnançları*. Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları, 2001.
- Karacabey, Salih. "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *UİFD* 9/9 (Ocak 2000), 253-276.
- Karagöz, İsmail vd.. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 1975.
- Karataş, Mustafa. "Muksirun ve Hadis Sayıları". *Diyanet İlmî Dergi* 35/4 (Aralık 1999), 83-100.
- Kardavi, Yusuf. *Hız. Peygamber ve İlim*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Şule Yayınları, 1991.
- Karslı, Hilmi İbrahim. "Kadın, Sosyal Hayat ve Cami". *Cami Kadın ve Aile* (2013), 23-37.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâî fî tertibi's-şenâî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.

- Kayadibi, Fahri. *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Kayrevânî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *er-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kemâlî, Muhammed Hâşim. *İslâm'da İfade Hürriyeti*. çev. Muhammed Şeviker. İstanbul: Erkam Mat., 2000.
- Kettanî, Muhammed Abdulhayy. *et-Teratibu'l-idariyye*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 1990.
- Khatab, Sayed. *The Political Thought of Sayyid Qutb: The Theory of Jahiliyyah*. çev. Ömer Peksöz. Oxon: Routledge, 1. Basım, 2006.
- Kılıç, A. Faruk & Ağçoban, Sıddık. “Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Ekim 2013), 61-77.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.
- Kotan, Sehal. *Peygamberimiz (as) Döneminde Kadınların Yaşantısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Köse, Feyza Betül. *Medine'de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi)*. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım. 2016.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. haz. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2009.
- Kurtkan, Amiran. *İslamiyetin Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam>
- Lapidus, Ira M. *A History of Islamic Societies*. New York: Cambridge University Press, 2014.
- Lewinsohn, Richard. *Histoiree De La Vie Sexuelle*. çev. Ender Gürol. İstanbul: Varlık Yayınları, 1966.
- Mahmasani, Subhi. *Erkan-u hukuki'l-insan bahs mukarene fi's-şeriat el-islamiyye ve't-kavanini el-hadise*. Beyrut: Dar'ül ilm lil-Melâyim, 1979.

- Mâlik b. Enes b. Ebi Âmir b. Amr b. Hâris El-Asbahi El-Himyeri, *Müdevvenetü'l kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. 6 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, ts..
- Mâverdü, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi 'l-kebîr fî fikhi mezhebi 'l-imâm eş-Şâfiî: hüve şerhu-muhtasari 'l-Müzenî*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Ali M. Muavvez. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidaye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmiiyye, 1410/1990.
- Mevdûdî, Ebu'l A'la. *İslam'da Hükümet*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları, 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l A'la. *Tefhimu 'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli 'l-muhtâr*, nşr. Ali Abdülhamîd Ebü'l-Hayr & Muhammed Vehbî Süleyman. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1395/1975.
- Mustafa, İbrahim vd.. *Mu'cem-ül vasît*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûridîn Alî. *Feyzü'l-kadîr şerhu 'l-Câmi 'i's-sağir*. 2 Cilt. Riyad: 1418/1998.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdulfettah Ebü Gude, 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevevî, Ebu Zekerriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Mûrî. *el-Mecmû' şerhu 'l-Mühezzeb*. 20. Cilt. Beyrut, Dâru'l-fikr, ts..
- Nevevî, Ebu Zekerriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Mûrî. *el-Minhâc fî şerhi sahihi Müslim b. Haccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.

- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Mûrî. *Ravzatü't-tâlibîn*, Thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, ts..
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Mûrî. *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. çev. Hanefî Akın. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2015.
- Nisâbü'rî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *Esbabü'n-nüzûl*, nşr. Mâhir Yâsîn el-Fahl. çev. Necati Tetik & Necdet Çağıl. Riyad: 1426/2005.
- Okiç, Tayyib. *İslamiyet'te Kadın Öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 4. Basım, 1984.
- Önkâl, Ahmet & Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Önkâl, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. Konya: Kardelen Yayınları, 19. Basım, 2006.
- Özafşar, Mehmet Emin vd.. *Hadislerle İslam/Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2013.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983.
- Özüğurlu, Kurban. *Evlilik Raporu*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1. Basım, 1985.
- Paşa, Eyüp Sabri. *Kâbe ve Mekke Tarihi*. çev. Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 11. Basım, 2015.
- Pedersen, Johannes. "Mescid". *İslam Ansiklopedisi*. 8/1-86. İstanbul: TDV Yayınevi, 1971.
- Saîdî, Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed. *en-Nazariyetü'l-islamiyye fi'd-devle*. Mısır: Matbaatu Dari't-Te'lif, 1977.
- Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5/4 (1991), 249-258.
- San'ani, Muhammed b. İsmâil Emir. *Sübülü's-selâm fi şerhi bulûği'l-merâm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2 Cilt. 2003.
- Savaş, Rıza. "Hz. Peygamber'in Bir Kadın Konuşu: Kayle bnt. Mahrama", *DEÜİFD* 12 (Aralık 1999), 39-46.

- Savaş, Rıza. *Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, İkinci Basım, İstanbul, 2007.
- Savaş, Rıza. *Hız Muhammed (s. a. v) Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza yayınları, 3. Basım, 1991.
- Savaş, Rıza. *Râşîd Halifeler Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Schwarz, Andreas. *Roma Hukuku Dersleri*. çev. Dr. Türkan Rado. İstanbul: 1945.
- Semerkandî, Ebu Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed. *Tuhfetü'l-fukaha*. nşr. M. Zekî Abdülber. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Semhudî, Nüreddîn Ali b. Ahmed. *Vefâ'ul-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*. Beyrut: 1971.
- Sepetçioğlu, M. Necati. *Türk Destanları*. İstanbul: Toker Yayınları, 1972.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1409/1987.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Camiu's-sağir*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. Thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şahin, Osman. *Kur'an-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Şeker, Mehmet vd. (ed.). *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı*. 15 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Şenat, Fatma Asiye. "Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat". *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Ekim 2017), 179-199.
- Şener, Mehmet. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/91-92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.

- Şenol, Şule Soyal. “Kadınların Özel Hallerinde Mescide Girmesini İlgilendiren Rivâyetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Aralık 2019), 241-264.
- Şevkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylü'l-evtâr şerhu münteka'l-ahbâr*. thk. Ebu Muaz Tarık b. İvadullah b. Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Daru İbn Affan ve Daru İbn Kayyım, 2005.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *Kitabu'l-âsar*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. 2 Cilt. Beyrut: 1993.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *Kitabu'l-hüccce*, thk. Seyyid Mehdi Hasan Keylanî el-Kadirî. 4 Cilt. Beyrut:1403/1983.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman. *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. nşr. Halîl İmrân el-Mansûr. 2 Cilt. İstanbul: 1319/1901.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'an'ın Ana Konuları*. Konya: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Şirbinî, Şemseddin Muhammed b. Hafîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfazi'l-minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. nşr. Tarık b. İvedullah & Abdulmuhsîn b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Cami'u'l beyân 'an te'vîli âyi'l-kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. Kâhire: Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Ebü'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 5. Baskı, 2012.
- Tahavî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame. *Şerhu müşkili'l-asar*. thk. Şuayb el-Arnaut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.
- Taslaman, Caner & Taslaman, Feryal. *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 1. Basım, 2019.

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Toksarı, Ali. “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”. *Türkiye Diyanet İlmî Dergi* 29/4 (Aralık 1993), 67-80.
- Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, “21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)”. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Cemaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/288-289. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Vâkîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Sâhibu'l-meğazi*. thk. Marsden Jones. Beyrut: ‘Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.
- Varol, Bahauddin. “Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İstem* 3/6 (2005), 195-213.
- Yeniçeri, Celal. *İslam Ailesi ve Ev İdaresi*. İstanbul: Çamlıca Yay., 1. Baskı, 2009.
- Yeşil, Mahmut. “Kadınların Cemaate İştiraki ile İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *SÜİFD* 17/17 (Haziran 2004), 47-62.
- Yılmaz, Hüseyin. “Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansıması”. *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (Eylül 2011), 273-289.
- Yılmaz, Hüseyin. *Kadınların Eğitiminde Camilerin Rolü, Cami, Kadın ve Aile*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî. *Tâcu'l-arûs*. nşr. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc. Beyrut: 1306.
- Zebîdî, Zeynuddin Ahmed İbn Abdullatif. *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. çev. Kâmil Miras & Babanzade Ahmet Naim. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1983.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fî ma rifeti men lehû rivâye fi'l-kütübi's-sitte*. thk, Muhammed Avvame. Cidde: 1413/1992.

- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzanü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Berekât. Dımaşk: Dârü Risaleti'l Alemiyye, 2009.
- Zeyd b. Alî, Ebü'l-Hüseyn. *Müsnedü'l-imâm Zeyd*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1966.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-Müslim*. 11. Cilt. Beyrut: 1417/1997.
- Zeylaî, Cemâluddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yusuf. *Nasbu'r-raye li-ehadis'l hidaye*. haz. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus. *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Mısır: el-Matbaâtü'l-Kübra'l Emîriyye, 1313-1315.